

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1970

A FELSZABADULÁS JUBILEUMÁRA

A PÉCS-BARANYAI
FELSZABADULÁSI
PÁLYAMŰVEKBŐL:
GALAMBOSI LASZLÓ
HALLAMA ERZSÉBET
KENDE SÁNDOR
PÁL RITA
THIERY ÁRPÁD

★

A MAI MOLDAVI
IRODALOMBÓL

★

BERTHA BULCSU:
TÖZGOMBOK
CZINE MIHÁLY:
IRODALMUNK
A FELSZABADULÁS UTÁN
KOLTA FERENC:
EGY PÉCSI FOLYÓIRAT
1945-BEN

MARTYN FERENC:
KÉT MINIATŰRA
POMOGATS BÉLA:
RADNÓTI MIKLÓSRÓL
TUSKÉS TIBOR:
A PÉCSI IRODALOM
KISTUKRE

★

JUBILEUMI KÖRINTERJŰ

SZAMUNK SZERZŐI:

ANTAL GÁBOR
ARATÓ KÁROLY
BARATI JÓZSEF
BÁRDOSI NEMETH JÁNOS
IFI. BARTA LAJOS
BERTHA BULCSU
DR. BOROS ISTVÁN
CSORBA GYÖZÖ
CSUKA ZOLTÁN
CZINE MIHÁLY
DEMENY OTTÓ
FODOR JÓZSEF
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁL BÉLA
DR. HAJDU GYULA
HALLAMA ERZSEBET
HÁRS ÉVA
HAZIN, MIHAIL
HORVÁTH MIHÁLY
KARA-CSOBAN, DMITRIJ
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KOLTA FERENC
KOVÁCS SÁNDOR
KONCZOL CSABA
DR. LISSÁK KÁLMÁN
LUPAN, ANDREJ
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MARTYN FERENC
MITZKI ERVIN
PÁKOLITZ ISTVÁN
PÁL RITA
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
RENYIN, ANATOLIJ
STIER JÓZSEF
SYPOSS ZOLTÁN
DR. SZÉKELY GYÖRGY
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPAD
TUSKÉS TIBOR
VATAMANU, ION
VIHAR BÉLA
VOROS VINCE

KÉPEK:

ILLÉS GYULA
KOLBE MIHÁLY
ZS. KOVÁCS DIANA
LANTOS FERENC
MARTYN FERENC
MIKUS SÁNDOR
RETFALVI SÁNDOR
SIMON BÉLA
SOLTRA ELEMÉR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1970. ÁPRILIS

A FELSZABADULÁS JUBILEUMÁRA

①	FODOR JÓZSEF: Indítók (vers) - - - - -	291
	BERTHA BULCSU: Tűzgömbök (regény, IV. rész) - - - - -	293
	ARATÓ KÁROLY versei: Jó lenne most... Mindent nektek adok - - - - -	300
	SYPOSS ZOLTÁN: Töredék (Naplórészlet 1944-45-ből) - - - - -	301
	PÉCSI GABRIELLA versei: Önarckép, füst mögül, Hencegő - - - - -	307
	ANTAL GÁBOR: „Unom Bartókot...” (elbeszélés) - - - - -	308
	DEMÉNY OTTÓ: Kis dal (vers) - - - - -	312
	VIHAR BÉLA versei: Három öregasszony, Töredék Astarte könyvéből - - - - -	313
③	MÁRTYN FERENC: Két miniatúra - - - - -	314

A pécs-baranyai felszabadulási pályaművekből

③	THIERY ÁRPÁD: Egy csepp tenger... (szociográfia) - - - - -	318
	HALLAMA ERZSÉBET: Start (regényrészlet) - - - - -	322
	PÁL RITA: Mit akarsz, Ágnes? (regényrészlet) - - - - -	331
	KENDE SÁNDOR: Száguldó nyugtalanság (regényrészlet) - - - - -	335
	GÁLAMBOSI LÁSZLÓ: Föltépett utak (vers) - - - - -	339
③	HARS ÉVA: Képzőművészeti seregszemle - - - - -	341

Jubileumi körinterjú

② BARATI JÓZSEF, BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS, DR. BOROS ISTVÁN,
CSORBA GYÖZÖ, CSUKA ZOLTÁN, GÁL BÉLA, DR. HAJDU GYULA,
HORVÁTH MIHÁLY, DR. LISSÁK KÁLMÁN, STIER JÓZSEF,
DR. SZÉKELY GYÖRGY, VÖRÖS VINCE

A mai moldvai irodaloniból

	MIHAIL HAZIN: A mai moldvai irodalom (Marafkó László fordítása) - - - - -	366
	ANDREJ LUPAN: A jót-hordozó (vers, Csorba Győző fordítása) - - - - -	369

~~ANATOLIJ RENYIN: Ide jött ... (vers, Arató Károly fordítása) -~~	~~370~~
~~ION VATAMANU: Barackvirág (vers, Csorba Győző fordítása) -~~	~~370~~
~~DMITRIJ KARA-CSOBAN: Visszatérés (vers, Pákolitz István fordítása) -~~	~~371~~
~~MIHAIL HAZIN: Virágok a bilincsből (elbeszélés, Kovács Sándor fordítása) -~~	~~372~~
*	
~~2. CZINE MIHÁLY: Irodalmunk a felszabadulás után (tanulmány) -~~	~~375~~
~~POMOGÁTS BÉLA: Az otthonkereső (tanulmány Radnóti Miklósról) -~~	~~384~~
~~IFJ. BARTA LAJOS: Emlékek ... -~~	~~392~~
~~KOLTA FERENC: Ív (Egy pécsi folyóirat 1945-ben) -~~	~~395~~
~~3. SZÁNTÓ TIBOR (Pákolitz István) -~~	~~399~~
~~4. TAXNER ERNŐ: Fiatal prózairók -~~	~~401~~
~~KISS DÉNES: Levél az „Elérhetetlen föld”-ről -~~	~~405~~
~~KÖNCZÖL CSABA: Utassy József: Tüzem, lobogóm -~~	~~409~~
~~MITZKI ERVIN: Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből -~~	~~411~~
~~TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistüke X. -~~	~~415~~

KÉPEK

~~MARTYN FERENC rajzai -~~	~~299, 315, 321, 365~~
-----------------------------------	-------------------------------

Műmellékleten

~~MIKUS SÁNDOR Lenin-szobra Pécsen~~

~~ILLÉS GYULA: Az új pécsi felszabadulási emlékmű~~

A pécs-baranyai felszabadulási pályaművekből

~~MARTYN FERENC-KOLBE MIHÁLY: Lenin emlékezete (farost intarzia)~~

~~SOLTRA ELEMÉR: Páva (farost intarzia)~~

~~LANTOS FERENC: Triptichon-részlet (farost intarzia)~~

~~ZS. KOVÁCS DIANA: Béke (gobelin-szőttes)~~

~~SIMON BÉLA: Ünnepek (olaj)~~

~~RÉTFALVI SÁNDOR: Csörtetői sortűz (rézdomborítás)~~

~~A borítón MARTYN FERENC rajzai~~

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 12. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V. József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72.- Ft. Egyéni előfizetési csekk száma 60 068. Közületi előfizetési csekk száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyezsámlára.

70-8477 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Indítók

*„I inhale great draughts of space:
The east and the west are mine – ”
(Walt Whitman: Song of the Open Road)*

Az indító ott ül a papír előtt
 És számot néz, közelit,
S mikor megy már, tízhegyen áll az utas,
 Helyet új meg új telit,
S amaz int, és megráng s már szeli a gép
 Távjait, tereit.

És ott ül száz és száz a papír előtt,
 Számokat néz szorgosan,
S tolong a nép, az indító fütyül, int,
 Földön és égben rohan
Percenként száz, száz céllal gép és utas,
 Robog, száll, aki van.

Nagy pályákon és pöttöm kis helyeken
 All résen mind itt, amott,
És fütyönt, int, és hány pont, annyi felé,
 Zúg fönn s lenn az iram ott,
Ember s ember áll posztján, s kapcsol közelt
 Vagy messzi államot.

Csöpp őrhelytől hajszás, hő, nagy termeken,
 Távíródrótokon át,
S drót nélkül, háló reszket láthatlanul,
 Posztjain tartja magát,
Tartja posztját a civilizáció,
 Az ember, a világ.

Perc-pontos rend, és óriás óramű,
 Milliók számok előtt,
S millió, ki száll más-más tájnak, s az egy
 Pont, mely mindent egybeköt,
Mint kicsi állomáson zárt helyi rend,
 Egy, a nagy föld fölött,

Ember és ember, száz érdek, cél, vonal,
 Ipar s kereskedelem,
Ezernyi külön szál, mely mind egybetut,
 S külön még ezer helyen,
Hol rés bontja, dúlt szál: egyberántja az
 Egész, akármilyen.

Mert hiszünk egy nagy Egyben, mely mind valóbb,
S emberben, túl mindenben,
Ki áll posztján gondosan, mind szerte, hogy
Ne álljon meg semmisem,
Egy ütemben mind, egy tér: a Föld, meg egy
Faj: az emberi nem.

Kis indítótól ott a papír előtt
Száz, száz állomásokig,
Irodán, gyáron át, hol ész, kar feszül,
Vállalt nagy rendben, amíg
Élünk, a nagy játszmát tartva, merre csak
Az ember él, lakik.

Hiszünk az Egyben, zűrökön át, melyek
Gyakran ellentmondanak
Lelkesedésnek, hitnek: s hisszük, hogy itt
Ezek nem önhitt szavak,
Egy-napos az ember, szédítő, ahol
Lábai tartanak.

Oh lét-kényszer, tág ölelkezés s közös
Érdek: főbb, mint szeretet,
Száz más ellenérzést egybepántoló,
Egy-vasból szerkesztetett,
Rajtunk át s bennünk kapcsa: s ezt, lázadó,
Meg nem rengetheted.

Hiszünk az emberben! ki valóban az,
Ki száz posztját tartja itt,
Rendbe rakja mind, amit rombol amaz,
Rosszait, hiányait,
Kiben bizva nézem, lét s ember, ezer
Kanyarod, útjaid.

Sok „világvég” s jajveszékelés között
Álljon még papiromon
A hit a roppant Rendben még, mely örök,
Fejlődés, forradalom,
Örök poszton őrzik örök indítók, –
Ezt mondd még itt, dalom.

A rend itt lenn, s ott a roppant járatok,
Mind jön s megy mind pontosan,
Mint az űr-pályán a titkos indítók
Küldik, ha órája van.
Hogy forog minden itt lenn s körül amott,
Forog hatalmasan!

Tűzgömbök

Agyonizzadtan riadt fel a törött rugójú diványon. Thali Ágoston mellette állt és fogta a kezét.

– Beteg vagy Ambrus? – kérdezte.

– A császárral megyek...

– Mit mondasz...?

– Jim a császár... Csókolom – mondta, aztán hirtelen felült és meghajította magát.

– Beteg vagy kisfiam? – hajolt föléje Thali Ágoston, és gondterhelten vizsgál-gatta az arcát. – Ne légy beteg – mondta, aztán kiment a szobából.

Ambrus sietve felöltözött. A ház népét a tornácon találta. Szomorúak voltak, Róza néni sírt. Thali Ágostonné és Orsolya csomagokat kötöztek a nyári padon.

– Jó, hogy jössz Ambrus – mondták –, legalább segítesz csomagot vinni...

– Nem hinném, hogy odaér – csóválta a fejét Thali Ágoston – a röpcédulákon az volt, hogy napok kérdése és bezárul Budapest körül a gyűrű... Ha a muszka egy-szer körül akarja fogni azt a várost, körül is fogja.

Róza néni zokogott és sóhajtozott:

– Szegény Irmus... Szegény Irmus, elhagyott az Isten... Étlen haltok, ét-len haltok a pincékben... Megölik őket... Vagy megölik, vagy étlen halnak... Ugye... Ugye... Nem hallgattak rám... A bútor, a lakás, és most mindennek vége.

Ambrus az öreganyja mellé sompolygott és megkérdezte:

– Miért sír a Róza néni?

– Mert Irmus nénédék bent rekedtek Budapesten... Az én testvérem, és Róza néni testvére... A katonaság lezárta az utakat, a vasutat, mindent. Nem tudnak el-menekülni... Élelmük pedig nincs... Egy vasutas hozta a levelet... Küldünk nekik egy kis zsírt, lisztet, talán megkapják...

– Nem kapják meg – mondta Thali Ágoston.

– Azt akarod, hogy ne küldjünk?

– Mindenképpen küldeni kell. Én csak azt mondom, hogy Irmusék nem kapják meg.

– Befelé még megy a posta, csak kifelé nem.

– A posta még talán megy... De ott mindenki éhezik. A postások, katonák, házmesterek, mindenki. Csak nem gondoljátok, hogy továbbítják a csomagot?... Megeszik... Nekik is jól jön... Valakinek jó lesz... Valakit talán megment... Hogy aztán miféle embert? Jót, rosszat? Ezt nem lehet tudni... – mondta Thali Ágoston.

Ambrus segédkezett a csomagok lekötésénél, aztán előretolta a bakszekeret.

– Elbírod? – kérdezte Thali Ágoston.

– El... Nagyon könnyű ez nekem – bizonykodott Ambrus, mivel igyekezett hasznosnak mutatkozni.

A csomagokat felpakolták a bakszekérre, és Róza nénivel elindultak a postára. Róza néni egész úton sírt és sóhajtozott. Attól félt, hogy a testvére étlen hal, és soha többet nem látják egymást. Ambrus szótlanul erőlködött a bakszekérrel, át a patakon, föl a templomdombon az új telepre. Balra a homokbánya körül nagy mozgolódás volt. Neszek hatoltak fel a fák közé, s a szarkák menekültek. Ambrus kíváncsian a mélység felé pillantgatott, de a csomagokat és Róza nénit nem hagyhatta ott az út szélén. Úgy gondolta, majd visszafelé előreszalad, és megtekinti a bánya titkát. Köz-

ben megborzongott, előntötte a forráság, a füle is pipacsszínűvé vált. Emlékek kísértették. A menekült lány lecsúszott nadrágocskája, vinnyogása, fehér lábaszára, sorra megkísértették. Mire a postára érkeztek, képzeletben már Pott Vilma udvarán állt és a csörgére száradt babhüvelyeket bámulta, s a kék szoknyácskát, mely a ponyva szélén hevert, mint egy rongycsomó. A barnára sült Amál nem jelent meg előtte. Csak a kék szoknyácska, ahogy ott hevert, aztán ahogy libbent a lányon, amikor a kék sátor alatt elindult a jobb keze.

A csomagokat egyenként a mérlegre tette, aztán leszedte és várakozott. Dacza Viktor édesanyja kék számokat firkált a pakundeklire, és sopánkodott:

– Rossz sora van a Viktornak, nagyon rossz sora... Nem ír, de megüzente egy sebesült katonától... Attól fél, hogy agyonlövik... Most mondja meg Róza?... Micsoda világ ez?... Lehet így bánni a betegekkel?...

– Nincs emberség... Mi is odavagunk szegény Irmánkért... Most már azt sem tudom, kiért imádkozzak először... Szegény Pistánk is fogságban... Irmusunk bent az ostromban... Józsi katona... Ennek a szegény gyereknek is, hát hiszen tudja... Csak a bánat, a bánat mindenütt... Mit gondol, megkapják még ezt a csomagot? – így sóhajtozott, érdeklődött Róza néni. Dacza Viktor édesanyja a fejét rázta:

– Nem hiszem Róza, hogy megkapják... Én kiviszem az estéli vonathoz, és feladom... De könnyen lehetséges, hogy még Pestig sem jut el... Mindenki éhez... És ha eljut a városba... Gondolja csak el, milyen világ lehet ott?

Ambrus megszagolta a jobb kezét. Semmit sem érzett. Szomorúan megdöngölte a bőrét és újra megszagolta. Egy könnyű elfelejtett illat után kutatott, de már nem tudta felidézni. A fájdalom szorongatta a szívét... A veszteség nagy volt... Elvesztett valamit, ami hozzá tartozott már a világhoz... Valamit, ami inkább szégyenletesnek tűnt, mint dicséretesnek, de lenge szépségétől még mindig borzongott a háta. Borzongott, de már nem tudta felidézni sem az érzést, sem a félelmet, sem az illatot.

– Előre megyek – mondta.

– Menj csak – biztatta Rózna néni, és közelebb hajolt az idős postáskisasszonyhoz.

Ambrus ballagott szekere után. A kerék zenélt. Magánhangzók szálldestak az arca előtt, lányivű, lánykönnyű magánhangzók, és maga előtt látta már a menekült lány barna combjait is, és a tejszínfényű bolyhos halmot, mely csak hasonlított a kövek mozdulatlanságára, de valójában egészen másmilyen volt. Ambrus az akácok szélén megállt és fülelt. Bakszekerét átlépte, és leereszkedett a fák közé. Megfogózott a szélső törzsekben és lepillantott a homokfalak közé. Arcáról eltűnt a pír, szája lebiggyedt.

A homokbányában falusi leventecsapat menetelt. Diszkrét vertek a tűzérhadnagy, Steller és egy másik, ismeretlen nyilas előtt. A leventéket a kántortanító vezényelte. Amikor a csapat megállt, a kántor odalépett Steller elé és jelentett. Tisztelgett és jelentett. Steller is tisztelgett. Karszalagja volt és fekete kabátja. Ambrushoz eljutottak a harsányabb szavak: „Ünnepi lögyakorlat... Mindenre elszánt leventecsapat... Éles...”

Steller és a hadnagy cigarettára gyújtottak, a kántortanító pedig megfektette a leventéket. Ordított:

– Feküdj!... Föl!... Feküdj!... Föl!... Laposkúszás... Támadás jobbról... Támadás balról...

A leventék szorgalmasan csúsztak-másztak a bánya homokos talaján. Végül aztán előkerültek a puskák:

– Tüzelőállást elfoglalni!... Célratartás!... Tűz!... Töltesz!... Tűz... – ordította kántor. A leventék babrálgatták a puskáikkal, de egyébként nem lőttek. Néma csend volt a földön. Csak feküdtek ott, és mocorogtak, de a puskáik hallgattak. A kántor pedig ordított tovább:

– Alacsonyreplés... Tűz!...

A puskák némák maradtak. Ambrus vigyorgott... Viccesnek találta, hogy a le-

venték nem fogadnak szót a kántornak. Csak később, amikor a hazafelé vonuló leventecsapattal össetalálkoztak a pataknál, akkor vette észre, hogy a leventék puskáján nincs luk. Fapuskák voltak mind, luk nélkül, vas nélkül, töltény nélkül. A leventék énekszóval vonultak, és úgy csináltak, mintha a puskájuk érne valamit. Steller is úgy tett és a másik nyilas is. Nagyon elégedettek voltak, és kemény léptekkel vonultak át a patak hídján. Ambrus nem értette, hogy minek örül Steller?

A bakszekeret visszatolta a kocsiszínbe, aztán bement az udvari konyhába. Thali Ágoston dohányt szelt az asztal sarkán.

- Nagyapa volt katona? ... Régebben?
- Voltam - mondta Thali Ágoston és Ambrusra pillantott.
- És akkoriban a puska csöve lukas volt?
- Persze, hogy lukas volt. Ha nem lenne lukas, hol jönne ki a golyó? ... A puska mind lukas. Az ágyú, géppuska, aknavető is ... Másként csak vasdarabok lennének.
- A leventék puskáján nincs luk.
- Nincs?
- Nincs, de azért lövészetet tartanak. A kántortanító vezényelt ... Lent voltak a homokbányában ... Steller is ...
- Steller?
- Steller, a hadnagy és egy idegen nyilas.
- Nem szeretem, ha a közelükbe mész. Stellertől minden kitelik. Most már megbolondult ... Fapuskákkal akar a muszkára menni ... Ha ez el nem pucol, fölakasztják ... Azt mondod, hogy a kántor meg vezényelt?

- Igen. Tűz! Kiáltotta, aztán nagy csend volt.

Thali Ágoston nagyot nevetett:

- Ez a pokol ... Ez a pokol ... Beteljesült a Schlézinger vicce ... Beteljesült ... Tűz, és nincs a puskán luk ... Ez a pokol ... Ez a pokol ... - mondogatta és hahotázott.

Ambrus lekuporodott a kemence elé és nézte a nevető parasztot. Illedelmesen és szorongva nézte, ahogy az egy lelenchez illik. Az öreg paraszt arcán sok ránc volt, sok sörte, sok erő és sok szépség. Nyers tatáros bőre tetszett Ambrusnak, maga is olyan szélmarta, nappörkölt bőrű trapper szeretett volna lenni, mint az öregember. Szája szép is volt, kegyetlen is. Szeme is ilyen volt. Soha nem lehetett tudni, hogy gondolkodik, haragszik, vagy szomorú. Keménység lakott szürke szemében, és bánat is és jószág is. - „Kitesz, vagy tart még?” - gondolkodott Ambrus. - „Olyan arca van, mintha tartana, mintha nem tenne ki senkit ... De gazda. A gazdának meg kell ölni a disznait, aratni kell és csépelni. Parancsolgatni és durván kiabálni. A gazdának azt kell mondani, hogy n e m, és azt kell mondani, hogy i g e n ... A gazda szavához igazodik a házakban minden ... Minden házban van egy gazda, aki tudja, hogy mennyi korpa van még a láda fenekén, mennyi szalonna lóg a padláson, és hány hónap van még hátra az aratásig ... A gazda aztán hol azt mondja, hogy igen, hol pedig azt, hogy nem ... Utána nem lehet már sem beszélni, sem kérlelni, mert amit a gazda kimond, az ki van mondva ... Lehet hogy nem tesz ki ... A pesti Irmusnak is küldött ételt, pedig neki sincs, és tavaszra ennyi sem marad ... És lehet, hogy éppen ezért kitesz ... Nekiereszt az országútnak ... Ha kitesz is jó ember ... Ad majd útavalót, és tanácsokat is ... Sokat tud ... Előre tudja a dolgokat. Már tavasszal megmondta, hogy jön a muszka, és igaza lett ... Finta Bálint akkor még az angolokra tet, a Tófü János pedig a németység győzelmére, de Thali Ágostonnak lett igaza ... Ha ki is tesz, mond majd valamit ... Erre, vagy arra ...” - Ambrus nézte a barázdált arcot, az orr sebeit, és sóhajtozott. Thali Ágoston végül aztán a szelőkés mellől rápillantott:

- Na gyerek?!
- Kitesz ...? - szaladt ki Ambrus száján a kérdés, és ijedtében fölbillent a sámedlival.
- Hová?
- Hát ki, az útra ...
- Miért tennélek ki? ... Szépet szólna az apád ...

Ambrus látta, hogy Thali Ágoston meg akarja őrizni a látszatot. Úgy tesz, mint-ha ő nem is lelenc lenne, hanem valódi gyermeke Thali Józsefnek.

– A korpa miatt gondolom – magyarázkodott Ambrus.

– A korpa miatt?

– Kevés a disznók korpája...

– Az bizony kevés, de a korpa miatt nem tesznek ki – mondta Thali Ágoston és nevetve nyiszálta a leveles, erős illatú dohányt.

Ambrus megnyugodott. Thali Ágoston szavait úgy értelmezte, hogy a korpa miatt nem teszik ki. Előfordulhat, hogy nekieresztik, de nem a korpa miatt. Elmergesedhet a háború, bajok támadhatnak a ház körül, és akkor tényleg kiteszik. De csak akkor. Előbb nem. Thali Ágoston jó ember.

A dohány illata betöltötte a konyhát. A kemencéből már a sült tök illata is szivárgott, s kint megeredt a hó. Lassan szállingózott a téli alkonyatban. A pelyheket tétova szél táncoltatta, s az örvények az ablakot súrolták. Ambrus a kemence előtt guggolt, és úgy érezte, jó dolog embernek lenni. A kemencéből meleg áramlások surrantak elő és simogatták a hátát. A sült tök és a dohány illata összekeveredett, s ahogy testesedett a konyhában, Ambrus rádöbbsent, hogy ez a télszag. A sült tök és a leveles dohány illata együtt. Mélyeket szippantott a szagból, és bámulta az öreg parasztgazda barázdált arcát. Később lámpát gyújtottak, s a petrol nehéz bűze elrontotta a télszagot.

Karácsony napján Budapest körül bezárult az ostromgyűrű. Az újságokban bent volt a nyilasok felhívása: Az utolsó emberig kitartani! Róza néni sírt, Thali Ágoston fenyőfát állított és meggyújtotta a szentelt gyertyákat. Délután orosz foglyokat kísérték át a falun. Hosszú köpenyes, elcsigázott árnyak voltak. Soványak, szakállasak, rongyosak. Némelyik az ablakokra pillantott és reménykedve mozgatta a száját. Ambrus fent állt a kapuvasaláson és sült krumplit szorongatott a markában. A sült krumpli kevéske forróságánál melegedett. Csodálkozva bámulta az oroszokat, hosszú köpenyeiket, szakállukat. Nem ilyennek képzelte az ellenséget. És olyanak sem, mint Jim volt, a néger. Az ellenséget igazi ellenségnek hitte, olyanak, mint egy gép, tank, vagy repülő. Tankarcú, tankfejű-ellenséget várt. Nagyanyja két szelet kenyeret rejtett a kötényébe, aztán kiállt csodálkozni az utcára. Átszólogatott a bábáskodó szomszédasszonyoknak, s közben egyre közelebb ódalgott az ellenséghez. Ambrus aztán meglepetten látta a kapu tetejéről, hogy a kenyereket hirtelen előkapja és odaadja az oroszoknak. A kenyérszeletek nagy hirtelen kézen-közön eltűntek, és megbomlott a rend. Az egyik fegyveres suhanc ott termett és mellbelökte Thali Ágostonnét:

– Tűnjön el hazaáruló boszorkány, mert úgy vercsán rúgom, hogy összedönti a templomot... Piszok vénasszony, kotrás!

– Taknyos! Engem mersz löködni, taknyos csibész! Engem, akinek a fia tanácsos úr, a másik fiam meg fogságba esett! Engem mersz löködni, te szaros. Menj ki a frontra, ott ugrálj! – kiabált Ambrus nagyanyja és öklével fenyegette a fegyveres suhancot.

– Anna... Anna... – kiabáltak a szomszédok, de Thali Ágostonné csak szaladt a sor mellett és az öklét rázta a suhanc orra alatt.

– Az én fiam tanácsos úr! Engem mersz löködni?! Tanácsos és százados... Kinyomozlak, és a fiam kiköttet... Szarházi...

A nagy ribillióra Thali Ágoston is előkerült. Kitárta a kapu egyik szárnyát és megállt a járdán.

– Gondoltam – mondta halkan, majd elkliáltotta magát: – Anna!... Gyere vissza... Anna...

Thali Ágostonné átkozódva megállt, és hagyta, hogy a sor elvonuljon mellette. A fegyveres suhanc idegesen hátrakapkodta a fejét, mert félt, hogy a parasztok rárohannak és agyonverik. De a parasztok nem rohantak rá, csak álltak a kapuban és morgolódtak.

– Minek köll neked ilyen ribilliókat csapni? – kérdezte Thali Ágoston méltatlankodva.

– Minek, vén marha?! Annak, hogy a te fiad is hadifogoly... Talán annak is dug majd valaki egy szelet kenyeret... Mindenhol élnek jószívű emberek! Isten számon tartja a jótetteket és megjutalmazza érte a családokat... Ezek már nem katonák, ezek foglyok. A foglyoknak mindig szokás volt ételt adni! És ha szokás, ha nem szokás! Keresztény asszony vagyok a szakramentomát! Annak adok, akinek akarok...

– Jól van Anna, jól van... – csitítgatta Róza néni, aki a kiabálásra ugyancsak előkerült.

Thali Ágoston türelmesen kivárta a sorát, aztán megszólalt:

– Háború van Anna. A törvényt ilyenkor a katonák szabják. A törvény most az, hogy a foglyokkal nem szabad érintkezni, a foglyoknak nem szabad ételt dugni, a foglyokat nem szabad rejtgetni... Ezerszer kidobolták. Aki a törvényt megszegi, azt lecsukják. A keretlegények azért vannak odaállítva, hogy te ne etethesd a foglyokat, és ne vehesd át tőlük a kémjelentéseket...

– Micsodákat? Na nézzék meg...

– Én a törvényt mondom, de téged is megértelek Anna.

– A törvényeket megszabta már nekem az én Istenem. Nem nézhetem a szenvedést... Ha én irgalmas vagyok ezekhez, Isten irgalmas lesz a mieinkhez is...

– Mit adtál nekik?

– Két szelet kenyeret. Ebből csinál az a szaros suhanc ekkora csodát. Taszigál... Engem... Akinek tanácsos úr a fia... A másik fiam pedig az első vonalban harcolt. Pedig akadt volna más dolga is elhihetik. Most fogoly. De az a taknyos ör, az nem fogoly, az itt urizál, a szakramentomát az ilyen ganyénak!

– Igazad van Anna... Jól mondod. Mindegyikünknek oda van valakije. Kinek a fia, kinek a férje – mondta a szomszédasszony és a fél utca rábólintott.

– Jól megszentelted Krisztus urunk születése napját – mondta Thali Ágoston az udvaron és bereteszte a kaput.

Ambrus bevonult a ház népével a szobába, és megszólalt:

– Az ellenség pedig a mi Pistánkat eteti?

– Hogyan? – nézett rá a nagyanyja.

– A mi Pistánknak is adnak?

– Adnak. Isten vigyáz rá, és meglágyítja a muzsikok szívét.

Leesett az igazi hó. A jégmezők alatt dideregtek a falvak. Nappal síjárőrök csúszkáltak át a mezőn, éjszaka farkasok üvöltöttek a szérűskertek alatt. A bombázórajok többnyire éjszaka jártak, és álmukból riasztották fel a halálraszántakat. Sokan meghaltak. Horthy Miklós nem készült fel a háborúra, nem magyarázta meg a népnek, hogy milyen az igazi óvóhely, milyen a bomba, és milyen a váratlan halál. Az emberek imádkoztak a bombázások ellen, aztán ha sorra kerültek, rossz krumpli-vermekben, szenespincékben, jajveszékelve meghaltak.

Ambrus sokszor elképzelte a halált. Szép halálokat választott. Mezőkön, napfényben esett el, zöld fű hullámozott a teste alatt. Folyóparton, mint a néger pilóta, vagy a tengerek mélyén hős torpedóként. A hajóban még hallotta a matrózok jajkiáltását, és mosolygott, amikor a császár szólította. Az alattomos kicsi halált azonban nem tudta elképzelni. Álmában, a kocsmailatú parasztszobában nem tudott volna meghalni. Pincében sem, padláson sem. Ambrusnak nagy fényes térségek kellettek a halálhoz, ahol elég helye marad az embernek összerogyni. Így aztán mindig csodálkozott az éjszakai géppuskázásokon, a bombák értelmetlen pukkanásain. Nem értette, hogy mit akarnak a pilóták? Aztán januárban nem értette, hogy miért reng a föld? Nagyapja a divány mellett állt és a kezénél fogva felrántotta:

– Gyerünk! – kiáltott az arcába.

Ambrus azt hitte mégis kiteszik. De a föld rengett, dobhártyaszakító csattanások tépték a falakat, tetőket.

– Gyerünk Ambrus! – ordított rá a nagyapja és gatyásan, ingesen vonszolta kifelé. Végigszaladtak a tornácon, és bezuhantak a pincébe.

Az ablakok mindenütt csörömpöltek, az udvar a bombák fényétől fehérlett.

Thali Ágostonné és Róza néni már a pince mélyén vacogtak. Ambrusra ráterítették egy báránybéléses dolmányt, aztán leültették a lépcsőre.

– Steller hegyibénk csalta egész Amerikát – mondta Thali Ágoston és a sötétben vakon tapogatózott.

A bombák vijjogtak, süvöltöttek. A robbanások nyomán lengett a ház, és a pince felett is recsegték az eresztékek.

– Reggelre annyink marad, ami rajtunk van – bólogatott Ambrus nagyapja.

Az asszonyok hangosan imádkoztak: „Mária Magyarok Nagyasszonya tekints le ránk...”

– Anna... Anna...

– Mit akarsz? Mondd az imát...

– Föl kellene mennem a pénzért... Semmink sem marad...

– Meg akarsz halni? Mondd a fohászt... Mária Magyarok Nagyasszonya...

Ambrus érzékeny füle a robbanásokon át is meghallotta a géppuskák rémült kelepelését.

– Lőnek – mondta – Aaa... Lőnek...

A bombák süvöltése megszűnt. Thali Ágostonnak nem volt nyugta. Az ajtóhoz ment és résnyire nyitotta, majd kitárta. Ambrus nagyapja mellett kocsikeréknyi eget látott. Az égen nyomjelzős lövedékek cikáztak, piros, zöld, sárga golyóbisok, megannyi felcicomázott halál. Légiharc dúlt a falu felett. A fedélzeti fegyverek tüzet okádtak, recsegték a fémszárnnyak, fémtestek, fémemberek... Bömbőlő motorok nyargaltak a kémények között, majd egészen fent a csillagok táján, és emésztették egymást, ahogy az elő volt írva. Az alvégen házak égtek. Tűzcsovájuk vöröslő árnyakat bocsátott az égre, a harcosok alá. Ambrus csodálkozva bámulta a nyomjelzős gépfegyvergolyókat, a pontokat, vesszőket, becsapódásokat. Több repülőgép lángcsóvát vonszolt, de keringett tovább tébolyultan, embertelenül, fémesen. Aztán megbillent és sikoltva lezuhant. Megbillent a másik és az is zuhant, zuhant a halálba.

– Ágoston! A jó Isten áldjon meg, gyertek vissza – sopánkodott Ambrus nagyanyja, de Thali Ágoston ekkor már a házban volt. Megkereste az olasz szivaros dobozt, amiben a pénzt tartották, és az unikumos üveget, amiben a karácsonyi rum maradékát. Kulcsra zárta az ajtókat, aztán szép komótosan visszasétált.

– Ég a fél falu – mondta.

Felrobbantak a lezuhant gépek. A lángok a pinceajtó résein is bevilágítottak. Thali Ágoston nagyot húzott az unikumos üvegből, aztán a fohászok asszonyoknak nyújtotta:

– Igyatok, ez erősíti a szívet... Bevetés előtt mindig rumot kaptunk... Ha jött a rum, akkor már készültünk a halálra.

Az asszonyok belekortyoltak az üvegbe, aztán Ambrusnak nyújtották:

– Igyál szegénykém... Egy kortyocska neked is jólesik.

Ambrus torkát égette az ital. Hirtelen könnyűséget érzett és vidám bátorságot.

– Ezt a rumot rendkívüli esetre tettem el – mondta Thali Ágostonné szemrehányóan.

– Ez elég rendkívüli. Meghalt a fél falu, mi pedig élve maradtunk... Ha ugye... Ha még nem küld az Úr újabb gépeket... – mondta az öreg nehézkesléptű paraszt, és a sötétben megkaparintotta a maradék rumot. Lehetett hallani, ahogyan kortyolja, aztán az üres üveget bedobja a sarokba.

Kint elnémult az éjszaka. Az asszonyok mondtak még néhány fohászt, aztán óvatosan felmerészkedtek a lépcsőn.

Ambrus azonnal észrevette. Némán megragadta nagyapja kezét és a levegőbe mutatott. A vöröslő égből ejtőernyősök ereszkedtek alá.

– Vigyázat! Ejtőernyősök! – suttogott Thali Ágoston, és az asszonyokat viszaszorította a pincébe.

Az egyik pilóta elérte a havas istállótetőt. Ernyője olyanformán lobbant, mint amikor a gyergyalángot elfújják. Összecsukódott, és omlott lefelé. A pilóta fent akadt a gerincen. Mozdulatlanul feküdt. A selyemernyőt felfújta a jeges szél, és hóbólgette az istálló falán. A tetőn megcsúszott a pilóta és a havas földre zuhant.

- Nagyon vigyázzunk... - suttogott Thali Ágoston...

Várakoztak. A pilóta nem mozdult. Thali Ágoston a tornác oszlopát használva fedezékül, közelebb merészkedett. Ambrus követte, mint egy árny. A pilóta mozdulatlanul feküdt az istálló előtt. Selyemernyője átgurult felette és a tyúkólak felé nyújtózott, mint egy hatalmas égi menyét.

- Katona! Mi parasztok vagyunk... - szólalt meg Thali Ágoston. Válasz nem érkezett. Ekkor otthagyták a tornác takarását, és a pilótához lépkedtek. Thali Ágoston meggyújtott egy szál gyufát és az idegen katona arcához tartotta. Halott volt. A nyakán nagy seb tátongott, s a testén is számtalan. Összevérezte a havat, az ejtőernyőt, a ruháját. Thali Ágoston ledobta az égő gyufát a hóba. Ambrus a pislákoló, gyarló tüzeckénél még egy utolsó pillantást vetett a halott pilótára. Szép, erős pilóta volt. Fehérbőrű, de termetre hasonlóan óriási, mint Jim volt. Ambrus borzongott. Arra gondolt, hogy a halott pilóta néhány perccel korábban még színes golyókat lövöldözött ellenfeleire, repülőjével fent szállt a téli ég alatt, közel Istenhez... Aztán hirtelen ő is meghalt.

- Piszkos egy háború ez - mondta Thali Ágoston -. A mi időnkben védtelen emberre nem löttünk... Ezek meg lövik a vöröskeresztes vonatokat, lelövik az ejtőernyőn himbálózó pilótákat, bombázzák a kórházakat, menhelyeket... Piszkos egy háború ez...

Nagy robajjal beszakadt a kapu. Steller rontott be a nyilasok élén. Mellén géppisztoly feszült, szeme szikrázott.

- Senki ne mozduljon!... Föl a kezekkel... Hová rejtették?

- Itt van - mutatott az istálló mellé Thali Ágoston -, meghalt.

Jó lenne most...

Aprilis felragyogtat átvilágít
Aprilis arcom felfedezte
Jó lenne messze lenni most
arcom árkaitól messze

Cseréptetők fölött a tüneményt
amint tollát hullatja lángol
kőbe vésve papirtekercsre írva
megmenteni az elmúlástól

Szavakat kellene mormolni most
oly erős szavakat
hogy a kaptárukából zöldbe röpöpent
[családok
döngicsélve Tejútig rajzzanak

Szamárháton a gyorsulás korában
nyíló ablakkal homlokomon
jó lenne poroszkálni most
égbevivő gyalogúton

Nagyon szeretni téged
s addig ismételni neved
míg földbe süllyedt éveim
a pusztulásból is föllengenek

Jó lenne koponyám körül
cirkáló felhők nélkül élni
és a lölapot mellkasomról
egy rántással letépni

Az ábránd vékony a valóság
hegyes szúr mint a tű
Jó lenne szemüveg nélkül átfűzni rajtuk
ami később lesz gyönyörű

Mindent nektek adok

Mindent nektek adok,
hogy majd rám emlékezzetek:
bűdös pipát, pléhtányért, madzagot
s ablakomban a legyeket.

Leteszem lábatok
elé gyűrött kalapomat,
ajánlok mellé izetlen babot
s egy szikrázó lyukas fogat.

Szétosztom köztetek
szíves ajándékaimat:
zálogcédulát, rozsdás tollhegyet
és rengeteg bajaimat.

Legyen a tietek
minden izgalom, nyavalya,
csámpás cipő, kifakult képkeret
s a szomszédok perpatvara.

Adom önzetlenül,
ami csak összecsiszpédett:
a szégyent, vihogást s ezenfelül
a bolhás kis szerelmeket.

Rátok hagyom tovább
örökségnek vagyonomat:
a dohszagot, albérteti szobát,
madárlátta nadrágomat.

Nyájasak, okosok,
kaptok tőlem egy vödör szemetet,
mert nem gyűlöltek úgy, ahogy konok
erővel ti gyűlöltek,

Mindent rátok hagyok:
kincset, kacatot, ami kell,
hogy, úgyszólván, gazdagodjatok
általam is valamivel!

Töredék

Naplórészlet 1944-45-ből

A nyilas-örület féktelen tombolása, menekülő katonák és civilek kavargása, az egyre szűkülő orosz gyűrűben még veszettebbül védekező nácicsoportok pusztítása várt Pesten és Budán, mikor egy vidéki kisvárosból a fővárosba érkeztünk, nagy körülményesen. És plakátok, plakátok minden házon. Az utolsó hetek percenként megjelenő újabb és újabb, egyre vadabbul fenyegetőző hirdetései, felhívásai, parancsai, a fojtogatott nyilastorkokból kiszakadó végső, artikulátlan hörgésként:

– „Jelentkezz az ország védelmére!” – közben a szovjet hadsereg egy része már Csepelen járt.

– „Háromnapi étellemmel jelenjék meg Budaörsön minden – a munkahelyéről menekült 16–70 éves férfi!” És már alig volt férfi a városban, alig volt háromnapi étellem.

A plakátokon közölt büntetőszankciók kellő alátámasztására sok ellenszegülő hullája lógott az útszéli fákon, nyakukban a magyarázó, fenyegető szöveggel:

– „Így jár az áruló!”

Éjszakánként titokzatos kezek kezdetleges nyomdai eljárással készített „lázító” szövegű papírdarabkákat ragasztottak itt-ott a nyilas főmedvényekre. A hat-hétszáz-ezernyi lakosra olvadt fővárosban forradalmi verseket, ellenállásra buzdító rejtélyes röplapokat kavart a decemberi szél. Egy hevenyészve sokszorosított Radnóti-verset én is felkaptam egyik nap a kanális mellől. Címe: Töredék..., és benne volt az egész nyomorult világunk. Töredék, mint az életünk:

„... Oly korban éltem én e földön,
mikor a költő is csak hallgatott,
és várta, hogy talán megszólal újra –
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, –
a rettentő szavak tudósa, Ésaiás...”

...Pest világhírű tréfás kajánsága eleresztett itt-ott még egy-egy keserű szellemeskedést, de ez már úgy hatott, mint ahogy a galvanizált béka ideges lábrángása utánozza az eleven ugrás mozdulatait:

– Utolsókat rúgják a nyilasok és nácik!

– De – belénk! – csattant fel rá a pesti akasztófahumor, mert az optimizmus is már régen borúlátó volt.

Valamiféle laza kötelékben egy ipari vállalattal, kiügyeskedett felmentésekkel és sokféle pecsétes igazolvánnyal ellátva vészelttem át a viharos időköt – karácsonyig. Bukdácsolva, felszedett utcakövek és nyilas veszedelmek között. Kijátszva a besúgókat és a statáriális rendelkezéseket, a legális tartózkodás látszatát igyekeztem keltetni. Ügyel-bajjal, fáradtsággal és nagy szívóssággal összehordtam tüzelőt és némi élelmiszert, aztán kis családommal egy nyugat felé terelt rokonom lakásában ütöttem tanyát. Gondosan átvettem tőle a lakáskulcsot és amikor pár hónap múlva illően visszaadhattam volna, már nem volt ajtó a kulcshoz, sem falak az ajtóhoz... A lakásból már csak ez a kulcs maradt meg, és az összetört padlózat, amelyen arcraborulva hevert egy megkopasztott kis karácsonyfa...

Karácsony táján kezdett már elhalni a központi fekvésű gyárak szirénája is, és az egyre rövidülőbb járatú villamosok csilingelése. A telefon, ez a nagy varázsló, amely eddig közel hozta távoli barát, rokon aggódó hangját, itt-ott még megszólalt néha, de már egyre inkább csak rommá lőtt vagy elhagyott lakások ijedt csendjét verte fel türelmetlen jelzése. A nemrég még lüktető nagyváros finom, érzékeny ideg-szájai, a villamos- és távbeszélőhálózatok már nagyjából szétszaggyatva, ernyedten lógtak le póznáikról, szeszélyes kunkorukban zsákutcába került a mozgató szikra és a megszakadt üzenet.

Az üzemek és lakóházak már egészen közelről kapták a belövéseket. Félóránként légiriadó üvöltött végig az ostromlott városon. Az emberek fejvesztetten menekültek, a zöldinges nyilashősök pedig egyre óvatosabban és ritkábban járkáltak le a pincékbe, a megbúvó katonaszökevények és civilek összefogdosására. Budapest jó néhány kerülete orosz kézen volt már, de a gyűrű közepén egykedvűen üzte mesteriségét Hitler Európa szétlövöldözésére kitenyészített ifjúsága. Az útburkolatot a házak lakóival felszedették, vízzel jól meglocsolgatták a gúlákba rakott macskafejköveket. Az összefagyott barrikád mögül egész utcasorokat tarthattak sakkban.

Ájultan hevert az ország titáni erők pusztító összecsapásában. Budán és Pesten hullahegyek rétegeződtek és akasztott emberek kifordult szeme meredt a csatazajba, gyermekek fagytak éhezve halálra, és aki élt, egérként bújt vackába, vagy dagadt lábbal menekült a téli országút nyugatra, keletre húzó sáros csíkján. A rádió, ez a soknyelvű piaci kofa, tele szájjal üvöltötte szét a világban a „náci-hősök nagyszerű ellenállását”, egy-két hullámhosszal arrébb pedig a szovjet diadalmas előretörését – suum cuique...

És Sydneyben, Bombayban, Stockholmban, Johannesburgban a világ e más tájain élő szerencsés földi lények, mint egy marslakó a Tejút érdekességeiről szóló közleményeket – fogyasztotta el reggelije mellé a budapesti halálhörgés stratégiai nyelvre fordított friss híreit. A tankok hernyótalpai alatt, a hazájában szétaposított „idegen” éppúgy nem érdekelte őket, mint „hű szövetségeseinket”...

Karácsony este szétlőtték a szomszéd házat, a lépcsőházunk is találatot kapott. Egy embert – a ház légótalmi parancsnokát – koponyáján repeszdarab ért, sokat hányt, aztán reggelre meghalt. Már egész közelről és szüntelenül lövöldöztek körülöttünk. A lesötétített ablakok mögött riadtan csomagoltuk össze a legszükségesebb holmikat. Utoljára még meggyújtottuk a karácsonyfagyertyákat. „Csendes éj...” A fenyő kedves illata, mint békés évek tűnő emléke úszott utánunk, amikor levonultunk a ház óvóhelyé alakított betonpincéjébe. Itt is olyan idegenek voltunk, mint az egész összevisszaságban. Szétnéztünk a gyér, de még mindig villanyvilágítású zsúfolt pincében és arra kellett gondolnom, vajon ez egyúttal nem a családi kriptánk lesz-e?

A ház – számunkra nagyjából ismeretlen – lakói bizonyos hierarchikus rend, de lehet, hogy ósallati ösztönök finomsága szerint foglalták el a jobb, védettebb és viszonylag kényelmesebb helyeket, már jó előre a nagy parádé előtt. Nekünk négyünknek – két gyerek, két felnőtt – a befogadottak utolsó zuga maradt, a vasajtó mellett, a közlekedés útvonalában.

Hatvanhat napot töltöttünk meg-megújuló izgalmak között a pincében. Sokszor azt hittük, sohasem lesz vége. Eleinte a közös veszély érzete még kialakított némi egyetértést, valamiféle közösségi rendet és tapintatot, később azonban egyre-másra jelentkezett a gyanakvás, irigység, a feszült idegállapot robbanékonyasága és a ki-csattanó türelmetlenség. Nyugodtabb kedéllyel óriási tanulmány lett volna, hogy veszély napjaiban miként hull le a kultúra, majd a civilizáció máza is a megkínzott emberről. Akik az elején még udvariasan kínálgatták egymást cigarettával, ennivalóval, később a fal felé fordulva titkon dézsmálták fogyó készletüket, de oda is elki-sérte mozdulatukat egy-egy sóvár, irigykedő pillantás, bizony a mienké is.

Kezdtém megérteni a Nobile-expedíció borzalmait. Egyszer kislányom az óvó hely félhomályba takart másik sarkába mutatott, szeme vágyakozón csillant:

– Nézd, apu, krumplit esznek!

Reggelenként, öt óra tájban, arra riadtunk, hogy következetesen kilenc akna-lövés rázza meg a házat. Esténként, néha, ha a harc tébolya elült, kilopakodtunk a félig szétlőtt lépcsőházba és fűleltünk. Rekedt hangszóró hangját hozta felénk a hideg szél az oroszok felől:

– „Hiába menekülsz, hiába futsz!...”

A dal nyáron még divatos táncdarab volt; az ostromlott város téli éjszakájában, mint egy szatirikus hadijelentés hatott.

Szilveszter éjszakáján, sok figyelmeztető pislákolás után, kialudt a villany. Talán ez volt a legborzasztóbb. Mint amikor a süllyedő hajón a rádióistiszt is elhagyja már helyét. A sötét, kétségbeesett várost minden és mindenki magára hagyta. Ezzel megszűnt a rádióvétel lehetősége is számunkra, végleg el voltunk zárva a világtól. Saját sorsunk felől sem tájékozódhattunk. A gongütést: „Itt London” – nem hallhattuk már, a hírhullámok ott úszhattak az óvóhelyen körülöttünk, de az emberi fül süket maradt rá, mint ebihalé a Wagner-zenére.

Egyik reggel hasoncsúszva átmásztam a közeli, félig elhagyott katonai raktárba, kevés cigaretta ellenében gázolajat szereztem. Utána ivóvízért mentem az utca végén álló üres telek kútjához. Minden irányból jött egy-egy puskalövés, cél és értelem nélkül. Előttem egy idegen férfi hasalt a kúthoz. Egy kósza golyó eltalálta. Ráhangyatlott a kávéra, kezéből kiesett a vödör. Üvöltve rohant elő egy asszony a szemközti házból, őrjöngve rázogatta a halottat, aztán vijjogva csókolgatta...

A várost frissen hullott hó borította. A télnek ez a hangulatos járuléka, vidám gyermekek sóvárgott öröme, ott hevert szűzi érintetlenségében a kihalt város forgalom nélküli utcáin. Egy-egy folyosó védett sarkából apró karocskák nyúltak felé vágyakozva, csillogó gyermekszemek tapadtak rá egy-egy pinceablakból. Csilingelő szánkok, boldog rödlizások, hógolyócsaták emléke villant fel a múltból édesen, fájón. Bájos budai kis utcák képe, amikor este kigyulladtak a fények és előttük finom, libegő fátylat húzott a vidáman szállingózó sok-sok hópehely...

Az utcát olykor, esténként egy-egy „Sztálin-gyertya” világította meg, kísérteties, lilás fénnel. Ilyenkor láthatóvá lett a szomszéd ház falára ragasztott szovjet ellenes plakát. A göbbelsi ihletés minden borzalmával. A Kárpátok védőláncai mögött túlzó arányban nyúlik fel egy vöröscsillagos, katonaruhába bújtatott, halálfejes szörny. Zöldessárga karmait mohón és fenyegetően nyújtja előre, feléd. Apokaliptikus, elháríthatatlan rémség, amely előtt nincs menekvés, úgy érzed. „Hiába menekülsz, hiába futsz!” Egy ismerősöm, felülve a nyilas propagandának, elhitte, hogy a már megszállt Szegeden a férfilakosság leborotvált fejére tintaceruzával írják a lajstromszámot.

Néha betévedt egy-két kószáló idegen az óvóhelyünkre. Kíváncsi vagány, akit minden rendkívüli kavargás lázas, jóleső izgalommal tölt el. Az a fajta pesti ember, akinek ez az eleme. A felfordulás, zűrzavar, a megbénult állapot. Egy-egy ilyen vagány tekergő – minden kapcsolat a többi odúval – néhány fantasztikus hirt hullatott, hajából pedig néhány férget és a piszkos, elzárt óvóhelyen mindkettő jó talajra talált, gyorsan szaporodott. De végre megtudtuk, hogy Pesten már véget ért a náciuralom. Kezdenek előbújni az óvóhelyek szakállt eresztett, sápadt és lefogyott férfilakói. Egyes helyeken magánkezdeményezésre, már mérik a lőhúst, tétova lépéseket tesznek a házbizalmiak valamiféle lokális közigazgatási rend kialakítására. Megjelent az első újság is, a „Szabadnép” odaát. Hídjainkat, hogy kevesebb közlekedési lehetőséget és még több utatlatot hagyjanak hátra, felrobbantotta a furor teutonicus, a tőle megszokott alapossággal.

Egyik este, ahogy szorongva és éhezve igyekeztünk bebújni piszkos vackunkba, vad csörtetéssel néhány náci tiszt és közlegény robbant be áporodott szagú, homályos óvóhelyünkre. Revolvert előreszögezve üvöltöttek, hogy két órán belül el kell hagynunk az óvóhelyet.

Durva, pattogó beszédjükből annyi volt érthető még, hogy az egyik közeli házba, ahol frittek tanyáztak, állítólag kézigránátot hajított valaki és két katonájuk meghalt. Büntetésből egy kilométeres körzetben mindenkinek el kell hagynia a pincét.

Két asszony elájult, a gyerekek hangosan bömböltek. Néma kétségbeeséssel rogytunk matracainkra. A többi dermedten és tanácstalanul bámult a marcona fegyveresekre, az ezerszer megutált nációkól utolsó drasztikus horogütésére.

Parancsukat megismételve, a fritzek nagy zajjal távoztak. Belül megkezdődött az izgatott, hisztériás tanácskozás. Kint, a haláltrejtő éjszakában félméteres hó alatt állnak a megrongált utcák. Drótakadályok, barrikádok az összelőtt házak előtt. Némán bámulnak a sötétben felvillanó aknatüzekre, az itt-ott égő házakra a kifosztott üzletek betört ablakai. Még, ha el is vándorolhatnánk, otthagyni utolsóit a civilizált világból mentett maradékainknak, ki ad helyet idegennek, mikor magának is alig van? Mit vigyünk, ha mennünk kell tűzharcon, térdig érő hóval takart akadályokon keresztül? A gyerek-kocsit a kisfiú miatt, okvetlenül. Párnája táján, a tapéta alatt rejtőzik aranyóráim, jegygyűrűnk, lányom apró gyűrűcskéje, meg a maradék pénz, egy ezüst cigarettadobozban. De mi legyen a ruhákkal, takarókkal és maradék élelmiszerünkkel, amelynek nagyobb része még fentmaradt a lakásban?

Vad düh fogott el: Átmegyek az oroszokhoz! – ordítottam. Itt vannak ötszáz méterre, már vagy két hónapja, a Titán-gyárban. A töltés mögötti rész régen kezükben van.

A fakó arcú sovány pincelakók körémggyűltek. Kapkodó tanakodással a férfiak, csüggedt-ijedten a félholt asszonyok. Végül abban maradtak, hogy két férfi és egy nő átkúszik a mellettünk lévő kaszárnnyába, beszélnek a német osztag parancsnokával.

Idegölő félóra telt el. Parlamentterjeink végül visszajöttek, két német kíséretében. Megkegyelmeztek, azzal a feltétellel, ha egész éjjel zárva tartjuk az óvóhelyet, becsületszóra, teljes felelősségre.

Gyanútlanul teljesítettük rendelkezésüket. A lépcsőházba aznap éjjel senki sem lopakodott fel közülünk, hogy lelopjon az éj csatazaj-mentes csendjében valamit – saját holmijából.

Másnap délelőtt óvatosan szétnéztünk lakásunkban.

A németek éjszaka kirabolták a házat.

Félig nyitott lakásajtónkba egy náci bajonettet döftek, a szobát feldúlták. A legvégsőre rejtegetett kevés élelmiszerünk, a gyermektápszerrel és cigarettakészletünkkel együtt eltűnt, perzsaszőnyegestől. Gondolom, abba csomagolták a szajrét. Cipőink és ruháink nagyrésze hiányzott.

A kis karácsonyfa, diszei nélkül, arcraborulva feküdt a sáros parkettán, mint egy kifosztott, bús halott. Színes üveggömbjeinek szétszórt szilánkjain gyémánt-könnycseppként ült meg a téli nap törött ablakainkon belopózó fáradt sugára. Stille Nacht... Ó, Tannenbaum...

A közel két hónapos pinceélet lassan fásulttá tett mindenkit. Apatikusá. Szinte egybefolyik előttem az ott töltött idő, amelynek szomorúsága és reménytelensége mögött nagyjából eltörpült már az életért való aggodalom állandó riadtsága. Már lassan az evésről is leszoktunk. Bágyadtan hevertünk, mint a rákos beteg, félnapokat aludtunk át anélkül, hogy ez az éjszakai huzamos alvást csökkentette volna. Mene-kültünk az alvásba, az öntudatlanság állapotába a való nyomorúsága elől. Néha gondolatban vagy tört szavakkal búcsúztunk egymástól, olykor életünk napsugaras, rövidke időszakán kérődzünk, ritka, jobb pillanatainkban pedig a jövőt színeztük, amelyet lázas képzeletünk gyorsan tűnő délibábként vetített elénk.

Sokszor már azt sem tudtuk megmondani, hogy kedd van-e vagy vasárnap? Mint If várában Monte Christo, ahogy süketen cammogott az idő felette. A városi harcok zaja, sokszor még a házunk körül becsapódó akna süvítése, csattanása is, mintha már egy távolibb világból jönne. Egyfajta kábultságban, transzban éltünk már, de a bamba nyugalom alatt elfojtott kráterek vulkánja sistergett, hogy bármilyen rezzenésre kitörhessék.

A gyerekek körüli szolgálatot, a hólében való pelenkamosástól a sovány enni-valójuk felszolgálásáig, gépiesen végeztük, fáradt reflexeként régi lendületeknek. Tagjaink ölmossá váltak, minden mozdulat fárasztóvá.

Amikor óvóhelyi életünk hosszú hetei alatt már kezdett tűrhetetlen lenni a levegőhiány, egy elhamarkodott mozdulattal felrántottam az óvóhely egyetlen szelölőztető aknájának vasablakát, meggondolatlanul. Az aknában meggyült szutykos, kormos hólé pillanatok alatt feltartóztathatatlanul zúdult be a pincébe, félig előntve fekhelyünket, összes maradék holminkat. A pincelakók, mint az elrévült dervisek ütek mozdulatlanul továbbra is vackukon; az volt az érzésem, agyuk már fel sem fogja üveges, tétova szemük benyomásait. Magam elgyötörve, kétségbeesetten néztem a zuhanó, mindent előntő áradatot, amely már a dervisek piszkos cipőit nyaldosta barnahabos nyelvvel. Dermedt tehetetlenségemből csak lassan ráztam fel magam; küzdelemre már épp úgy nem voltam alkalmas, mint egy tetszhalott. Végül mégis elszántam magam és félnapon át dolgoztam bágyadt mozdulatokkal, míg úgyahogy helyreállt a rend. A pincelakók meg sem mozdultak közben.

A nyomor, a rettentő és reménytelen körülmények lassan minden pozitív készséget eltemettek bennünk. Eljött az idő, amikor már csak a legbátrabbak mertek – akár hóért is – kilopakodni az udvarra. Lassan már a kézmosás is fényűző pocskolásnak számított. Izabella színű fehérneműnk mintha szűzi fogadalmat őrzött volna, aszott karjaink benák maradtak az ölelésre. Már rumunk sem volt, ami eddig a reggeli és vacsora hiányát pótolta, habozva előszedett egy-egy szem cukorra bőven csepegtetve – cigaretta előtt. Pedig milyen jó volt! Kábitott és melegített ez az égetett önáltatás és egy pár órászkára akár, megbizsergette vérszegény agyunkat és fagyott lábainkat. Elfogyott ez is, mint minden energiánk arra, hogy a kezdetben kialakítani próbált óvóhelyi rendet valamennyire fenntartsuk. Megszűnt az egyébként teljesen felesleges éjjeli őrszolgálat is, amikor a férfiak, kettesével váltva, a külön zárható előtérben figyelték tehetetlenül az éji neszeket, távoli és közelebbi feleselgetését pusztító fegyvereknek. Ott, a kis előtérben hócipőben topogva a hideg betonon, feltűrt gallérú télikabátban, meleg párát lehelve egymás figyelő arcába, sok-sok történet hangzott el a múltból. Eddigi életük küzdelmeit vagy szépségeit, legtöbbször kicsi és nagyobb emberi tragédiáit gyónták meg nemrég még ismeretlen emberek egymásnak. Sorsok és jellemek rajzolódtak ki a sötétben, fantomok, amelyek elcsalogatták a képzeletet a rideg valóság világából.

Eleinte még olvastunk az emberek. Esténként, akkor, amikor még a villany égett, vagy nappal, a folyosóról beszűrődő gyér világosságban. Volt, aki az állandóan lepisszegett kisgyerekeket gyűjtötte maga köré és meséket olvasott nekik. Egy zavart tekintetű öregasszony a Gundel-féle, fekete bőrbe kötött szakácskönyvből órákig zsolozsmázta esténként, gyomra gyötrődő áhítata mellett, az erdélyi fatányéros készítmény módját, szomszédjának. Volt, aki németül tanult elszántan és hangosan, míg egy ingerült sovány pincelakó férfi fel nem hördült:

– Mért nem latint tanul, ha már **holt**-nyelvet választott!

Egyik pincelakó, egy középkorú férfi, akinek nemrégén impozáns pocakján egyre hervadtabban lötyögött megviselt mellénye, a III. Richárdot olvasságta, szája időnként hang nélkül mozgott az ismerős sorokra.

– Milyen vérszegény tragédiák – szólt hozzám egy alkalommal. – Milyen gyengécskék ahhoz képest, amiket ma ír a történelem Európa utcáin.

Soha nem beszélgettünk egymással eddig. Most, váratlanul nekieredt.

– Néhány király, vagy trónkövetelő – folytatta és piszkos körmeivel a fekete sorokat vonalozta – meg egy pár főúr fortélyos vagy erőszakos mérközésében többen, változatos módon elpusztulnak, de az egész konfliktus messzebbre nem hatott. A nép nagy tömegei vidáman szaporodnak közben, építik késő századoknak a középkor Angliáját. A történelem távlatából, és a mi ügyünk szemszögéből ezek a háborúk két család enyhe zsörtölődésévé satnyulnak, melyek épp úgy nem rázták meg az akkori Európát, mint például az, ha a Cotopaxi vulkán ki-kitör néha a Kordillerákban. Mértékelt finoman jellemezte az egy tőre visszavágott két szál rokon virág – piros rózsa, fehér rózsa – és az a törekvés, hogy a vita lehetőleg portán belül maradjon, mint a diszkrétebb házastársaké...

Nézegettem a könyveket, ott heverték gondosan egymáson, az óvóhely egyik sarkában. Egy idős, magányos férfi – ennivalója alig volt – maga részéről ezzel a csomaggal, a szellem táplálékával járult a pincelakók kényszerű közösségének sivar asztalához.

Ott fekszik egymás mellett Dante és Milton, ott van a kemény, vaskos Luther és nagy ellenfele Erasmus. Ott van a „tettek nélküli meggondolás” emberének, Hamletnek, ott a „meggondolás nélküli tettek” Don Quijotejának könyve. Íróik a „széles arcú brit mágus” és a „csonka spanyol veterán” ugyanegy napon haltak meg, 1616-ban, hogy halálukban találkozzanak, akik életben soha nem látták egymást. Nem tudom már mindet felsorolni, de a felfogások antagonizmusának, a kétféle látásnak és sokféle szemléletnek akarva sem lehetett harminc-negyven könyv keretén belül tökéletesebb mintagyűjteményét adni. Bennük találkozott az emberi szellem sokrétűsége, mint a világ színei a spektrumban. Békésen nyugodott egymás mellett a fasizmusnak behódolt félszemű költő: a teátrális gesztusok és nagy látszatok embere, D’Annunzió, a nácizmus elől menekült Stefan Zweig, a „békére uszító” Romain Rolland, a gögösen arrogáns Montherlant gróf, a proletár forradalmár Gorkij és József Attila, Byron, Macchiavelli és Nagy Frigyes. Szerteágazó és a végtelenben talán mégis találkozó gondolatok hordozói most szépen megférnek itt, mint a bibliában az ó- és újtestamentum – egybekötve.

Az idős, magányos férfi szívesen kölcsönzi őket, de számontartja gondosan valamennyit és úgy áll védőn felettük, mint a római katona pompeji őrhelyén, a gazdag és ősi kultúra veszendő értékei felett. Mert a világ nagy értékei, széles tájakon, veszendőben voltak. Láva és hamueső hullott...

Január valamelyik délutánján, mikor már sötétedett és valamivel nagyobb volt a hadinyugalom, fellopakodtam az akkor még csak félig szétlőtt, kirabolt lakásunkba. A fürdőszoba helyén óriási lyuk tátongott, a berendezése, fürdőkádakkal együtt az udvarra repült. Az egyik közfal hiányzott, könnyedén átsétálhattam volna a szomszéd ház padlására. A felszobányi ramacs alól foszlányokra szakadt, szürkére sápadt fekete ruháink lógtak ki. Egy női és egy férfi. Amit a nácik még meghagytak.

A roncsszoba üresen tátongó frontjához óvakodtam, lopva szétnéztem a halott utcán. És akkor valami egészen különös történt. Sinding „Tavaszi zsongás”-át kezdte játszani valaki, egy láthatatlan, közeli valaki, gyakorlott kézzel, önfeledten, bátran. Mintha az utca túloldaláról jönne a hang, széles áradással. Hatalmasan, hangosan, újra, megint újra.

Mintha holtakat hívna az élet új parádéjára egy titokzatos harsona. Így fürdethette keserű szívét a zene hullámaiban az Operaház fantomja, magányának zegzugos rejtekében. Talán így hangzott fel egykor a jéghegybe ütközött Titanicon a zenekar utolsó fohásza:

„Álomszárnyakon szállok Feléd...”

A dermedt, feldúlt, veszélyes városrészt lágy hullámaival, az elfelejtett muzsika egyre simogatta, mint fagyott természetet a koratavaszi, váratlan napsugár. Egy szent jótékonyasága vagy egy örült tobzódása kelthette életre a csodálatos hangokat, talán egy szétlőtt szoba hideg és sötét sarkában, egy porosodó, rozszant zongorán, amely úgy maradt meg, ahogy kivágott fán a madárfészek.

Másnap és sokáig még, a télbe, riadtságba dermedt utcában, ugyanabban az alkonyi órában, amikor a fegyverek hallgattak, újra és újra felhangzott Sinding dala.

Zsongva, zengve áradt szét a szomorú környéken, mint a hajnalt üdvözlő Memnon szobor rejtélyes zenéje...

Önarckép, füst mögül

*Gyakran és szívesen hazudtam, hogyha kellett,
de mégse hidd, hogy méltatlan vagyok.
Azért a bátorságra és szerelemre tellett,
s a kinra is, milyen batyut hagyok.*

*Hazudtam fecskelűt, hazudtam fénynek árnyat,
(segített még a kedves képzelet)
tar ágnak levelet, tunya teknőcnek szárnyat,
triss hónap azt, hogy felhőn lépdelek.*

*Bizonytalannak bizonyost,
halványkék árnyat a fáknak,
színleg-tétova röpülést
mézszínű, álnok darázsna.*

*Viráglépők, hazudozók
ölében riva találtak,
adtak tejfőlös kenyeret,
markomba tört a halálnak.*

Hencegő

*Bizony, az égbolttól:
Harangos, kék-lila szoknyámtól
nem félnek az üldözött verebek,
és szememtől ugyanúgy a bogarak és pillantások:
vakmerőn berepülnek
éretlen-szilva-zöld iriszembe,
s no lám,
bokámtól mégis tartanak
a tigris-autók és dorombolva
néznek utánam, s később is
kerülgetik a cipőm nyomát.
(Fiatal asszony vagyok és
mindenfélét tudok ám
a világról és szerelemről)
és bizony mondom,
nem félek senkitől,
ugyan ki merészelne
letaposni egy harangvirágot?!*

„Unom Bartókot...”

Változatok egy témára

Hiába határoztam el, hogy megjegyzem álmaimat. Ma éjjel is álmodtam, nőkről, akiket ide, oda tereltek egy hosszú szobában. De éppen erről van szó, hogy ez már csak fogalmazás, annak az emlékezésnek az emléke, hogy ott feküdtem az ágyban, fájó belekkel, kábultan. Akkor fogalmaztam ezeket az ide-oda terelt nőket, de a fogalmazás alatt még bennem zsongott valami a tényleges álmomból, ami egész éjjel tartott, ami nyugtalan volt és fárasztó és amit mostanra már elfelejtettem. Pedig szokásos munkanap volt a Bankban, és még a Vasits is Olaszországban van, tehát azt sem mondhatom, hogy az ő jelenléte izgatott volna fel. Csendes, szelíd nap volt – a belfájdalmak délre enyhültek valamit – de az álmomat azért elfelejtettem. És hogy mit fogalmaztam félálomban, azt is csak úgy tudom elmondani, ahogyan már elmondtam. Ott, az ágyban, gazdagabban fogalmaztam. Nem szebben és nem is pontosabban. Gazdagabban.

Belfájdalmakat a munkatáborban éreztem először, a Leordina nevű völgyben, amelynek pontos földrajzi helyét huszonhat év után sem tudnám megmutatni. Magáról a munkatáborról, azaz a munkaszolgálatról pedig már többször beszéltem, mint ahogy érdemes és szükséges. Igen, erről – úgy látszik – nem szükséges beszélni, hiszen azok, akik még élnek – és Pesten élnek – egykori sárga és fehérkarszalagos „kismusz” társaim közül, tudomásom szerint senki sem barátkozik egymással. Elmegyünk egymás mellett, köszönünk – néha nem is köszönünk – és legfeljebb csak az udvariasság mondatja, például, Balázssal: „Hogy vagy, kérlekálásson, hogy vagy? És a család?...” Pedig nincs is családom.

Általában nem emlékszem álmaimra, így hát nem tudom: szoktam-e álmodni Glasser Tamásról? Róla azonban szeretnék álmodni, mert nagyon gyakran vele ástunk úgynevezett aknautakat, és mindenféléről beszélgettünk. Nem tudnám megmondani, hogy miről is beszélgettünk; éppen ezért kellenének az álmok. Álmomban talán megtudnám témáinkat. Bosszantó, hogy mennyi mindent nem tudok, de azt nagyon jól tudom, hogy ez a fiú – aki 1944. október 20-án elindult Temesvárról Belgrád felé, míg mi Nagyváradra mentünk – egy tíz év előtti hír szerint Belgrádban volt orvos. Azt is tudom – igen, *tudom* – hogy a hírhozó megbízható volt, bár a nevére megint csak nem emlékszem. Elöttem van azonban Tamás fekete haja, mélytűző, okos, barna szeme, és az is, hogy beszélgettünk, miközben ástuk a kutakat.

Vaszitson kívül – remélem – senki sem utál engem a Bankban, de vajon kivel is beszélgetek én mostanában? Amióta Vera Kanadába ment, amióta az anyám meghalt, amióta Porcsai azzal vádolt, hogy annak idején feljelentettem volna?... Magával beszélgetek, doktor úr, meg magammal, de ezek is olyan siralmas beszélgetések, hogy inkább a lemezjátszómmal beszélgetek: Debussy-vel, mert Bartókot én már tulajdonképpen unom. És ezt most legalább bevallom magamnak: unom Bartókot.

Szóval, Glasser Tamásnak fekete haja volt, orvoscsaládból származott, és orvos akart lenni maga is. De olyan volt inkább, mint egy ifjú költő, mint a fiatal Ibn Gabirol, mint a fiatal Heine, mint Petőfi. Mentünk egymás mellett a leordinai lombosátraktól az aknakutak ásási helyére, mentünk a szenvedésben – mert az maga a pokol volt, hiszen az aknakutakat később felrobbantották és Kellner, Dezsőfi, Forgács Pál és több bajtársunk bele is halt ebbe. De ha meg merném mondani, akkor azt mondanám, hogy jól éreztem magam. Hiszen nyár volt, a még a pesti gimiből ismert, kövér (bár akkor már sovány!) Kellner is élt még – ott szuszogott mögöttünk – és én To-

mival beszélgettem, aki okos volt, és aki azt mondta – mégis emlékeznek rá? – hogy ennek a dolognak mégis vége lesz, és mi élni fogunk, egy nagyon szép életben. És hogy ők Zomborban másképpen gondolkodtak és másképpen éltek, mint mi, néhányan, pesti fiúk – Kellner, Balázs, Farkas Peti, Volóci és mások – akik egy kicsit önzők és egy kicsit gyávák, hiába tudják idézni Marxot és Botos Vincét is, azt, amit a történelmi és dialektikus materializmusról mond.

Most jut eszembe, hogy Botos Vincének a bevonulásunk előtt megjelent, szürke fületét éppen én vittem magammal. Hódmezővásárhelyen Fried Pista őrizte, aki már tudta előre, hogy ő bulista lesz, és Vásárhelyen marad, meg nem motozható helyzetben. Amikor aztán kikisért a vagonokhoz, amelyek felfelé – ahogy mondtuk, „Uki”-ba – szállítottak bennünket, ott már nyugodtan odaadhatta, mert a vagonban – tudtuk – senki sem fog megmotozni bennünket. Motozni tényleg nem motoztak, de akik meghaltak, meghaltak. Ernst Feri is ott halt meg a vagonban. Kövér, gazdag, utálatos fiú volt, de amikor a körösmezei állomáson leadtuk a holttestét, úgy éreztem, hogy én haltam meg.

Úgy látszik, a halálról, a meghalásról is beszélhettem Glasser Tamással. Én akkor azt mondtam – igen, mondtam – hogy egy forradalmárnak semmi a halál, és ő éppen Ernst Feri halálával példálózott. Hogy mennyire megrendültem akkor, mert hogy ismertem Feri szüleit, akik úgy imádták az ötéves kora óta beteg, magába tüköt szürkáló fiút, mint egy bálványt. Fekete haja csillogott, úgy mondta Tomi, hogy ti – persze, most *nem rólunk* volt szó, hanem *csak rólam* – érzelmesebbek vagytok, mint kellene, és ugyanakkor a forradalmiság „überolói” is. „Überolók”, túlzók, mert tulajdonképpen gyávák vagytok, – mondta – pedig bátorság nélkül egy órát sem lehet eltölteni, és nemcsak itt a völgyben, hanem sehol a világon.

Halkan mondta ezt Glasser Tamás, nagyon halkan, talán azért sem emlékeztem eddig erre.

De ki mondhatja rám, Halpern-Hargitai Péter Tiborra, hogy nem voltam bátor? ... Hiszen a bátorság – Nietzsche mondta – a reménytelenség vállalása, és egészen reménytelen dolog volt megszökni Körösmező fölött, olyan hegyek között, ahol vagy medve vár az emberre, vagy az éhhalál, vagy újra az aknakutak. És bátor maradtam akkor is, amikor Hegedüs zászlós – a szelíd tekintetű „lobogós” – megkérdezte azt, hogy miért tettem azt, amit tettem? Bátran vállaltam összeesküvésünket Tamással, Kellnerrel és Dezsőfivel. És hitvallásunkat bátran a szemükbe is mondtam a „lobogós” előtt. És ha nem lettem volna igazán bátor, akkor a jegyzőkönyvet sem irtam volna alá, és azt sem vállaltam volna, hogy még aznap éjjel átszállítsanak a másik századba, az öregek közé. Egy, bár bonyolult, de nagy harcot vállaltam ezzel.

Tényleg, én már az öregekkel szabadultam fel?! ... De akkor *ki az*, aki 1944. október 20-án elindult Temesvárról Belgrád felé? Hol találkoztam megint Glasser Tamással, aki ma orvos, főorvos, egészségügyi világfőigazgató, és ahelyett, hogy az én egészségemmel – egész-ségemmel – is törődne, most is gúnyolódik a bátrakon. Hol találkoztam vele? Mindegy. Találkoztunk. Együtt szenvedtünk a mártírium szent poklában ... Ahol a bátorság nagy iskoláját jártam végig, még akkor is, ha ezt a többiek nem méltányolják. És ha Balázs mindig csak azt kérdezi – buta rutinból – „hogyan van a család?” Amikor nincs is családom ...

*

Nagybátyám kardjai ott lógtak a villa előszobájában. Ő már nem élt, csak fényképe mutatta – Valéria néném ágya fölött –, hogy olyan bajsza volt, mint Vilmos német császárnak. Büszke voltam ezekre a kardokra, és a szintén az előszoba fogsán lógó K. u. K. ezredesi köpenyre, Hermann bácsi ugyancsak orvos-ezredes volt, de egy zsidótól ez is nagyon szép, ugyebár. Sokszor nyaraltam – hat éves koromtól – a város szülőttéről, a „Születünk” Léway Józseféről elnevezett utcában, de még a tizenötödik születésnapomon is felcsatoltam magamra a kardokat, és ezredest játszottam az előszoba nagytükre előtt.

Különben 1938 augusztusában voltam tizenöt éves. Ennek az évnek a tavaszán

Hanzi, Huppi és Lecsó hatodikosokat – ha nincsen V. tanár úr – biztosan kidobták volna a gimnáziumból. A hatodikban, a hetedikben – de köztünk, ötödikesek között is – kommunista eszméket terjesztettek. Vagyis kézzől-kézre adták – „kommentárokkal kísérve”, mint azt a méltóságos igazgató (és NEP-képviselő) úr megjegyezte – azt a „Világ szemle” című folyóiratot, amelyet Morava-Ostravában (anyám szerint helyesen, „Mährisch-Ostrau”-ban) adtak ki, és amelyet unokabátyám hagyott itt, aki két napig nálunk lakott. Matyi Losoncon élt – illetve, akkor már menekülőben volt onnan – és bár Valéria néni régen elhalt nővérének, Otti néninek volt a fia, a mindig feketében járó, szecessziós könyvek címlapjára hasonlító, Lévy József utcai méltóságos asszonyt „szeplős császárné”-nak csúfolta. Pedig nem is ő volt a szeplős, hanem a lánya. A Stefi.

Amikor megkérdeztek, hogy mit tudok a „Világ szemle”-ről, azt mondtam, hogy tényleg tőlem vitték el. De én nem tudtam, hogy nálam maradt, és azt sem, hogy mi van a lapban. Tőlem vitték el, de nekem nem mutogatták a „Világ szemle”-t. Ha ezt nem hiszik el, akkor engem is ki akartak volna rúgni, hiába volt az apám oly lelkes Késmárki Öregdiák. Ám ha viszont nem Öregdiák az apám – az igazgató úr volt osztálytársa és bajtársa a hazáért vívott harcokban, – és ha talán Valéria néni nem méltóságos asszony, akkor lehet, hogy V. tanár úr Huppiékért sem tudott volna közbelépni...

Tényleg nem én adtam oda a lapot Huppinak. Azt sem tudtam, hogy Matyi ott hagyta. De azért belenéztem a „Világ szemle”-be, és elolvastam azt a cikket, amelyben spanyolokról volt szó, fasisztákról, kommunistákról. És egy éjszakát végigbeszélgettem Matyival szegényekről és gazdagokról. Elmondtam, hogy a Lévy József utcai villa mögött – a kerítés és a városi park között – néha cigányok szoktak tanyázni. Felveszik azt, amit Valéria néni szemétként elhajít. Felszedik a csikkeket a földről. Amíg el nem kergetik őket.

Igazat mondtam a „Világ szemle”-ügyben, de barátom, Huppi nem beszélt velem azután, hogy lecsendesedtek a dolgok. Annyit azért mondott – lehet különben, hogy nem is ő, hanem a gülüszemű Lecsó –, hogy hiába is vágyom könnyű életre.

Lehetett-e nem Huppi meg Lecsó is gondolnom ebéd után, a kert málnabokrai között? Átmásztam a kerítésen, és a parkban elszívtam azt a „Mirjam”-ot, amit Stefitől csórtam. Ott is belémfúrt – mint Berger fogorvos gépe – a „Világ szemle”. Még hevesebben szívtam hát a „Mirjam”-ot, a Stefiét, aki vöröshajú volt, nagykontyú, szeplős. Huszonöt éves, de még nem volt férje. Néhány év előtt – két vagy három hónapi – ápolónőképzőre járt. Kiabált, hogy hozzam be a fürdőszobába anyám levelét, látni szeretné. Anyám – levelében – arra utasított, hogy mindennap tanuljak Tacitust, mert mi lesz belőlem? Fogtam a levelet, és Stefi úgy állt a fürdőkádban. („Láttatok már tarquiniumi tájat – Barbár ékességű, vértől ékes tájat?” – kérdezte Tacitus.) Számban a „Mirjam”-mal, a park egyik sokágú fája alatt újra benyitottam a fürdőszobába. Stefi újra felállt a kádban. Már léptem volna, de eszembe jutott, hogy az anyámat is Stefinek hívják. Nem egyszer elmondta, hogy Stefánia főhercegnő – a zsidókhöz mindig rendes öreg császár, Ferenc József kedvenc leánya – után.

Felcsatoltam hát a kardokat az előszobában. A jobb oldalomra egyet, és egyet a balomra is. Szőke voltam, kékszemű, akkoriban egy kicsit sápadt. Kis szobámban – amely a Stefi plüssdiványos, nagy szobájából nyílt – az Imanuel keresztnevű Kant „Az örök béke” című könyvét őriztettem. Pontosabban: a „Der ewige Friden”-t, mert anyám bátyjától, a Bécsből akkoriban Bukarestbe menekült Lajos bácsitól – aki kopasz, de szép ember volt, kereskedő, szabadkőműves – kaptam meg ezt a könyvet. Néhány mondatát, úgy emlékszem, meg is értettem és Imanuel is bele-beleszólt abba a szeszélyes pörbe, amely a málnabokrok között folyt, és a városi parkban. Ettől lehettem most sápadtabb, pedig azelőtt mindig kipirított a tudat, hogy ellenség-ölő kardok függnek oldalamon.

„Világ szemle” ... „Der ewige Friden” ... 1938. augusztus 17-e, napsütötte, málnaízű születésnap ... Lecsatoltam a kardokat, és néztem; serked-e vajon a bajsom? De nem. Fasiszták és kommunisták ... Amikor Hermann bácsi Przemyslben ezredorvos

volt, pokoli volt a helyzet, de győzött a magyar virtus. Voltak a magyarok, és voltak a magyarok ellenségei. A szegények gazdagok voltak. Írta Jókai.

Az előszobából – jobbra – nyíló ajtón Feri lépett be, a Menjou-bajszú főhadnagy, nagynéném lakója.

– Na, legény – harsogta és a vállamra ütött – gyere, korzózunk egyet!...

Kimentünk a Széchenyi utcába. Amire odaértünk – mert közben Feri benyitott egy snapszbutikba – késő délután volt már, igazi korzóidő. A butik elvitte a főhadnagy utolsó pengőjét, nekem viszont Pesten húsz pengőt adott az anyám, hogy „gavallér legyél, fiam”. Ebből a húszból tizennégy volt még. Az „Egrém”-ben – erre emlékszem, egy ilyen furcsa névre – Feri három konyakot ivott, én egy omlós süteményt ettem. A „Beleznay”-ban – ennek a cukrászdnak nevére viszont tisztán emlékszem – én is ittam, ha néhány csöppet is csak, a konyakból. Amikor itt is fizettem, már csak egy kétpengősöm maradt.

Az utcán – ekkor már este volt – a részeg főhadnagy arról beszélt, hogy a zsidó is ember. – Megélünk mi, Jancsikám, szárazon és vízen. – Mindig szerettem volna lecsurogni az Amazonason, de a Tiszán is, mint a tutajosok. Szerettem volna – ott, a Széchenyi utcán, az egyenruhás főhadnagy mellett, – hős is lenni, de meg is úszni szárazon a vizet. Szerettem volna lecsurogni mindenféle Amazonasokon.

A századosba a szállodával szemben, a tér sarkán ütköztünk, – Szervusz, komám, édesegy százados uram! – Feri, szokása szerint, harsány volt. A százados halkabban, de ugyancsak szívélyesen viszonzta az üdvözlést.

Újból a „Beleznay”. Én – már előbb – arra gondoltam, hogy haza kell menni a Lévay József utcába. Hogy két pengőm maradt csak. Hogy holnap anyám levele nélkül nyitok be a fűdőszobába. A cigánycsaládot láttam, de ott, a cukrászdában, a két egyenruha között. Feri Menjou-bajszja villásvégű, szuronyosvégű Vilmos-bajjusszá nőtt. Két pengőm van, konyakot *iszok*, mi is a nevem? Horn János Péter? Nem! Gideonfalvy János? Gedeonfalvy Péter? Nem! Doktor vitéz ifjabb Berend Iván...

Megint konyak. Ki törődött már azzal, hogy a felszolgáló kisasszony – nagy, fekete nő, kicsi, cigányos bajuszával a rúzsos ajkak fölött – nem akar kiszolgálni? Egy főhadnagyot, egy századost, egy ezredest?... A százados – Ernőnek hívták, ernyőnek, ernyőkének – mindenki fölé borult.

Először a nőkre ittunk. – Édes mérgék, kurvatestű angyalok!...

Aztán a Hadseregbe. – Be fogunk vonulni, Ferikém, most már biztos! Bűdös cselákok, Az anyjuk, bűdösök!...

Újra megint a nőkre. Angyalok. Kurvák.

A katonákra. Szárazon és vízen. – Ne félj, öcsécském, vitéz tiszt lesz belőled,...

A kardok a Lévay József utcában maradtak, de ezredesi egyenruhám lett nekem a császárbajszom. S úgy, egyenruhásan – ha kardok nélkül is – benyitottam a fűdőszobába. Kiparancsoltam Stefit. A városi parkba mentünk, cigarettáztunk. Én egyenruhában, ő meztelenül. Számban egy „Mirjam”-mal, sokágú, nagy fa alól hallgattam Feri főhadnagyot:

– És akkor, tudod, Ernő, bejött a szobába Stefike, a vörös Stefi, barátnőjével, Gizuskával. A Gizuska fekete, suviksz-királynő. Már vártuk őket, hárman, bajtársak. Akkor aztán fetakompli történt...

– Be fogunk vonulni. Bűdösek, cselákok!...

– Be hát, Ernőke, százados uram. De előbb bevonultak a lányok. A Stefike édes, vörös. A melle olyan, mint a barack...

– Pincérnő, barackot is kérünk! Fütyülőset, mint a zsidók, mint a bűdös zsidók!...

Feri főhadnagy hangja most nem volt harsány. Mondhatnám, bánatos volt.

– A Stefike nem bűdös, pedig zsidólány. Édes, kedves zsidólány. Én mindig benne tartanám a Ferikémet a Stefikében. A zsidó Stefikében...

Jött megint a cigánybajszú nő, de nem a távozás miatt most, hanem, hogy mi van a századossal. Rosszul lett?

– Nézd, százados uram, csak vicceltem. Vicceltem. *A kis unokaöcsém* is tanúsíthatja, hogy vicces ember vagyok...

– Ifjabb vitéz Berend Iván...

– Az Ivánka is tanúsíthatja, hogy vicces ember vagyok. Ez baj, tudom. Egy méltóságos asszonynál lakom, ezredesnénél. Kardok és keresztek lógnak az előszobában. Az ágya fölött Vilmos császár képe. Mellette pedig Hitler vezér és kancellár...

Valéria néni és Stefi a „tornác”-nak nevezett, ajtó előtti kőnégyzeten vártak. Az előszobában villanyt gyújtottak, és láttam, hogy Feri – viccesen – szalutál.

– Semmi baj, hölgyek, egy kis spicc. Kézcsókom, hölgyek. Szervusz – Iván!...

Stefi rám nézett. Én a kardokra. Aztán aludni mentünk. Én a kishobába.

Még egy hétig maradtam, de nem történt semmi érdekes. Feri nem másnap költözött el, – szobát kellett keresnie. Három nap múlva távozott, egy régi, használt kardját otthagyta az előszobában. Úgy, hogy most már három kard lógott ott. És a K. u. K. ezredesi köpeny.

Mit mondjak meg? Valéria nénit Auschwitzban égették el. Stefivel – a tábori bordély fogoly-főnökjével – Birkenauban végeztek társnői. Hogy a kardok – és a villa – megvan-e, azt nem tudom, mert bár néha bekerülök a városba, de nem jutottam el újra a Lévy József utcába.

Ha ugyan még mindig a „Születünk” költőjének nevét viseli az utca?...

DEMÉNY OTTÓ

Kis dal

*Valamire emlékezem
tevékeny boldogságra
tehér falakon puha árnyék
az ünnep lombos ága*

*indulókra emlékezem
tűzfényű dallamokra
kihajtottnyakú ingre
agyommosott blúzokra*

*a reményre emlékezem
ami megfoghatatlan
az utcakövön vert robajra
a lázra csontjainkban*

*mindenre emlékezem én
őrzöm nem adom vissza
legyetek hasonlatosak
ez boldogságtok titka*

Három öregasszony

*Három öregasszony ül a padon.
Ölükben az emlékek kosara.*

*Natasát még a cár záratta börtönbe.
Aztán küzdelmek, zászlók: lobogók.
A zágrábi Ljuba egykor a hegyekben harcolt.
Arca kőkemény.
A szlovák Vjerocska hol volt? Nem tudom.
Beszélgetnek? Inkább sutognak ők.
Az Irtisz mellett együtt raboskodtak.
Rég volt. Találkozó.
Hátuk mögött sorsok árnyai.
Az ügyük győzött.
Miért oly szomorú a forradalmárok szeme?*

Töredék Astarte könyvéből

*Ime, a serleg, a felhasított seb,
a megvonagló anyag lávanyílása,
mithikus kígyólyuk,
forró bozóttal övezett szakadék,
az élet betakart kapuja,
lángoló tüztől, kozmikus erszény,
szakállkoszorúzza lidércszáj,
a lemerülés és feltámadás
öskútja,
a megáldott és megátkozott
szent part.*

*A szerelem utak kereszteződése,
a madár két szárnya,
a szerelem műalkotás,
együtt szerkesztett vesszor,
a szerelem fehér tűz,
a szerelem háború,
kiáltás bölcső és sír között.*

Két miniatúra

1944 tíz hónapos infernója, az ellenállásban, az illegalitásban megélt tíz hónap után, 1945 egy januári éjszakája – amikor Budapesten házról-házra előretörve, az előre kibontott pincerésen átbújt egy szovjet katona, majd utána új és újabb – számomra az élet kezdetét jelentette.

És most, visszagondolva az elmúlt huszonöt esztendőre, a valóságban hetven esztendővel írom ezeket a sorokat, hét évtized emléke nyúlik vissza a múltba, emlékek rengetegébe. Olyan idő ez, mely hazánk és népünk történetében nagy eszmék és hazug elméletek küzdelmében, két háború borzalmában, megújuló és bizó újrakezdekben telt el – a magam kicsiny életében a századvégi Somogytól, a földutak porától a bolygók közötti repülés korszakáig terjed.

Nem, nem írok meg emlékeket (hivatásos mémoire író kenyere), de ma, ez alkalommal mégis, íme két miniatúra.

*

Megmaradó emlékeim a kaposvári Fő utca és a Rómahegyhez fűznek, a század első éveihöz, amikor Rippl Rónai a „Kövezik a kaposvári Fő utcát” című festményét készítette, amikor később 1908-ban megvásárolta a Róma villát.

A kórházzal szemben, a nyitott deszkakapuból nézem a világot. Hetivásár napja ez, gyalogosan, szekéren jönnek a cukorgyár felől piacra. Az egyik szomszéd a „Kossuth imádó Rippl bácsi” szalmatetős háza, a másik a „Ring íatelep”, szemközt meg a kórház sárga épülete.

Hatvan év távolságából ma, ugyanazt, ugyanúgy látom.

Egy fiatalasszony fején telekosárral közeledik felém. A kosár alatt verejtékben kicsiny, gömbölyű arc, kétoldalt kibontott fekete keszkenő. Erősen napbarnított kicsiny arc, melyen izzadság gyöngyözik, hajából néhány szál odatapadt kissé kidagadt, gőzölgő nyakára, a vékony száj szögletéből két cérnavékony vonal húzódik az orr sarkához. Sietős fehérnép, egyik kezének ujján vékony ezüst gyűrű. Hová valósi? Talán Toponárról, Szentbalázsról jön, gyalogosan a fehér vászonnal leterített nehéz vékéval a fején. Tudom, „meztéláb” jött, a Fő utca végén felhúzta cipőjét.

És ekkor, alulról feltűnik egy fogat, az ördögbe lám! négyes fogat, a makadamon csattog a lovak patkója, ezeken a lovakon is fehéren habzik az izzadság. A bakon ülő hajtó passzományos kék mentében, mögötte a hátsó ülésen egy nő ül egyedül. Az egész látvány suhanás csupán, már tovatűnő.

A kis parasz tasszonyt látom még, látom kibontott keszkenője sarkát, az ötödik háznál tart éppen.

Aztán a Róma hegyi, gyermekkori utazások...

*

Már akkor, egy szál ingben szívesen jártam a Zselicet, dombról le- és föl, keresztül-kasul utak nélkül.

Nyár ez is, délelőtt, ahogy leszállok a völgybe: juhok, gémeskút és egy juhász. A találkozás valóban döbbenetes: Donatello egyik bronz figurája áll a völgyben, Keresztelő János, vagy testvére, olyan monumentum, amelyet Rippl Rónai könyveiben láttam. Kegyetlenül sovány, öregedő ember, világos házivászon az inge, valami össze-

tákolt saru a lábán. Úgy, ezt a fejet Donatello mintázta: középkori mártír hosszú hajjal és homlokán varkoccsal.

Jónapot mondok, aztán csend, hosszan és szótlanul szemléljük egymást. Mert ez a szobor nem beszél. Nagyon ritkán egy-egy szót mond csupán, – „teszi a dolgát, mióta tudja az esztét”.

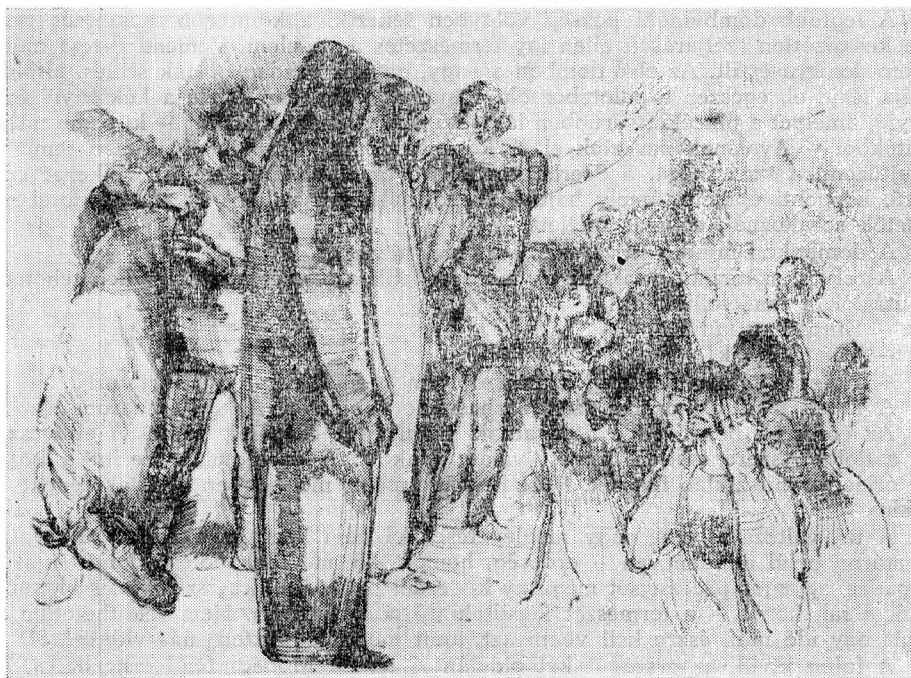
*

Egy könyvtárossal és egy íróval járom Somogyot, az előbbi a gazda, a második jegyez, jegyzi a könyvtárak sorsát, históriáját, magam néhány vázlatot készítek a megírandó tanulmányhoz.

1968, nyári esteledő. Szőkedencs, Somogy megye, 820 lakos.

Igen, könyvtár ez, takaros kis épület és ragyogó tisztaság. És egy lelkes könyvtárosnő. Híre megy, hogy vendégek érkeztek. Eljön a „Téesz” vezetősége, megkínálnak bennünket egy pohár borral.

A megbeszélés sokrétű. Magam meg arra gondolok, szólok is róla, helyénvaló volna ebben a kicsiny falu kicsiny könyvtárában néhány kiváló rajz, vagy legalább fotója. Meg is ígérem, hogy segítségül leszek a megszerzésben és az elhelyezésben. Máig is adósa vagyok.

Egy csepp tenger

Véméendi változások

I.

A levéltárakban az átlagosnál kevesebb található Véménd történelmi múltjáról. A római mediterrán utak állítólag ezen a tájon, Laska falun túl, Cséménél egyesültek, de az első, hitelt érdemlő irat csak 1285-ben említi a községet: „A Baár-családbeli Agy ispán fiai a Baranya megyei Émény faluban laktak, és éppen ezért émenieknek nevezték őket. Émen közelében volt még Tótfalu, azaz Agytótja...”

Hetven év múlva „Igaz Márton és II. Domokos csere útján megszerzik az Émen és Személy közé eső Karakó falut, odaadván azért izboldi, kustándi és ormándi rész-birtokaikat, és a valkómegyei Erdőszád falut...” Újabb kétszáz év múlva a mohácsi szandzsákhöz tartozik Nagy Émen is, amely tizenhat ház után fizetett adót.

1778-ban születik a híres oklevél, amelyben Mária Terézia a pécsváradai apátság összes javadalmait és birtokait – így Véméndet is – a magyar tudományegyetem birtokába adta. A tizenkilencedik század küszöbén ezt írja egy utazó a naplójába: „Népes, elegyes falu. Lakosai katolikusok és óhitűek. Fekszik Szekszárdtól és Pécsváradtól három óra járásra. 1790-ben a tűz által igen megvesztegetett. Határja három nyomás bék. Földje igen jó. Erdeje, jó bort termő szőlője van és sok gyümölcsfája. Tartanak sok szarvasmarhát, sertést, juhokat...”

A legtöbb dombvidéki község völgyben fekszik, a könnyebb vízszerzés miatt, és a kedvezőtlen széljárások ellen így természetes a védelem. Véménd furcsa módon három dombra épült. Az első dombon a nagy, egykor gazdag porták széles, alföldies utcája terül el, egészen a palotabozsoki vasúti átjáróig, észak felé a kékfényű szőlő-hegyig, amelyet a pincéket sűrűbben látogató férfiak maguk között – ki tudja milyen indítékból – Avalának neveztek el. A középső domb, a falu központja: a templom, a sajtüzem, a tanácsháza, a Szerb utca, kissé távolabb a termelősövetkezet erőd-szerű, központi épülete, amely hajdan csendőrlaktanya volt. A harmadik dombon a temetők sorakoznak egymás mellett.

A dombokon mindig fúj a szél, és kevés a víz.

Aszályos, szárazabb időkben egymást követik a természettel szemben tehetetlen deputációk a tanácselnökhöz:

- Kiapadt a kútunk!
- Vízet kérünk!
- Hatszáz jószág szédeleg szomjan! Nem tudunk a majorban itatni!...

A kutak napi vízhozama száz-százharminc köbméter. Az igény háromszáz.

Az emberek beletörődve bólogatnak magukban: ősapáink alaposan eltevesztették a dolgot, szerencsétlen fekvést választottak... A geológusok szerint a község egy óriási gránitsziklán fekszik. Húsz-harminc méter mélységben a kutak feneke homokkő.

A táj változatos, bár nagy meglepetésekkel nem hozza zavarba az idegent. A láthatáron belül minden van – erdőség, homok, kő, meredek dőlésű domb és szelíd horpadás, agyagos partok, sőt még egy kis erdei patak idillikus szalagja is előkanyarodik a fák közül – a természet körültekintő adagolásában. Nem felejtethetetlen táj, mégis egy idő után észre kell venni azt, amit megkülönbözteti más vidékektől.

A falun kívül, az országút két oldalán – amely Mohács felől érkezik és nyugati irányba távozik – erős törzsű szederfák sorakoznak. A nyugati út elágazik Szebény felé –, mely valószínűtlenül szűk helyen, egy ferde völgy alján lapul – a másik ág pedig halad előre az enyhe, hajlatos tájon Feked felé.

Szebény fölött, a dülők derékszögében valósággal elrejtve, nyári téglagyár dolgozik. A bányafal meredek és pikkelyes az ásók nyomától. Az agyag sárgája elővilágít. A nyerstéglák sorai fölött keskeny, tákolt színek roskadoznak. A tetejüket kátránypapír fedi. Szemben bibliai alakú piramisok emelkednek. Bennük ég, izzik a téglá. A pusztai zug csendjét gyerekek ricsaja veri fel. Szalmakalapjuk kisárgállik a bozótosból. A nagyobb gyerekek formáznak, válogatnak, bekockázzák a téglát. Mindenki hang nélkül, keményen dolgozik hajnali fél háromtól tizenegyig, majd ebédutántól, míg le nem száll az est. Hat férfi, négy asszony és tizenkét gyerek éli ezt a nomád, nyári küzdelmet. Minden évben márciusban Bajáról jönnek, elfoglalják a bánya mellett düledező szükséglakásokat, haza alig járnak, itt élnek késő őszig az egykori körkemence mellett.

Az út másik ága elkanyarodik Trefort-pusztá régi cselédházai és nagyüzemi sertésórai mellett. A magas sövénytől, fasortól nem látni az északra néző, szürke deszkaajtókat, s mögöttük a dohos, nedves lakásokat, amelyekben még laknak. Az országút hirtelen kanyarogni kezd az akácok és platánfák között, majd kiérve egy lapos, tenyéralakú völgybe, valósággal beront Fekedre, hogy ott aztán minden átmenet nélkül végetérjen a házak között, a falu közepe táján. Innen már csak földutak vezetnek tovább az erdőkön át. A fekedí vasúti megállóban oszladozik a kis vonat áttetsző, homokszínű füstje. Úgy tűnik: a tájnak innentől kezdve igazságtalanul vége van, csak a vasút kíséri meg, hogy átszökjön a bevágott agyagdomb magas partjai között, amelyeken keskeny kőviaduktok ívelnek át.

Észak felől Véméndet egy hosszú, lapos völgy és a mögötte magasodó domb zárja el. A dombon a közös gazdaság kukoricáját csörgeti az érdes, reggeli szél. A völgynek nincs neve, mint ahogy a pataknak sincs, amelyik az erdők aljáról, a cigánytelep felől kanyarog elő. A völgyben nyárfasor éledezik. A nagy erdő közel van ide, s ha nyugat felől kis szél támad, zöld hűvössége idáig ér. Az erdőszél bozótjaiban rókák tanyáznak, sötétedés után innen lopakodnak fel a dombra, a kertekbe, az udvarokba. Tizedelik a kacsákat, tyúkokat.

A nyárfasor mentén kanyarodik a patak. A rajta átívelő kis fahidak korhadtak, deszkájuk beszakadozott. A domb és a fasor közötti keskeny agyagpadkán sorakozik a szegények házsora – csupa meszelt fal itt is, piros cserepek, szemkápráztató léckerítés, mint egy ötlettelen festményen. A kis házak sora beolvad a homokpincék odvas szagú vonulatába. Végtelennek tetsző sor ez.

Homokba vájt pinceajtók néznek szembe a bozontos fákkal. Úgy tűnik: ezeket a nehéz ajtókat sohase nyitották ki. A rozsdás keresztpántok és záruk az elhanyagoltság érzését keltik. Nem tudni, bor van-e bennük. Valószínű, mert sok és sokféle bor terem a határ nyugati és északi pincevilágában. Minden fajta előfordul – nova, siller, rizling és minden más olcsóbb fajta – ezeket ráadásul több helyen összekeverik. Nincs jellegzetes bor. Se jellegzetes nova, se jellegzetes siller, se jellegzetes rizling... Se más. A csersavas, fanyar borocskákat ravaszul felcukrozzák, és ettől furcsa gránát-izt kapnak.

Két domb hajlatszerű találkozásánál szellőzik a pálinkafőzde. Vakító fehérségű fala szinte bevilágítja a völgyet. A kéménye hideg. A főzde csak ősszel és télen működik. Eredetileg vízimalom volt. A hatalmas fakerék helye üres.

A pálinkafőzdetől gyalogút vezet az Ötvályúhoz. A község legmélyebb pontja ez. Öt, egymás végébe illesztett betonvályú. Madárhangok, elmozduló kiáltások szűrődnek elő tompán az oldal gyümölcsösei felől. A vályúk környékét legyek zümmögése tölti meg. A vályúsor végében gatyás gyerekek pancsolnak. A lábukat mossák. Mellettük szekérnyomok elmosódó szövevénye vezet a távolba. Tegnap vásár volt. Az éjszakai vihar nagyjából eltüntette a hulladékot és a rondaságokat. Csak egy tört szerkerék, és egy fél csizma maradt a tisztáson. Egy szomorú, kihalt csatatér rekvizitumai. A vásártér szélén, a fák oltalmában pajtaszerű épület áll. Az egykori vágóhid. Évek óta nem működik. Hajdan három hentes dolgozott a faluban, itt tanyáztak le az Ötvályúnál, a vágóhíd közelében. Azt mondják: az öreg Gungl tönkretette a konkurenciát, de mi haszna lett belőle, hisz beleöregedett a nagy műveletbe, és kény-

telen volt maga is becsukni a boltot... Ma egyetlen állami üzlet látja el a falut hússal, a húst Mohácsról hozzák hetenként egyszer vagy kétszer.

A vásártér legmagasabb pontján színes szobor áll egymagában. Olcsó, falusi szobor, a vízfesték hatását keltő kékekkel, barnával, fehérrel és lilával. A nyájas mű szent Jakobot ábrázolja, aki az állatok védőszentje volt. A lábánál egyszarvú borjú heverészik. A szent bal kezének a feje letört. Derékáról madzagon száraz koszorú lóg. A kőbe vésett adatok szerint a szobrot Johan Trefner emeltette 1878-ban.

A szobor mögött M. András főállattenyésztő tornácos, virágos, már-már fényűző pincéje várja a község mindenkori hivatalos vendégeit: a Gondúzó. Derűs, lefegyverző név. Az egésznapos készülődések, tanácskozások, határjárás után kakaspörkölt és rizling mellett rendszerint itt pecsételődnek meg az ismeretségek, itt szereznek igazi érvényt maguknak a szakszerű megállapítások, sőt: egy kicsit a hivatalos megállapodások is. Pompás, tiszta hangulatú hely a Gondúzó. Kissé merevnek látszik ugyan az első pillantásra, de három pohár bor után valami módon minden megváltozik, átalakul itt, megférriasodik, és megváltoztatja a vendégeket is. Szilaj pír és bölcs jóindulat tölti be a vendégek arcát, és csak akkor komorodnak el egy-egy pillanatra, ha a belső szoba falára pillantanak, ahol egy fiatal katona nagyított fényképe függ. A fénykép M. András fiát ábrázolja, aki egy hadgyakorlat alkalmával hősi halált halt. De, ez mindig csak egy pillanat műve. A tekintet elsiklik, vidám arcokat keres az asztal körül. Mindenki tudja, hogy a képről nem kell beszélni.

A Gondúzó fölött az „Avalán” ameddig a szem ellát, szőlő kéklik. Azt mondják a gazdák: Úgy szép a szőlő, ha kéken ragyog. Ragyog, hisz a permetezések ideje ez. A szőlők valósággal világítanak a napon.

Távolból – mint egy romantikus Jókai regény kelléke – magányos prэшáz áll elhagyottan, rejtélyes mendemondákat rejtgetve a falai között. Azt mondják: nehéz szerelmi történet fűződik ahhoz a fehér prэшázhoz, és az érdeklődő, már-már tiszteltelt pillantás értékéből semmit se von le, hogy ennek a nehéz szerelmi történetnek van egy-néhány változata. Mindenesetre ott a fehér prэшáznál ér véget a szőlők sora, amely a fekedű határtól az északi völgyön át szinte átöleli az egész falut. Itt zárul a tizenötezer holdas határ, amely húsz kilométer hosszan nyújtózik a dombok mentén, a vasút két oldalán.

*

Sok utca van Véménden. Több mint húsz, de a legtöbbnek nincs hivatalos neve. A község térképén hét utcának, köznek a neve szerepel. Az utcanevek így inkább utcarendszereket jelentenek, mint például a Hegy utca, vagy a Hetpród utca, amelyek nemcsak a saját házaikat foglalják magukba, hanem a három égtáj felé vezető elágazásokat is.

A község számozása sem utca szerinti. Ötszázharminckét lakóház van. Az utca-név változik ugyan, de a házak számozása egytől ötszázharminckettől folyamatos. Szerb utca három és Hegy utca 435... Közigazgatási szempontból szabálytalan. A tanács többször is megkísérelte, hogy átrendezi a számokat, de a háztulajdonosok nem tesznek eleget a felszólításoknak. Azt mondják:

– A kézbesítők jobban szeretik úgy, ahogy eddig volt...

A tanácselnök bosszankodik magában: meglehet, hogy sajnálják a tizenkét forintot a zománcablára.

A falunak nincs hagyományos értelemben vett főtere – hacsak a kanadai nyárfák-ból álló kis templomkert nem számít annak, ahol a legnagyobb melegben is hűsölni lehet – így a község központja három nagy utca: a Német utca, a Szerb utca és a Fekedi út találkozásában alakult ki. Itt van egymás szomszédságában a tanácsháza, a posta, a sajtüzem, az iskola, a templom, a takarékszövetkezet, a mozi, a vendéglő és a központi magtár.

Véménd egyetlen ipari létesítménye a sajtüzem.

Az épület eredetileg szerb parasztház volt. Az üzemet fél évszázada alapította Fleischer Arnold és testvére. A Fleischer-fivérek olasz sajtimestert szerződtettek. A

háború alatt bevezetett zsidótörvény miatt kénytelenek voltak bérbeadni a kis manu-faktúrát. Ki akartak vándorolni Kanadába, de a nácik lefoglalták őket, és Matthausen-ban mind a kettőjüket kivégezték. Az üzemet – amelyet eredetileg napi hat korong ementáli készítésére terveztek – 1945 után államosították.

A sajtgyárban jelenleg ötven ember dolgozik. Hajnali fél öttől kezdve folyamatosan napi huszonötezer liter tej érkezik. Amíg a tejből sajt lesz, kétszáz perc telik el. A csarnokban a sárga keramiton állandóan tocsog a fehér víz, a levegő telített a savanykás, fehér szaggal. A hárfaszerű forgók szünet nélkül, egyenletesen dolgoznak a kádak hengerében. A sajtoló prések alól vékonyan csorog a tálakba a híg savó. Naponta huszonöt-harminc karika, darabonként csaknem egy-egy mázsa súlyú ementáli készül az üzemben. A gyár évek óta csaknem önmagát mülja felül. Lent a pince erős szagú, fehér labirintus. Négy részből áll, különböző temperatúrával. Az első teremben sűrű, tejfehér párában dolgoznak az emberek. Durva szövésű kötényük lucskos a friss sajtól. A raktártermeket nehéz vasajtók választják el egymástól. A termek fokozatosan „hűlnek ki”. A negyedik teremben – ahol a lift van, és innen szállítják el a sajtot – már csak tíz fok körüli a hőmérséklet. Az üzem három raktárában öt-hat millió forint értékű ementáli és hosszú érlelésű parmezán van. Az évi húsz vagon export nagy részét Belgiumba, az NDK-ba, Ausztriába és Olaszországba szállítják.

A sajtüzem és a postahivatal között meredek utca vezet le az északi völgybe. Félkör alakú, szurdokszerű köz. Kimosott gyökerű fák kapaszkodnak egymásba.

Ez a Napszámos utca.

Szűk, nyomott porták. Se rendes udvar, se rendes fészer. Van bennük valami raktárszerű, csak a házak friss meszelése fehérlik, s mond ellent a raktárszerűségnek. Ebben az utcában minden évben meszelnek. Ki tudja, miért?

A Napszámos utca az első világháború után alakult ki. A telekigénylők megostromolták a községi vezetést. Tulajdonképpen lett volna elég telek odafönt, a két dombon is, de a jómódú gazdák nem adták el. Volt olyan ház, amelyhez három hold belterület tartozott, de inkább nem adtak el belőle, csakhogy szegény szomszéd ne költözzön melléjük. A jegyzőség végül is felmérte az omladozó partot. Fent a dombon ma is vannak ezeröttszáz négyszögöles telkek. A Napszámos utcában legfeljebb száz, de nem ritka az ötven négyszögöles házhely. A zsúfoltság a múlt bűne, de ma is fáj.

Lent a Napszámos utca végében két, lakatlan nádtetős viskó ácsorog a part védelme alatt. Azt mondják: ott lakik a Vasorrú Bába...

A templom zöld kupolája mindent lát közelben és távolban, talán még a völgyek legmélyét is látja. S mindenki látja a tornyot, bármelyik úton érkezik is a faluba.

A templom története akkor kezdődött, amikor II. József szétzavarta a pálosrendet, és a párizsi forradalom évében, 1789-ben Marian Lénárd vándorlás közben idevetődött. Az első plébános lett Véménden. Hat évvel később épült fel az egyhajós templom, amely 1835-ben két mellékhajót kapott. A templom legnagyobb értéke a fájdalmas Piéta, amelyet egy budai faszobrász készített.

A templom bejáratánál két platánfa magasodik. Körben kanadai nyárfák állnak, ritkítani kellene, de a fákat az esperes is, meg a hívek is sajnálják. A fák árnyékában megfeketedett világháborús emlékmű áll. Az elbukó katona csüggedten emeli föl sebesült bajtársát. Fent az eresz hosszában verebek csiripelnek. Nap nap után lerondítják a megfeketedett katonákat.

A templom harangozója – nő.

Jobban mondva – most már egy automata.

Túlnyílt, hanyatló rózsákat rendezget a harangozónő. Kiteregeti a sekrestye fénylő kövezetére. A magas ablakból a nyárfákon áttört fény valósággal ráhullik a locsoló kanna mellett térdeplő, a vallásos képek hangulatát idéző alakjára. Imádkozik a csöndben, és ilyenkor harangszó előtt minden nap délben arra gondol, amit hajdan a rendház főnöknője mondott nekik: ha nem szól időben a harang, nyugtalanok az emberek.

A harangozó eredetileg irgalmasnővér volt. 1955-ben került a faluba. A hívek csak csodálkoztak a változáson, és a vasárnapi mise után bizalmatlanul korholták az esperest:

– Inkább egy férfi harangozót kellett volna, mint ezt a nőszemélyt...

A volt irgalmasnővér nehéz időket élt át. Mind közül azonban a reggeli harangozás volt a legnehezebb. A kemény téli hidegben, a rejtélyes sötétségből kamaszok hangja riogatta, furcsa árnyak bújtak a nyárfák törzse mögé és onnan ijesztgették. Huhogtak, idétlenkedtek, megdobálták görönggyel. A nővér minden hajnalban halál-sápadtan, verejtékezve zuhant be a templomajtón. Bezárkózott, minden villant ki-gyújtott, és negyedóra is eltelt, míg rendesen magához tért. Minden reggel kész gyötrelmem volt.

Néhány éve már azonban automata harangozik a véméndi templomban. A nővér hajnalban ágyában fekvé, nem kis meglepődéssel hallgatja, hogy milyen pontosan szól a harangja. Véletlen találkozásnak köszönheti a szerencséjét. A perselyekben összegyűlt a pénz, és az esperes eltervezte, hogy kifesteti a templomot, de a megye-székhelyen összetalálkozott a mágocsi plébános helyettesével.

– A harang nálunk villamosítva van – mondta a mágocsi pap.

– A harang? – csodálkozott az esperes.

– A harang.

– Villamosítva?

– Egy kis automata az egész. Egy semmi doboz a sekrestye falán.

– Hogyan?...

– Egy veszprémi villanyszerelő csinálta meg. Ő automatizálta meg a kecske-méti öregtemplom harangját is.

Az esperes döntött. Rövidesen elutazott Veszprémbe, és egy hét múlva a vé-méndi harangot is automata működtette.

A sekrestye hideg csöndjében a nyugatnémet márkájú automata kapcsoló egyenletes óráketyegése perceg. Az automata érzi a déli harangszó közeledtét, és működésbe lépett. Szürke kis doboz a falon, semmi több. Ez harangozza el minden nap háromszor az Ürangyalát. Reggel ötkor, amikor az emberek munkára kelnek. Délben, amikor ebédszóra várnak. S végül este nyolckor nyugovóra. Az automata huszonnégy órára van beállítva, és nem téveszti össze a déli tizenkettőt az éjféllal.

Egy perc múlva dél. A szürke doboz üvegszeme zölden villogni kezd, harminc-kétszer egymásután. Harmincharmadszorra megkondul a két harang.

Bimm-bamm... Bimm-bamm...

A nagy harang hétmézűs, a kisharang kilencvenkét kilós. Kötél nincs. A harangokat kis motor mozgatja ide-ode. Ha üzemzavar van, fel kell kapaszkodni a lépcsőkön a magas toronyba, ráhúzni a harangra a kötelet. Ezt kell tenni akkor is, ha tűz üt ki, és jelezni kell.

Az automata a váratlan eseményekre nem érzékeny.

A mohácsi autóbusz lefékez a vendéglő előtt. Az állomásról jön, Mohácsra megy. A harmadik járat ma. Por úszik utána. A vendéglőből kitudul a nép. Mindenki egy-szerre akar felszállni. A kalauz kétségbeesetten pillant a sofőrre, aki mérgesen le-ugrik a kormány mellől, megkerüli a kocsit, és alaposan összeteremti az utasokat. Gorombáskodik velük, de az utasok nem neheztelnek. Új sofőr ez, tulajdonképpen csak helyettesíti a másikat, aki nyári szabadságra utazott a családjával, s különben is, a sofőr kezébe tették le a sorsukat, és rajta múlik az úton minden. Az is, hogy fel-mérgesítik, aztán bevezeti őket az árokba.

– Csak erélyes szó kell ide maguknak... – dohog a sofőr, aztán visszaül a helyére. Megtúráztatja a motort, rugalmasan kiengedi a kuplungot és elberreg. A házak ablaka gyengén belemeg.

A vendéglő naponta hétszer telik és hétszer ürül ki.

A hajnali órában a türelmetlenek már az ajtóban, a lépcsőkön ülnek, várják a kocsimárost, és a pálinkáról álmodoznak, amely a számukra a víz után a legfonto-sabb ital a világon. Később napközben, ahányszor menetrend szerint megérkezik a mohácsi autóbusz – majd fél óras várakozás után visszaindul – mindig megtelik

a vendéglő. S legvégül, este, munka után, amikor a férfiak megjönnek a mezőről, a majorból, a gépektől. Elfáradva, porosan, kiszikkadva ledőlnek a nyikorgó fémvázás székekre, vagy megállnak a háromszögletű söntés pultjára támaszkodva, és lassan kortyolják a habos sört. A kocsmá fényei ilyenkor mindig elhalványulnak már. Aludni készülnek. Szürkék, sárgák, barnultak, tompazöldek. A fehér sem olyan vakító, mint napközben volt.

A nap itt ér véget a vendéglőben. A mozi egy órája bezárt. A házak mélyén a sötétben hallgatnak az emberek. Akik egy szobában alszanak, azok sem szólnak egymáshoz. Türelemmel várják, hogy majd álom jön a szemükre.

(Folytatjuk)

Start

Majdnem mindig úgy találkoztak, hogy Sanyi magával vitte oda, ahová egyébként is ment volna. Janka nem bánta ezt, meg is értette: Sanyinak nagyon be kellett osztania az idejét. Sanyi segéd munkásként dolgozott – magyarul „tróger” –, este végezte a technikumot, mert ő vegyészmérnök lesz, mondta, ha cigánygyerekek potyognak is az égből. Janka fölháborodott azon, hogy Sanyit nem vették fel az egyetemre, de Sanyi gőgösen azt mondta: ő egyáltalán nem csodálkozik, és ez legalább logikus cselekedet részéről. Így ő pénzt is keres, nem is keveset, s a fizikai megerőltetés bizonyos szempontból még hasznos is. Janka kissé csodálkozott, hogy Sanyiék családja nemesi család, alig tudott mit kezdeni ezzel a ténnyel. Fegyveres főurakat képzelt maga elé, amint végigcsörtetnek egy ódon várudvaron, ahol fehéringes asszonyok sulykolják a ruhát, férfiak kupából isszák a bort... meg vadászatókat, igen, boldogult Emma néni hagyatékában volt egy érdekes könyv, abban látott egy nagy színes képet: hatalmas lankákon, amelyek a kép háttérében valószínűtlen messziségbe vesznek, piros zubbonyos férfiak száguldanak karcsú lábú lovak hátán, a lovak teste elnyúlik a zöld háttérben, a kép balsarkában néhány fával jelzett erdő felé vágatnak, előttük hegyesfülű kutyákból valóságos farka rohan, legeslegelől pedig egyszem árva nyulacska üget rémülten kifelé a képből...

– Persze, szerinted az is kispolgári csökevény – hallotta maga mellett Sanyi gunyoros hangját – hogy én öltönyhöz csakis olyan fehér inget tudok felhúzni, aminek legalább kétcentire kilátszik az uja a kabát alól.

Néha vitatkoztak, mint most is ezen: Janka megjegyzéseket tett Sanyi skatulyából kihúzott eleganciájára.

– Hagyjuk ezt! Ne vitatkozzunk! Mikor először találkoztunk, te azt mondtad, fognál nekem egy vizát. Akkor én azt gondoltam, hogy ezzel a fiúval sose fogok vitatkozni. Aki ezt mondta.

Sanyi elmosolyodott.

– Egy vizát... emlékszem. És hogy jó lett volna akkor élni. Milyen igazad volt: hajnalban vadászatra indultunk volna, tüzes fekete lovakon... én imádom a lovakat, megtanítottalak volna lovagolni...

Janka a régi képre gondolt.

– Marhaságot mondtam. Eszembe sincs kétszáz évvel ezelőtt élni. Hogyne, akkor te lettél volna a földesúr, én meg a jobbágy lánya...

– Ugyan!

– De igen! – rémes volt belegondolni, hogy mindez tulajdonképpen igaz. – Édes drága Sanyikám, ne akarjál ezerhétszázötvenötben élni!

Sanyi megcsóválta a fejét.

– Hogy te milyen csacsi vagy, na jó, nem akarok. Úgyis hiába akarnék... De ne szívd az orrod.

– Nem szívom.

– Istenem, micsoda egy nőszemélyt fogtam ki – mondta Sanyi azzal a páratlanul kedves mosolygásával. – Esküszöm, mikor először találkoztunk és elkéstél, ha nem lettél volna olyan csinos, azonnal otthagytalak volna, amilyen dühös voltam.

– Dühös voltál?

– Nem bírom a késést.

– És azt mondd, csinos voltam? – mondta Janka. Izgalmában megint megszívta az orrát.

– Ejnye! Nem most mondtam!

Janka széttárta üres kezét, s büntudatosan felpislogott Sanyira.

– Vagy úgy, nincs zsebkendőd.

Kicsire hajtogatott, barna zsebkendőt húzott elő, s Janka kezébe nyomta.

– Na fújd ki, te... mafla gyerek.

Egy darabig titokban tartotta Sanyi előtt, hogy elment apa gyárába és jelentkezett felvételre. Apa először vitatkozott, minek akar épp oda kerülni, akad diákoknak való nyári munka más is, könnyebb is. Ágnes is meresztgette a szemét:

– Mi ez, Janka, újabb száznyolcvan fok?

– Nincs több száznyolcvan fok – jelentette ki Janka. – dolgoznom kell, értsd meg. Egy teljes hónapom van még, akkor is, ha felvesznek.

Ágnes cigarettázott, mint újabban mindig és csökönyösen ismételte.

– Magyarázd meg, miért.

Janka vállat vont. Ágnes újabban aggódva kerülgette a forró kását, a barátságukról volt szó, mindketten tudták, hogy válságos hetek ezek. Janka olyan volt Ágnes szemében, mintha pár centire a föld felett lebegne, Ágnes meg olyan Janka szemében, mint aki nagyonis leragadt néhány fölösleges, üres dolog közé. Az anyja elhalmozta programokkal és rakásszám hívta meg hozzájuk a fiúkat.

– Értem, hogy dolgozni akarsz – folytatta Ágnes kitartóan – de miért éppen ott?

– Nem tudom – mondta Janka őszintén. Hangulatok, foszlányok éltek csak benne: lánc zúg, lendkerék szíja csetten és nyalint... ily kormos nagy szívet az láttott-hallott; az ördög tudja, mindez kissé értelmetlen és nevetséges is. – Meg kell tennem, valahogy az egyensúly kedvéért.

– Ahogy gondolod – adta föl Ágnes. – Te, képzeld, érzem, hogy nem fognak fölvenni. Néha váratlanul eszembe jut és kilel a hideg.

– Ne hülyéskedj, ilyenre nem kell gondolni.

– Muszáj. Ez valami előérzet. Az is lehet, hogy a rossz lelkiismeret. – Fújta a füstöt, aztán becsületesen Janka szemébe nézett. – Nézd, fiam, énnekem semmihez sincs kedvem. Ha nem vesznek föl, azt se tudom, mihez fogjak.

Janka könnyörögni kezdett neki, hagyja ezt a hangot, lelket akart önteni belé, de Ágnes csak legyintett, aztán azt mondta, hogy augusztus végén úgyis lemegy nyaralni az anyja öreglány-nénikéjéhez, ott majd gondolkodik a dolgon, úgyse lesz más szórakozása.

A gyárba reggel fél hétre kellett bemenni. Ötkor keltek, apa szótlanul, nyugodtan készülődött, s mire a gyárba értek, már vidáman lóbálta a kezét. Janka néhány reggel vitézül velemosolygott, aztán rájött, hogy iszonyú dolog ez a hajnali felkelés. Feje duzzadt volt, keze-lába nehéz, az ásitás majd szétrepesztette a tüdejét, mégse bírta abbahagyni. Csak a friss levegőn tért magához kissé, az már jó volt, menni a kora reggeli aszfalton, amely még tiszta volt és hűvös, hallgatni a verebek élénk csiripelését. De most jött rá, mi az, hogy apa több mint harminc éve így él... most értette meg apát, hogy kihúzta magát a vidám késő esti programokból, hogy elnyúlt arccal félrevonult lefeküdni, hogy délután is annyiszor elnyomta az álom, hogy örült, ha kimehetett Winkler bácsihoz, a galambokhoz. Forró szeretetet érzett az apja iránt, szeretete volna valahogy megvigasztalni ezekért az évtizedekért, az évente háromszáz hajnalért, ami tíz év alatt háromezer és harminc év alatt... istenem! De tudta, hogy eltörölni nem lehet egész életet.

A gyárban furcsa szag volt, nehéz, sűrű szag, apa nem tudta megmondani, mi az, azt mondta, ő nem érzi. Festék meg vas meg gépolaj meg forgács meg por volt a

gyárban, de főleg vas. A vasnak meg semmilyen szaga nincs. Az első napokban Jankának mélyen a torkába ült ez a nehéz levegő és csodálattal nézte az embereket, akik, ha eljött az ideje, leállították a gépeket, kicsomagolták a szalonnát, paprikát, juhtúrós kenyeret, lilahagymát, joghurtot, és lassú, gondos mozdulatokkal ettek. Közben teleszájjal, hangosan beszélgettek, megtárgyalták a futballeredményeket és heccelődtek. Örökké folyt az egymás cukkolása, akár valami szertartás, komolyan és elmélyülten, valósággal tudományos alapon, nem egyszerűen azért, hogy legyen min nevetni. A művezető papírokkal kitapétázott üvegkalickájában evett, ő sose folyt bele ezekbe a társalgásokba. Janka némán fülelt, nem zavartatták magukat előtte, az öreg Rajnis lánya előtt. Ettől függetlenül nagyonis érezte a háromlépés távolságot. Csak akkor oldódott fel ez az érzés, ha apa napközben átjött, vitatkozott valamelyik esztergályossal, egy munkadarabon vitatkoztak, az esztergályos fennen kiabált, aztán lejjebb engedte a hangját és a végén azt mondta: na egye a fene, nem bánom. Ilyenkor apa körbefordult a szürke köpenyében, csak fehér haja világított a füle mögött, kinézett magának egy arcot és gyönyörűséggel, lassan azt mondta: Na, hékás, lukas még az az ablak? Mire mindenki harsányan röhögni kezdett, az illető paprikásan tiltakozott, de aztán ő is nevetett. Teljességgel érthetetlen dolgok voltak ezek, de mikor apát megkérdezte, apa legyintett: régi história, de mindig ugrik rá az ipse. S ha apa átjött, odaintett Jankának is: ne lazsálj ám, nem otthon vagy! A többiek cinkosan, jóízűen nevettek az ő rovására. Janka először nagyon megsértődött: apa pont úgy tesz, mintha én otthon a kisujjam se dugnám a forró vízbe! Aztán rájött, hogy mindent félreértette, s hogy nem baj, ha nevetnek rajta. Örültek, hogy nevethetnek rajta. És tudták úgyis, hogy csak egy hónapig van itt, utána egyetemre készül.

Jankának esze ágában se volt lazsálni, elhatározta, hogy teljes erővel dolgozik. Nem azért jött ide, hogy bámészkodjék. A munka, amit először kapott, nem volt nehéz, egy láda különféle alkatrészt kapott, azokat kellett vörös festékekkel bemázolni. Lelkesen dolgozott, minden ecsetvonásra ügyelt, gyönyörködött a munkájában. Harmadnap leült melléje egy suttyó legényke, ő is mázolni kezdett, s délre Janka meg-rökönyödve látta, hogy a fiú mellett kétszer akkora halom állt, mint előtte. Gyorsítani kezdett, félszemmel a fiút leste, a nagy sietségben egész felületeket hagyott ki, a munkát visszahozták. Selejt, gondolta Janka, s majd elájult a szegyéntől. Ettől kezdve borzasztóan igyekezett, s rájött, hogy így már egészen más a dolog, egész nap nem nyújtóztatta ki a derekát, estére izomlása lett.

Az első napokban későig rádiózott vagy olvasott, de aztán nyolckor, kilenckor belezuhant az ágyba. Szeme alatt kék karikák jelentek meg, teste mintha ólomból lett volna. Apa rásandított, de nem szólt semmit.

A következő héten más munkákat kapott, még söpörnie is kellett. Aztán leülteték két vidám, vaskos lány mellé és mindegyikük kapott egy reszelőt. Fényes, hasábformájú alkatrészek széléről kellett lereszelniük a fölösleges kiszögelléseket, szakállakat, sorjázás, így hívták ezt a munkát. A két lány sokkal ügyesebb volt, mint ő, s kacarászva, csevegve húzogatták a reszelőt, mintha ez lenne a világ legjobb szórakozása. Janka eleinte élvezte, milyen jó sima lesz a keze alatt a fém, aztán a reszelő elkezdte vágni a tenyerét, a finom fémpor kényes bőrébe maródott, az olaj és a por a körme alá ette magát, az istennek se jött ki, akárhogy síkálta a kezét. Anya krémet adott, hogy kenje be éjszakára a kezét, de hiába, egész éjjel sajgott, mint két nagyranőtt fájdalom-csomó. De nem akart nagyon lemaradni a lányok mögött. Ott ültek egymás mellett a kerek, magaslábú székeken. Janka háta meggörnyedt, torka kiszáradt, tüdejét szúrta a levegő, külön-külön érezte minden bordáját és elzsibbadt a lába, néha meghökkenve tapasztalta, hogy a fenekére is kiterjedt a zsibbadás, alig tudott fölállni. Mikor már néhány órája végezte ugyanazokat a mozdulatokat, szeme káprázni kezdett, gyomra összeszűkülte és valami nagyon erős, elviselhetetlennek tűnő belső remegés fogta el. Nagy lélegzeteket vett, hogy csitítsa a vibráló idegességet, de ez a borzalmas belső remegés megmérgezte az életét, a percek is számoltak, de az idő úgy kullogott, hogy az hihetetlen. Soha életében nem sejtette, hogy nyolc óra ilyen hosszú idő. Apa otthon azt javasolta, kérje át magát négyórás munkára, de

Janka csak a fejét rázta. Megmakacsolta magát. Amikor megszabadult az ideges reszketéstől, mindig diadalmas örömet érzett, lám, ezt is kiállta. De azért nem bánta, amikor végre elfogyott ez a munka és ide-oda küldözgették, apró tennivalókkal.

Néha elcsípett egy-egy beszélgetés-foszlányt. Alig tudta megállapítani, pontosan miről beszélgetnek az emberek, de azt utánozhatatlan hangon tudták mondani: a felesék. A felesék kiléte bizonytalan ködbe burkolózott Janka előtt, aztán rájött, hogy a művezetőt is annak minősítik. Megnézte magának a művezetőt: pozsgásképpű sváb ember volt, vékony hangon beszélt, valamikor inas parasztember lehetett, de most már esetlenül mozgott a hájtól. Egyszer a Füzes gyerekkel kiabált, azt kiabálta, hogy ő az oka a selejtnak. Holott pár nappal előbb Janka a saját fülével hallotta, amint a Füzes gyerek átkozódott, hogy az ő gépén képtelenség legyártani azokat a munkadarabokat, amiket a művezető rásóz. A gépet ki kéne selejtezni, és ő meg is mondja a művezetőnek, mert ezek a rohadt felesék... és mindjárt be is ment a művezető kalickájába, nagy kiabálás keletkezett és a Füzes gyerek fogcsikorgatva jött vissza, hogy „egyék meg, amit főztek”. És tessék, most a művezető mondja a Füzes gyereknek, hogy az az oka a selejtnak! Megáll az ész. Janka mélységesen fel volt háborodva, hazafelé elmesélte apának az esetet, hát ki ez a művezető, hogy ilyet megengedhet magának? Falusi ember, mondta apa, a szövetkezet elől menekült a városba, de a házát átmentette, minden évben disznót hizlal és olyan vastag hurkát-kolbászt zabál örökké, hogy az embereknek nincs pofájuk odanézni. Egyébként meg olyan szajkózó ember, sokat akar keresni, ennyi az egész. Illetve, mondta apa, meg az is, hogy a véreshurka-készítéshez valószínűleg jobban ért, mint az esztergáláshoz, mert ez utóbbihoz – tisztesség ne essék szólván – egy nagy ökör. Janka kitört: minek engednek randalírozni egy ilyen munkásnyúzó? Apa féloldalasán ránézett, honnét veszed ezt és mi az, hogy engedtek? Gondolod, hogy én kértem föl, vállalja el ezt az állást? Janka azt mondta, a francba a művezetővel, tenni kéne valamit, apa öregesen legyintett, három hete vagy a gyárban, máris hőzöngsz...

Igen, három hete volt a gyárban, amikor megérkezett az értesítés az egyetemről. Rajnis Janka, elsőéves fizika szakos hallgató. Pihegő, forró nyári délután volt, az aszfalt ontotta a hőséget. Janka apa orra alá nyomta a levelet, körbeforgatta apát, mint egy medvetáncoltatót, bedugta a papírt a szoknyája zsebébe és rohant Agneshez. Apa meghatott, ráncos arca kísérte még egy darabon, aztán elmaradt mögötte a tikkadt fák megnyúlt árnyékai között.

Futásnak eredt. Egy bágyadt asszony, aki árnyéktól árnyékig araszolt vele szemben, csodálkozva rábámult. A saroknál lassított, nagy, táncos lépésekben haladt tovább, s legszívesebben hangosan énekelt volna. Egy kapun középkorú férfi kanyarodott ki, vásott nadrágot, trikót viselt, két kezében nyers ablakkeretek.

Janka előtt felrémlt egy régi, elsüllyedt kép. Tizenöt vagy tizenhat éves volt, amikor hazafelé ment az iskolából és a táskáját vidáman lóbálta. Jó kedve volt, már nem tudja, miért, talán a tavasztól. Mert akkor tavasz volt, egészen biztos, csak tavasszal tűznek olyan ferdén, üdén a napsugarak... nagylánynak, hölgynek érezte magát, azért is lógázta úgy a táskáját, mint valami hozzánemillő, ócska vacakot. Előtte egy munkaruhás fiatalember cipekedett, arca izzadt volt, haja a szemébe lógott, talán azért is állt meg egy pillanatra, hogy a haját kisimítsa a szeméből, mindenestre megállt, s a bal kezében lévő üvegtáblákkal murisan egyensúlyozott. Jobb kezében két tömött, ócska szatyrot cipelt, azt most megpróbálta letenni a földre, de a szatyrok füle lekonyult... találkozott a szemük, a fiú azt mondta: kislány, nem segítene hozni a szatyrot? nem nehéz, afrik van benne, a kárpitoshoz viszem... Sietek, mondta ő, meg nem is arrafelé, ne haragudjon! Otthagyt a fiút, meggyorsította lépteit, a következő sarkon balra fordult és hatalmas kerülővel ment haza. A „kislány” miatt? A csúf két szatyor miatt? Azt a mardosó szégyent, amit az idegen utcában érzett, sose lehet elfelejteni.

Milyen hülye kislány voltam, gondolta futólag, odalépett a trikós férfihoz és ránevetett:

– Segíthetek?
A férfi rámeredt.
– Köszönöm, kisasszony, de...
– Adja csak ide az egyiket – mondta Janka lelkesen – marha kényelmetlen lehet így vinni.

A vén deszkakapuig, amelyet letépdesezt plakátok borítottak, megbeszélték, hogy az idei nyár szokatlanul meleg. A trikós ember átvette az ablakkereteket, Janka azt mondta, üdvözlí a családját, fogadjunk, hogy két kislánya van! Nem, mondta a férfi, csak egy van, az is fiú. És nevetve elváltak.

Ágnes kisírt szemmel nyitott ajtót.

– Idenézz, a rohadékok!

Odaadta az értesítést: hely hiányában... Újra sirvafakadt.

– Látod, megérezttem előre... de nem, mégse hittem komolyan, nem ezt nem lehet elhinni! Az lesz belőlem, ami az anyámból, mégiscsak az lesz! Nem szabadulok innét, nem, sose szabadulok!

Véresre zokogta a szemét. Janka tehetetlenül téblábolt, vigasztalni próbálta, zsebkendőt nedvesített és a homlokára tette.

– Kösz – suttogta Ágnes.

– Jövőre biztos sikerül – mondta Janka. – Addig kipihened magad. Mikor utazol?

– Holnap, a déli gyorssal... – megfordította a zsebkendőt. – Adj egy cigarettát, ott van abban a zöld dobozban.

Janka cigarettát dugott a szájába, gyufát gyújtott.

– Hát te? – nézett rá Ágnes. – Te még nem kaptad meg?

– Nnem...

– Úgy látszik, nem egyszerre küldik, majd megírod, ha megjön, de rögtön, jó?

A papír ott égette a bőrét a szoknya zsebében.

– Tegnapelőtt találkoztam a Hódossal az uszodában – mondta Ágnes. A sírás még érződött a hangján. – Nagyon odavolt, azt mondta, látott benneteket és nem is tudta, hogy te a Sölleivel jársz. Mondtam, na és, mi van abban? Szép pár, nem? Oltottam kicsit a nyavalyást. Te... – megcsuklott a hangja – meglátod, azt a hülye kurvát fölveszik!

– Jó, jó – mondta Janka nyugtalanul – hagyjuk már a fenébe...

– Tényleg, mi van a Sölleiddel?

– Semmi. Klassz.

– Akkor jó. Legalább azt lássam, hogy te rendben vagy. Amint odaérek, írok, jó?

Anya lelkendezve fogadta, nemrég ért haza, apa közölte vele a hírt.

– Erre muszáj innunk – mondta apa, és kis csattosüveget húzott elő. Pálinka volt benne, Winkler bácsi főzte.

Beszélgettek kicsit, hogy az ösztöndíj talán elég lesz a tanszerekre meg a közlekedésre, a kitűnő érettségi tán most kamatozik. Apa megjegyezte, hogy most már nyugodtan otthagyhathná a gyárat, egy kis pihenés nem ártana, de Janka rázta a fejét, egy hetet féllábon is ki lehet bírni, és amúgyse fáradt.

Aztán leszaladt és az első fürkéből fölhívta Sanyit.

– Muszáj eljönnöd! Meglepetés...

– Nem tudok, ma órára kell mennem.

– Egyszer mulaszthatnál a kedvemért.

– Sose mulasztok – hallatszott a telefonból – de ha annyira fontos, nyolc után... mondjuk, fél kilenc felé oda tudnék érni.

– Pompás! Feljössz hozzánk, ugye?

– Janka, kedves, tudod, inkább...

Tudta, hogy nem szeret feljönni, de rimánkodott:

- Most az egyszer! Olyan jó lenne! Olyan nagy nap ez nekem!
- Miért, talán...
- Csitt! Ne mondd ki, majd meglátod. Fél kilenckor nálunk!
- Nem – mondta a fiú – fél kilenckor ott a sarkon, abban a kis cukrászdában.

Fél kilenckor már lélegzett az utca, magához tért a hőségéből, egy kopott locsoló-autó éppen akkor mosta végig. Permetje elérte Janka meztelen lábszárát, szandálja előtt a porban vizgolyócskák gurultak szét.

Mikor először felcipelte hozzájuk Sanyit, anya összecsapta a kezét: jaj, ilyen rendetlenségbe, ez a lány sose szól előre, legalább volna valamink, amivel megkinálatnám! Sanyi szabadkozott, kezet akart csókolni anyának, de anya ijedten a háta mögé dugta, fasírtot csinált, mondta, merő hagymaszag. Sanyi udvariasan feszengett, megnézte Janka könnyeit, a Kosztolányiban megmosolyogta a beírást: Rajnis Janka III. a oszt. tanuló, kiváló DISZ-munkájáért, majd bejött anya és rákezdte: éppen vacsorázni készülünk, ha nem vetné meg, egy kis fasírozottal megkinálatnánk... Sanyi azt mondta, igazán mennie kell, Janka lekísérte, szenvedélyesen megcsókolta a kapuban, utánanézett, aztán felrohant és rátámadt anyára: minek mindenkit lerohan-ni, agyongyötörted azzal a hülye fasírttal! anya megbántódott, ő jót akart, ezek a nő-vésben lévő fiúk amúgyis mindig éhesek, Csabi például mindent megeszik... Janka égne emelte a szemét: Csabi! ugyan, az a nagy majom kamasz, a Mari legújabb ud-varlója, na ja... Csabi tényleg mindig éhes, de az egészen más...

Belépett a cukrászda nyitott ajtaján, Sanyi ott ült egy szélső asztalnál és ciga-rettázott. Sokat szívott, az ujjain látszott a nikotin.

Tartotta kezében a papírt, mintha egy veréb ülne a tenyerén.

- Gratulálok.
- Meg se lepődsz?
- Megjósolhattam volna. – Végre elmosolyodott, visszaadta a levelet. – Iszol valamit?

- Á, apa úgyis adott egy kupica pálinkát, kóvályog tőle a fejem.

- Pálinkától, azt nem csodálom. Akkor kérünk limonádét.

Janka hallgatott egy darabig. Világosan érezte, hogy mást várt.

- Kedves tőled, hogy ilyenkor még eljöttél. Csak azt nem tudom, miért nem mersz te feljönni hozzánk?

- Nem merek? Ne csacsiskodj.
- Akkor?
- Hát... valahogy terhemre van az ilyesmi.

Janka megkapta a limonádéját. Jó hűs volt, egyhajtásra kiitta.

- Ne igyál olyan mohón – mondta szórakozottan Sanyi.

Lecsapta a poharat. Elszántan mondta:

- Adj nekem is egy cigarettát, légy szíves.
- Nem nagyon szeretem a dohányzó nőket.
- Akkor is adjál.

Ügyetlenül fújta ki a füstöt, belekönnyezett a szeme.

- Mi bajod? – kérdezte Sanyi.
- Még kérde? Azazhogy semmi... örülök éppen.

A fiú ránézett azzal a meleg barna szemével. Megcsillant benne a megértés.

- Ostoba vagyok, látod. És örülök is, hidd el, csak az a hülye gondolatom tá-madt...

Janka úgy érezte, meleg szárnyak simogatják a szívét. Kezét Sanyi kezére tette, picit megszorította.

- Azt hiszed, hogy valami is változni fog? Hogy én... te világ számara!

Megbékélten húzta volna vissza a kezét, hogy elnyomja a bűdös cigarettát. De Sanyi megfogta a csuklóját és nézte.

- A múltkor is figyeltem a kezedet. Rémes.

Nem vitás; rémes volt. Körmei feketék, ujjain karcolások.

– Minek erőlködsz azzal a gyárral, mondd?

– Erőlködök?

– Látom, azt hiszed, meg kell kóstolnod... Hamis romantika. Fölvettek, tanulhatsz, ez nem vicc, ez komoly erőpróba lesz, te meg beállsz egy gyárba és kinlódsz. Fáradt vagy, elrondítod a kezedet. Mindezt egy hamis romantika kedvéért.

– Én? Hamis romantika kedvéért? – álmélkodott Janka. – Semmi közöm a romantikához, semmivel se több, mint neked.

– Ugyan!

– De, de! Ha meggondolom, te vagy a romantikus!

– Azt se tudod, mi az – mondta Sanyi meggondolatlanul.

Janka megfagyott.

– Ó... – motyogta.

– Na, ne sértődj meg már megint. Nem úgy gondoltam.

A korábbi rossz érzés újra itt volt. Valamit tisztázni kell, de hogy mit... Valami kimondatlan akadály emelkedik közöttük. Megpróbálkozott a felderítésével, sőtétben tapogatózva, vaktában. Veszélyes terület volt, sose beszéltek ilyesmikről.

– A romantika tulajdonképpen – mondta lassan – ábrándozást jelent, ugyebár, meg a képzelet elrugaszkodását. És ki akart a tizennyolcadik században élni, de nemcsak viccből, hanem komolyan?

Sanyi mosolyogni próbált, de meleget árasztó gödröcskéi mozdulatlanok maradtak.

– Persze, lehet, hogy ez nem romantika, hiszen én tényleg nem tudom... Csak azt tudom, hogy önző vagy. Még tisztellek is, azt hittem, ez következetesség. Törődöttél te egyáltalán azzal, hogy engem mi érdekel, hova szeretnék menni, mire gondolok... mit tudom én! – Nem is ezt akarom mondani, gondolta kétségbeesetten. – Tudom én, hogy a te mamád utál engem.

Sanyi felkapta a fejét. Ellenségesen nézett rá.

– Meggondoltad, mit beszélsz? Nem is ismer.

– Hát nem, nem ismer. De hallom a hangját a telefonban.

– Az én anyám egy nagyon rendes úriasszony – mondta távoli, idegen hangon a fiú.

– Nyilván. Nyilván, hogy az. – Összetörten próbált gondolkodni, nyelve a szájpadrólához tapadt, száraz volt az egész teste. – Tudod, nem is ezt akarom mondani, ne haragudj... Csak ahogy te mész a magad útján, és én... én egyáltalán nem tudok hozzádférközni, nem tudom, értesz-e... mintha kétfelé haladnánk, és én érzem, hogy menetelsz, menetelsz, olyan csökönyösen, hogy borzasztó és nem is biztos, hogy igazad van!

– Menetelsz – ismételte Sanyi. – Nem rossz. Te csak menetelve tudod elképzelni az életet? Menetelünk, mint a nyáj? Éljen, meg hurrá, meg fogjuk meg, emberek... És az ember egyénisége, az, amit ő akar, amit ő csinál, amit ő gondol? – Leverte cigarettájáról a hamut és gúnyosan Jankára nézett. – Tudod, nekem elveim vannak, ezt képtelen vagyok neked megmagyarázni.

– Nekem is vannak elveim! – mondta gőgösen Janka.

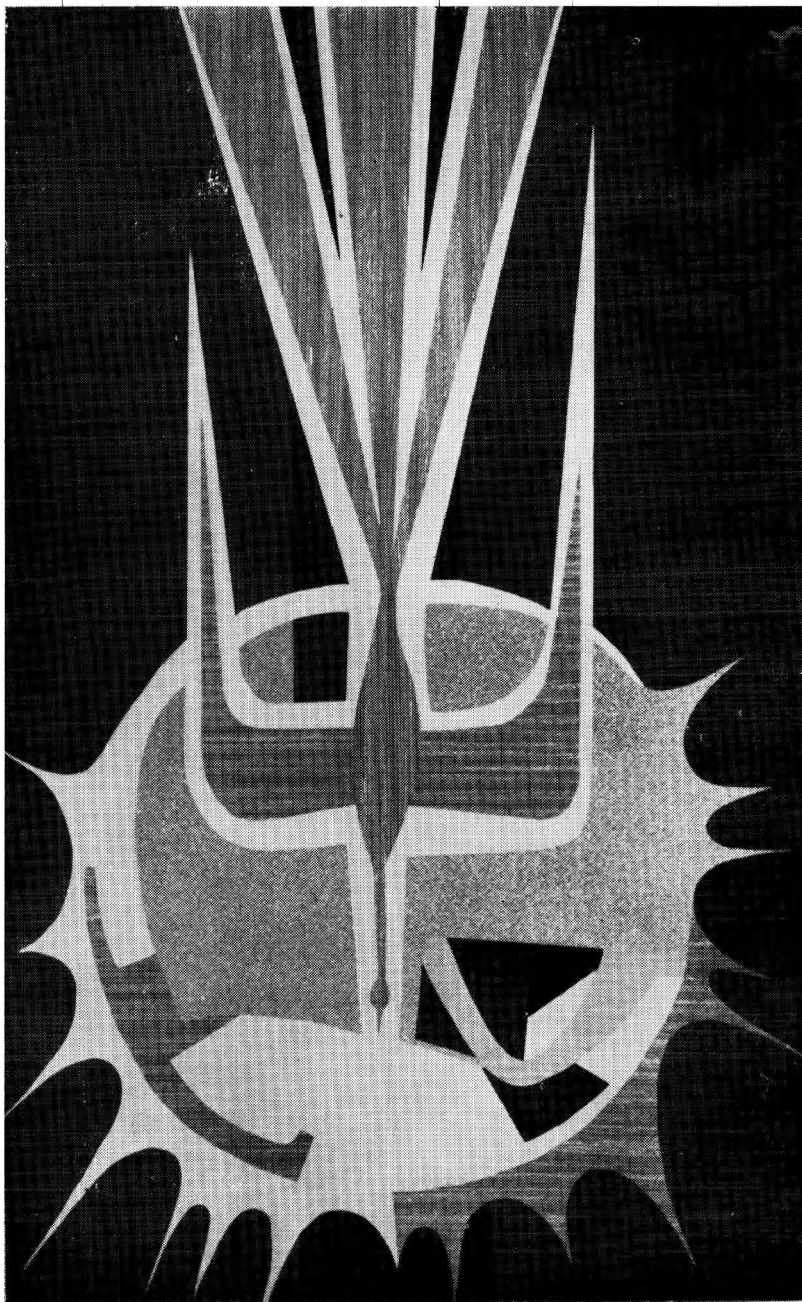
Sanyi meleg barna szeme eltűnt a füst mögött.

– Talán bizony a kommunizmus? – hallatszott a hangja.

Kénytelen felelni, ez kérdés, és a kérdésekre felelni kell. Kénytelen felelni az ember akkor is, ha nem tudja a pontos választ. Tizennyolc éven át mindig azt mondta: nem tudom. Egyszer kénytelen felelni, ha ezerféle dolog keveredik is a fejében, ahol rejtett, nem is álmodott sejtek őriznek furcsa emlékeket, aztán kidobják őket a kocsonyás, reszkető, forrón doboló agy hullámverésébe: tessék, itt vannak az emlékeid, csinálj velük, amit akarsz. A nagyfülű fiú, aki lenéz a magasból, megbocsájtó, arcátlan fölénytel... Iza néni hosszúpongyolás alakja a ködös múltból: ne haragudj, szívem, de olyan prolis tempó, hogy a lányaid pulóverben mennek színházba!... apa

MARTYN FERENC-KOLBE MIHÁLY: *Lenin emlékezete* (tárost intarzia)

SOLTRA ELEMÉR: *Páva (farost intarzia)*

fáradt arca: három hete vagy itt, máris hőzöngsz... egy magányos este otthon, kályhatűz, versek: a földre sütöttük szemünk, kinyílt a földbezárt titok... Vera néni homályba burkolt feje: szeresd a társaidat, fiam... az atommag modellje, kék golyócskák a protonok... egy régi május elseje, Űsd az amerikaiakat! Ágnes vékony hangon kacag: odanézz, rátűzték a hátára a zászlót!... a földrajztanár mitsem sejtve kocog, hátán a meg-megleffenő zászlóval... Ne hadd el magad, öregem... fényes, spirálalakú fémforgács hever az olajos kövön, lehajol, fölemeli, a forgács éle megvágja az ujját...

Tizedmásodperc telt el vagy egy egész hosszú perc? Janka száraz torokkal szólalt meg, kitérve mellét a szuronyok hegyének, odanyújtva nyakát a bárd alá, virág-esőben reménykedve, s mint Szent Johanna, várta, hogy megérintik a máglya forró lángnyelvei.

– Az.

Várta, hogy megérintik a máglya forró lángnyelvei. De nem történt semmi. Sanyi megvonta a vállát. Testének otthonos páráját felszívta a kis cukrászda büze, a pirított cukor meg a híg feketekávé szaga.

– Ennekem mindegy, végtére is azt gondolsz, amit akarsz. Mennem kell, elki-sérjelek?

Szótlatlanul nemet intett.

A sápadt utcai lámpa fényében megálltak egymás mellett.

– Még mindig meleg van – mondta Sanyi.

– Meleg nyár, viharokkal – mondta Janka. – Hát szervusz.

Olyan volt ez a hét, mint egy lázalom. Szavak égették, mint tüzes pecsétek, elhangzott szavak, nem volt rájuk mentség vagy magyarázat. Éjjel, álmában, mindig megjelent valami hatalmas sötétkék hullám – vagy állat, vagy világűr, vagy ütés – ami úgy közelített feléje, hogy szűkölt tőle. De sose érte el. Mindig az utolsó pillanatban ébredt fel, egyszer anya ijedt arcát látta maga fölött: te mit sírsz álmodban? Én? Én egyáltalán nem sírtam! Dehogynem, mondta anya, kimerítetted magad, ne vigyelek orvoshoz?

Nappal meg más álmai voltak, megtörtént dolgok álmoképei, lemeztelenítve vagy kifordítva vagy fordítva, mint a délibáb. Kavics roppan a talpak alatt, surrognak az ütők... napbarnított, erős kar: fogok neked egy vizát, csinálók neki egy medencét... zümmög a nagy víz, evező csobban, sirályhang fent, csillogó mély barna hang lent: te csacsi... egy nevetés, egy kiáltás, egy levegőbe szökkenő ezüst haltest... egy fehér-kékcsikos ing messzi foltja, egy pont a világban, amibe bele lehet kapaszkodni, mint anyánk kezébe, ha dörög az ég...

És üres, üres, üres utcák, csupa idegen.

A fáradtság volt csak jó ezen a héten, a fáradtság a gyárban. Csütörtökön korábban elkérte magát, bement az egyetemre. Léptei kongva visszhangoztak a széles, hűvös folyosón. Nem érzett megindultságot, csak olyasvalamit, mint amikor végre megkapjuk a százszor megígért, többször kiérdemelt, együtt kinézett, régvárt karácsonyi ajándékot. Gasszmann Margitba futott bele, rövidujjú fehér blúzt viselt, gallérján vasalásból eredő sárga csíkkal.

– Jé – mondta Gasszmann örömmel – hát téged is felvettek?

– Amint látod.

– Te Raj... Janka, amit egyszer, tudod...

– Nem emlékszem semmire.

– Hódost is felvették, Pákot is – fecsegett most már felszabadultan Gasszmann.

– Pák történelemtanárnak megy, na képzelj! Úgy látszik, ez egy tartalmas szerelem volt...

– Te Gasszmann, én sietek. Szervusz.

– Hova sietsz... na, jól van, szevasz, úgyis találkozunk majd, egyes órák, mint hallom, közösek lesznek.

Levél jött Agnestől.

„... teljesen jól vagyok, nincs veszve semmi, nem igaz? Legalább dolgozom egy évig, rám fog férni. A néni egy örület, örökké zabáltat, az a rögeszméje, hogy sovány vagyok. Már vagy két kilót híztam, nem megy rám a ruhám. Írjál, az isten áldjon meg! Bár úgyis tudom, fölvettek, megéreztem ezt is, úgylátszik, különleges képességeim vannak. Lehet, hogy beiratkozom egy spiritiszta tanfolyamra, öreglány, okvetlenül érdeklődd meg nekem, hol lehet beiratkozni! Vagy már tisztára elfelejtetted a te hülye öreg barátnődet?”

Janka elmosolyodott.

– Na végre! – hallotta a háta mögött Mari hangját. – Már azt hittem, egy életre való citromot bezabáltál!

Iza néni átvágtatott anyához és felháborodottan lobogtatott egy pecsétetes papírost.

– Ilkám, én megőrülök! Nézd ezt a pimaszságot! Nem tudják felvenni, az én Dodómat, akiben annyi a hivatásérzet! Azonnal megírtam a fellebbezést, Kálmán végre hajlandó megmozdulni és elmenni ahhoz az emberhez...

Meglátta Jankát, eltorzult az arca.

– Micsoda idők, istenem! Téged persze fölvettek, az apád hálistennek melős! Ez a biztos ajánlólevél...

Janka beharapta a szája szélét. Anya is megrezzent, s tőle szokatlan eréllyel kifelé tuszkolta Iza nénit.

– Te most olyan ideges vagy, szívem, majd később átmegyek...

Mikor visszajött, riadtan nézett a lányára.

– Nem kell komolyan venni – mondta gyerekesen.

– A rohadék – mondta Janka tompán – azt hiszi, összerondíthat a disznóságaival.

– Janka!

– Ne félj, nem állok neki egy ilyen hülye vénasszony szemét kikaparni.

Leszámolt a gyárban, visszament a műhelybe és mindenkivel kezefogott. Az emberek a csuklójukat nyújtották neki és mosolyogtak. Volt, aki azt mondta: jó tanulást. Janka elkapta a Fűzes gyerek olajos tenyerét és jól megrázta. A Fűzes gyerek elvigyorodott.

– Üdvözlje nevemben a művezető urat – mondta neki, mire a Fűzes gyerek bajtársiasan az égnek emelte a szemét.

Apa kijött vele a gyárkapuig.

– Mondd meg anyádnak, hogy kimegyek munka után Winklerhez. Megnézem az új postagalambjait, úgy hat felé érek haza.

– Te apa, nem jöhetnék én is?

Apa csodálkozva nézett rá.

– Hát, ha akarsz...

– Mondjuk, kimegyek a végállomáshoz, kettőre. Jó lesz úgy?

– Jó – mondta apa. – Téged mióta érdekelnek a postagalambok?

– Mától kezdve – mondta Janka.

Mikor visszanézett, apa szürkeköpenyes, kicsi alakja még mindig ott állt a kapuban. Janka visszaintegetett neki.

Mit akarsz, Ágnes?

Biztos, időtőlő mozdulatokkal vertem a gépet, de így is csak percről-percre, negyedóráról félórára aprítva zsugorítottam a napot. Elkésérített a tempóm, ahogy a billentyűkkel faltam a lapokat, s ha a végére értem, kezdtem előlről, esetleg hússzor egymásután ugyanaz a szöveg – ha nem volt más – mert így illett... ha nincs munka, legalább gyakorolni; dicsérendő szorgalmat bizonyított, de olvasni, esetleg belelapozni a fizikába, élővilágba... a Hivatal elleni merénylet!

Túl sokan voltunk.

A fontoskodás mögött lapuló riadt bizonykodás, hogy szükség van ránk, átlátó szó volt, szomorú.

Mit akarok hát?

Mit akarsz Villányi Ágnes, aki húszéves se vagy és ezerkétszáz forintot kapsz a borítékodban?

Miért izgat téged, Villányi Ágnes, hogy amit leírsz, valamiképpen hasznos, jó, körülhatárolhatóan produktív is legyen?

Sohase volt ennyi pénz, lám, bútort vettél, könyveket, jó ruhákat...

Örültem, amikor lejárt a helyettesítés, s mehettem volna a sajtüzembe számlázni, annak legalább van értelme, a sajtót meg lehet enni, s az is világos, hogy a megcsejtő sajtót számlázni kell.

A sajtüzemből nem lett semmi.

A Hivatal kért, maradjak, véglegesítenek.

Maradtam.

Megint az anyám tempója.

Fésülködés közben az arcomat nézve, összehangoltam a kollégák lopva és készakarva torpedózó szemével, hát persze, az üveg nem tükrözött semmit, csak egy frissbőrű, tágultszemű gyerekarcot, de mi köze ennek hozzám?

Semmi.

Bosszantott, hogy ez a naiv pofácska reggelente felkel velem, s ha lefekszem, velem alszik, s úgy sugárzik, de úgy...

Mitől? És miért?

A hivatal naponta adagolt unalom-közöny-értelmetlenség csöppecskéi akkor is fojtogattak, ha Gyusziival éppen a hirtelen kibomló gesztenyefákat csodáltuk. Gyakran faggatott, meséljek a napjaimról, „egyformák”, feleltem kurtán, s ha belegondoltam, ez így megy évtizedekig, mindig, örökké... Gyuszihoz bújva is borzongtam.

Nyáron jelesre vizsgáztam a gimiben, a tanulás most már nem afféle magamutogató szenvedély volt, amivel kivédhetem a lányok gúnyolódását és Ili néni gyanakvását, a felfedezés vadonatúj örömeivel ámuldoztam a kromoszómák és vegyértékek csodáin, s aztán... éppen olyan hirtelenül, mint ahogy a gimnáziumba beiratkoztam, egy reggel...

Az arcom még mindig túl simán és semmitmondón nézett vissza a tükörből, s én nyelvet öltve ennek az arcnak, azt mondtam: „Érettségizel, s beiratkozol az egyetemre? Mit szólsz hozzá?”

A homokórából peregetek a szemek, igaz, alig tűrhető lassúsággal, de már ki lehetett számítani, az utolsó morzsa is... elfogy, s aztán...

Aztán?

Az lehetsz, annyi lehetsz, Villányi Ágnes, amennyi telik tőled. Rajtad múlik.

Érted ezt?

ÉRTED EZT, VILLÁNYI ÁGNES?

Ettől kezdve gyakran dúdoltam régi, gyerekes kis dalokat.

Januárban kezdődtek a Hivatalban a „beiskolázások”, a nyögve-fintorogva fogadott áldást bizony szépen le kellett nyelni. A Rendelet felsorolta, milyen munkához-tisztséghez kell az a nyomorult középiskola, s a hozzám hasonló minikádereken kívül rengetegen szerepeltek a listán, néhány kivétellel úgy fogadták ezt a „beiskolázást”, mint az istencsapást.

Óriási megrökönyödés: a Villányi egyetemre akar menni!

Főnököm hápogott – harmadszor járta különengedéllyel a gimnázium második osztályát – s megkérdezte, tulajdonképpen mit akar az elvtársnő?

Kékesszürke fotelben ült, én álltam.

Megütözve nézett.

Felsorolta, mi is a „kötelességem”: Villányi Ágnes iktat, elsején és tizenötödikén kiborítékolja a fizetéseket, legépeli az értekezletek jegyzőkönyvét, a határidős és nem határidős beszámolókat, s ehhez érettségi se kell, jó lenne abbahagyni a „nagyraagyást.”

– Tanulni akarok. S aztán tanítani – feleltem.

– A mi számlánkra?

A „mi számlánk” a Hivatal, s ebben a Hivatalban boldogan adták a tanulmányi szabadságot az erőszakkal beiskolázottaknak, akkor is, ha két-háromszor nyögdecseltek végig egy osztályt, a főnök, ha jobb kedve volt, barátságos hátbaveregetéssel biztatta őket.

A Villányinak viszont nem m u s z á j!

Félszégességemet régen elvesztettem, biztosan védekeztem, és ütni is megtanultam a szavakkal.

A tanulást, tanulmányi szabadságot minden állampolgárnak biztosítják. Van, akinek megérdemelten, van, akinek nem!

– Hogy érti ezt az elvtársnő?

– Hát... én például nem adnék plusz szabadságot annak, aki mondjuk nyolc évig jár a középiskolába...

Kalácsképe kivörösödött, óriásivá puffadt, öklével az asztalra csapva üvöltözött.

Kényelmesen leültem az íróasztal túlsó oldalára és csak azért csaptam kevesebb erővel az asztalra, mert sajnáltam a kezemet, ujjaimat sohasem borította zsírpárna.

Azt a huszonvalahány napot, amivel megtoldhatnám az éjjel-nappal tanulás menetidejét, különleges kegynek érezte, amit ő, a Főnök, a Hivatal adományozna Villányi Ágnesnek, mikor erre semmi szükség. FELESLEGES EZ A GÖZ! S ráadásul ezt az évi huszonvalahány napot m á s h o l hálálná meg, de semmiképpen a hivatalban, ahol kényelmetlen is lenne a kis Villányi a diplomájával.

Hogy az iskola és az egyetem, a hivatal és minden más összefügg és szervesen összekovácsolódik a térképen piros vonallal jelzett határon belül, s ezt úgy hívják, ország, állam, s minden csak ettől az államtól indulhat ki, még a tanulmányi szabadság is, s ha a kis Villányi valamit köszönhet, hát semmiképpen sem a Hivatalnak... túl magas volt Kalácsképűnek, másodszor akkor kapott dührohamot, amikor említettem, ha jól hallottam, negyvenöt előtt ő maga is kocsis volt egy nagygazdánál, és hát édes istenem, valahol szeretném elkezdeni én is...

Anyám elégedetlenségét, félelmét, aggodalmát – kirúgnak erről a jó helyről is – Gyuszival együtt se győztük csitítani.

A Hivatal visszautasítása se keserűséggel, se bizonytalansággal nem gyötört.

Mióta félig-meddig öntudatlanul „lebirkóztam” Jászi Idát és a Nagy Mezeyt, semmitől se féltem, akkor is hittem, ha ezt a hitet nem bátyázták paragrafusok és bekezdések.

Nem hagyhatom, hogy Kalácsképű elvegye tőlem az egyetemet!

Később szintelenül közölte, másnap reggel jelentkezzem Pesten a Fő-fő személyzetisnél. Zavartan ismételte, „persze, érthető is, ha jobb körülményeket szeretne... mert hát ugye, maga az özvegy édesanyját is eltartja... hmm...”

Elvörösödött, de nem csapkodott az asztalra.

A Fő-fő személyzetis mentegetőzött, őket a Hivatal nem is tájékoztatta pontosan, így hát a körülményeim... erről se tudtak, elnézést, sok sikert és egészséget

Villányi elvtársnő, de azért nem kellett volna ezt az ügyet kitergetni a Központi Bizottságnak...

Villányi elvtársnő felkászálódott a bőrfotelből s idejében elérte a tizenhatötvenes pécsi személyt.

A felvételi előtt napokkal belázasodtam, nem fájt semmim, „idegláz, ugye, ilyesmi is van?” kérdeztem Gyuszt, rábólintott, féltett, orvoshoz küldött, ugyan, kitűnően érzem magam, azt hiszem, én voltam aztán a legnyugodtabb az egyetem nyüzsgő folyosóján.

Körülhatárolt, pontos kérdéseket vártam a bizottságtól, mindarról amiről négy évig tanultam, s ezt a nyugodt, szinte már természetellenes biztonságot robbantotta szét a rövid, váratlan sablonmondat: „miért akar továbbtanulni?”

Nyakamban remegve megbolydult egy ér, s a lüktetést átvette a testem ahogy belémhasított; a felelet talán ott kezdődne, amikor elindult az az autó... s minden, ami utána, azóta ölt, bénított, sodort, s elhozott idáig... a fegyelmezett Villányi Ágnes egyszerűen sírt, kétségbeesett gondolatokkal kerestem valamit, ami megállít, szórabír...

Hirtelen nyugodtam meg, szégyenkeztem, de beszéltem, kedvvel és már-már örömmel, mindarról, amit tudtam, tanultam, olvastam.

A stencil aztán sajnálattal közölte, kétezeröttszázan jelentkeztünk erre a szakra, s csak száznyolcvan áll módjukban felvenni, így hát sok jéképességű hallgatót...

Azt hiszem, Gyuszi sokat kínlódott velem azon a nyáron, kedvetlenül, nyűgösen éltem, rámcukódott ajtó-ablak, a világra nyíló réseket is betömtem, Gyuszt se szerettem, legalábbis nem éreztem semmit, ami örömhöz, szeretethez hasonlítana...

Hát persze, majd jövőre..., jövőre újra megpróbálom..., mit számít egy-két év, amikor úgyis annyi széthullott már.

A kétségbeesésem mögötti pánik világosan tudomra adta, igenis számít, ez az egy év is fontos, pótolhatatlanul fontos, így is harminc lennék, ha sikerülne... harmincévesen mennék először a gyerekek közé...

Szeptemberben Margittal találkoztam, együtt érettségiztünk, könyvcsomagot cipelt, jegyzetek, simán felvették a főiskolára tizenegy ponttal.

Délután mászkáltunk Gyuszival, végigszaladtunk a labdásrétünkön, eljutottunk a tóig, ültem a sás mellett, akkor se mozdultam, amikor esteledett: „nem megyek sehová és nem csinálok semmit...”

Gyuszi szavak nélkül is értett, láttam rajta, lenyúzná a bőrét, ha segíthetne... Elsírtam magam... honnan ez a rámtörő szomjúság és éhség?

November elején jutottam be a Főiskolára, az egyetemtól vették át az anyagomat, „szeretsz még?” kérdeztem Gyuszt, csodálkozott, most ez a legfontosabb?

– Mióta nem láttál nevetni?

Átölelt, egyszem szobánkat kitágította, levegőbe emelte a sárgafödélű jegyzet-csomag, repültem, mint a kislány az Oz-ban, éppen csak az ablakon nem mertem kinézni, szédültem így is.

Kisgyuszinak nagyon örültünk, csak hát persze ez a gyerek... micsoda elhamarkodottság... legalább azt vártad volna ki Villányi Ágnes, hogy kezeden legyen végre a diploma, mert hogyan győzöd majd így... – kérdegették.

A Hivatalban is nehézkesen zötyögtek a dolgok, kalácsképű főnököm napokig töprengett, kiadja-e vizsgák előtt a szabadságomat, az utolsó percekben közölte ri-

deg, kényszerű beleegyezését. Füttyültem rá, s a sóhajtozásaira, gyanújára, na, most hanyag lesz a Villányi, mert ugye az esze másutt jár a „tanárnőnek...”

Tévedett, s ez jobban fájt neki, mintha az egész Hivatal a feje tetejére állna, mert a Villányi tanul.

A kollégák is egyre gyakrabban hajtogatták, hajaj, milyen jó egyeseknek, ez már megint szabadságra megy...

Három napot se nyaraltunk soha, Gyuszi egy-kétszer rámerőszakolta a Dunát, hasrafeküdtem a homokban, tanultam, tanultam, ez volt hát a nagy szabadság, az a rengeteg szabadság... de mégis, micsoda boldog szabadság!

A szótlanság, egykedvűség évei után fellobbanó öröm anyámat is magával ragadta, de mert a saját életében eljutott addig, hogy nincs tovább, csak én, kimélt, rejtett volna; „ő, ez a sok tanulás!” – nézte a tornyosodó jegyzeteket, s az első kollóviumom reggelén – s utána is mindig – ijedten, izgatottan járkált körülöttem, mit ennél, jól aludtál, igazán kipihented magad, tényleg nem fogsz megbukni?

– Hát azt talán nem – nevettem, s mikor hazaértem s kezébe adtam a fekete könyvecskét, először a nevemet olvasta el, aztán a fényképet nézte, segittem az új-jainak, lapoztunk, még mindig finom, érzékeny arca lassan színesedett, s csak ennyit mondott, „na, azért!”

Szegény! Képtelen volt elhinni, megszokni, hogy sikerülhet, sikerül, éppen az ő lányának...

– Emlékszel? – kérdeztem Gyuszit az államvizsga után, – tudta, a Hollóra gondolkodok, Zolára, Gelléri Andor Endrére, József Attilára...

– Mindenre emlékszem.

– Segítettél.

– Hiszen ez belőled jött! Volt erőd. Nélkülem is lett volna.

– Senki, semmi nélkül?

– Senki, semmi, Zizi? Hittél, nem? Verekedni is mertél, ha kellett.

– Igen... a biztonságom. Hittem, persze; igazam volt, talán ezért... és az apám miatt.

– Az apád miatt?

– A tűzijáték... erre is emlékszel, Gyuszi?

– Emlékszem a tűzijátékodra.

– Akkor azt mondta az apám: „Ne félj! Te csak ne félj, soha, semmitől, Zizi!”

Olyan meleg ez a nyár, olyan meleg ez a nyár... de hiszen nincs is még nyár, gyerekek, tavasz ez még, tavasz, akkor is nagyon meleg van tanár néni...

Messzire látni a dombról, tanár néni szaladjunk, jó, szaladjunk, Kati a labdájával, mint egy fürgé kis szilvágombóc, tarkabarka szilvágombóc, Edit, Dékány Editke a mézszínű hajával, hogy megnőtt a hajad, ősszel éppen csak a füledet takarta el, tanár néni elmegyünk a patakig, persze, akármeddig elmehetünk, a patakig is és még tovább, tanár néni, akácfá, hogy lesz ebből méz, igazán ebből lesz a méz?

A patak hangos, áradó bohóckodással fut mellettünk, tanárnéni ez most dicsekszik ám, nyáron a kiskacsáknak se elég... na látjátok, hol van még a nyár, de én úgy várom már, igazánból milyen is lesz a tenger, na hallod, Marcsi, ha már megnyerted azt a vetélkedőt, Baba apró, fehér virágot tűz a hajába, nevetünk, aztán sok, sok fehér virágot, sárga boglárkát tűzünk a hajunkba, a fűzfa nekibátorodva hintáztatja ágait a vizen, zümm, zümm... a tanárnéni nem fél a bogaraktól, miért, Zsuzsa, te félsz a bogaraktól, nem, én nem félek, de a tanár néni se fél, a tanár néni se fél, ibolya, szedjük ibolyát, később, Editke, most elhervadna, kár lenne, ha elhervadna, nem? Persze, hogy kár lenne... és barkát is... tanárnéni, nyilik a barka! A tanárnéni látott már barkát?

Száguldó nyugtalanság

A hercegkúti dűlő felől rohan szembe a kölyök a hírrel, magasan integetve, hogy keresik.

– Hajnalban! Ki a magasságos jó atyáúristen?!... – kap bele egy kacskaringós káromkodásba.

Le kell állítania a motort, de a gyerek akkor se tud többet, csak annyit, hogy hát siessen már.

– A búbánatos!...

Az első percben kiderül, rögtön a bemutatkozás után, hogy újságíró az illető. Nem is túl fiatal. Mégis ilyen korán, errefelé! Álmatlanságban szenved tán, vagy ki-rúgták alóla az ágyat; – no nézzük hát.

Nyurga ember, szemüveg a homloka alatt. De nem napszemüveg, hanem igazi, több dioptriás. És félcipőben a tarló szélén.

– A faluban azt mondták, ott kell keresnem, ahol a kombájnok zúgnak.

Zúgnak... hm... – dörmögi, nem válaszol, hiszen a legelső, hogy a motort betámassza az árnyékba a fa alá. – A faluban mondták?... – a szája olyan szorosán összezárva, hogy nem csak cérvékony, hanem vértelenül fehér az is, ami látszik belőle. Eddig, amióta itt van, minden éjjel a kazalban aludt; ha az ember elfárad, még a földön is jól alszik – s mire hajnalban a többiek kiérnek, mind a négy gép nyakonönte minden nap, lezsírozva, leolajozva, csak föl kell mászniuk rá; – most gúnyt érez az újságíró szavai mögül, hogy... azt a búbánatos!... hát igenis, ez volt az első éjszaka, az első *amolyan*...

Vagy nem is gúny az, amit érez; miért is heccelődne vele a szemüveges? Hanem... hanem akinek még soha nem sikerült semmi... eh, mi az, hogy sikerült-e vagy nem!... – aki nem volt elég erős ahhoz soha, hogy sikerüljön, aki nem akarta elég erősen, hogy sikerüljön, – mi?! – semmi! Csak amit két-kézzel elvégzett, ami rászakadt, igenis rászakadt, de kibújt alóla valahogy, erővel, erőszakkal – csak az elégítette ki... – Kielégítette?... – Hát ha az ilyen madár körül aztán úgy perdül egyszer a szál, hogy végre magával ragadta: az olyanba kétszeresen bújik vissza az épp csak elszökött félsz... – a keserves szentségit, hát mit célozgat ez itt neki, mit leskelődik utána?!...

Ami pedig a szöveget illeti, hogy: a faluban mindenki azt mondja... – nyilván a főagronómus az a mindenki!

Na persze. Bezzeg amikor beállított hozzá nyár elején, akkor úgy fintorgott, mintha bűdösbe szagolt volna hirtelen és úgy lapátolta elébe a vonalas szöveget: nyugodtan azt hihette, azért fizetik az ilyen fejet, hogy elzavarja azokat, akik nem férnek a bőrükbe, hanem itt okvetetlenkednek ahelyett, hogy terpeszkednének otthon a jó hűvös árnyékban. Pedig annyira világos, hogy szinte röhejes, mekkora szükségük volt mindenkire, aki alkalomadtán még is emelné, amit kézbe fog. Mégis, amikor bemondta, hogy negyedéves a műszaki egyetemen, a fej viharosat sóhajtott és odanézett elébe, mereven, a földre.

– Szerencsétlenségére, nem a lakkcipőmet húztam föl reggel!

Az újságíró nevet; furcsa, hogy egy hosszú ember nevet:

– Hogy jutott eszébe?

Klasszikus kérdés.

– Olvastam az újságban, hogy nincs elég kombájnos. A szünidőben segíthetnék, gondoltam. Ez egyszerű, nem?

– Igen... persze...

Nagyon dadog ez a hosszú, illik regélni neki valamit, nehogy elsírja itt magát:

– Tudja, milyen a fiúk színe szeptemberben, amikor beköborolnak újra az egyetemre?! Állati feketék, kérem, mind! Egész szünyidőben kint aszalták magukat a strandon, a fene a sok arisztokratáját! Aztán az a pár paraszt! Vagyis, akiknek a papájuk még paraszt. Hát azok is kinéznek valahogy! Én meg mindig falfehéren; hát hová jutunk így?!... Pedig egy fiatal testnek igazán lényeges, hogy milyen a színe; nem gondolja?

Csak most veszi észre az újságíró kezében a jegyzetömböt; – mikor húzta elő a zsebéből?

Jól van, öregfiú, akkor még meg is toldom neked! – gondolja:

– Szóval, az újságok is megírták, hogy a kombájnosok túrhetően keresnek...

Igen, de hát az újságíró nyilván arról akarna hallani, ha már kitalált ide, hogy milyen nehéz ez a munka. És ki lehet-e itt bírni, ha az ember évente tíz hónapig egyetemista a nagyvárosban? – Fogalma sincs szegénynek, mennyire ki lehet! Hát még arról, hogy mennyire lehetne! – Lehetne hát! Mert az ilyen ürge főagronómustól meg némelyik kombájnvezetőtől ugyan reggeltől estig vidáman hempereghetne a patakparton – az első három nap csaknem úgyis volt, míg valami übé-titkár vagy mi föl nem fedezte égő délben egy szalmakupac mellett üldögélve. Nagy veszekedés kezdődött akkor köztük, mire Bozóki bácsi, a legidősebb kombájnos (szinte csoda, hogy ebben a korban gépre üljön valaki!) – szóval, Bozóki bácsi is odabögetett végre a behemót döggel és rátámadt váratlanul:

– Bántottuk mi magát; hallja?! – kiáltotta, hangosabban, mint a gép zakatolása.

– Engem???

Annyira meglepte a támadás, hogy visszaült a szalmára, pedig az öreget aztán igazán nem akarta megsérteni.

– Engem??? – ismételte, mint egy hebegő félcédulás.

– Hát akkor mit akar még?!

No jó; hát ha így állunk, várjunk csak egy pillanatig:

– Szóval nem bántottak! – állt föl. – Bántani itt csak az eső tud!... Hanem nálunk, tudtommal, még a raboknak is adnak munkát; engem miért nem hagynak dolgozni?!...

Azok ketten akkor nagyon összenéztek. S azóta többé valóban le se került a gépről, és most már ugye azt mondhatja a főmókus, hogy ott lehet megtalálni, ahol a gépek zúgnak, ráadásul csudamód büszke magára, hogy milyen fiatallembert fedezett föl, s hogy ilyen fiút még nem is látott!... Ezt egyébként már Mangi is hallotta a raktárban, ő mesélte neki az este a cukrászdában, még a tánc előtt.

Igen. És hogy nehéz-e?, kedves újságíró elvtárs, azt se lehet mondani éppen. Tudniillik ez már attól függ, kiről is van szó? Konkréten, kérem: az újságírónak – már bocsánat! – meg ha egy agronómus nézi a kombájnos munkáját, aki egész nap a határt járja, annak ez bizonyára állatian nehéz. De ha, mondjuk, tizennégy éves kora óta az elvtárs minden szünyidőben kubikolt volna, vagy például kőműves munkát végzett... tehát az az igazság, hogy éjszaka jókat kell aludni, az viszont csak úgy megy, ha estére teljesen elfárad az ember...

– Az utóbbi hónapban... – szól közbe az újságíró, mert rövidebbre fogná.

– Prima alvás sikerült!

– Gratulálok! – mosolyog, pedig maga se tudná megmondani, mi ezen a nevetséges nivaló.

Hiszen előző nap már mindent hallott a faluban erről a rövid hajú, bizalmatlan tekintetű fiúról. Hogyne! Még ezekről a nagyszerű éjszakai alvásokról is. S hogy a kombájnosokkal az egy hónap alatt már három falu határában vágta a csöndet. Amint az árpa aratását befejezték, a másik termelőszövetkezetbe irányították negyedmagával. Majd százötven hold búza után a harmadikba. Várták a gépek ott is nagyon, csak épp arról feledkeztek meg, hogy szállást is kellene biztosítaniuk. A felelős vezetők esténként hazamentek szépen, de Berényi Simon egyetemi hallgató feje fölé nem

került fedél. Első éjszaka a kombájn magtartályában aludt. Ezen háborodott föl a szemüveges tudósító, s ezért caplatott ki ide hajnalban.

– És? ... – szaladnak össze a fiú homlokán a vízszintes árkok, de a szeme így se tágul kerekrebbre. – Félig volt a tartály gabonával; magamra húztam a zsákokat, igen primán aludtam! Jó is, hogy kint aludtam, mert éjjeliőrnek aztán hirtelen se volt!

A második, sőt a harmadik éjszakát is egy szalmakupacban töltötte, s a szövetkezet vezetői még mindig nem vették észre! – a pesti újságíró, lám, ezt is tudja.

– Bár sose vették volna észre! A brigádvezető, ez egy igen oké fej, akkorára nőtt, mint egy tévétoronny, alig tudja összehajítani magát, ha bütykölnie kell valamit a gép alatt: ő elvitt magához egy éjszakára. De legközelebb nem mentem el hozzá. Nem a legjobb érzés, ha kényelmetlenséget okozunk másnak: az olyan, akár a szűk cipő. Nem is hiszi, ugye, milyen elit az alvás a zsákon!

– Hát akkor már csak két kérdés.

– Rendben. Mert egyébként váltanom kellene már.

– Az egyik. Hogyan barátkozott meg a többiekkel? Úgy értem, hogy: itt, ezekkel az emberekkel?

Megvakarja Simon a vállát, csípi a tarkóját a por meg a napsütés.

– Ha nem volna ez a nagy hibám... akkor még egyszerűbben ment volna. Ugyanis hozzászoktam a kollégiumban, hogy reggel és este keveset eszem, délben azonban... na, ha már hozzájut az ember... Szóval, nem baj, lehet az vasból is, csak sok legyen! Hát a kosztot itt, szerencsére, épp ez a Bozóki bácsi szokta szétmérni, és nekem mindig duplát rak! Nagyszerű emberek; föl tudja fogni? Reggelizett ma már, uram?

Mosolyszünet. Nem állapítható meg pontosan, azért-e, mert „meredek” egy kicsit a fiú „szövege”, vagy épp azért-e, mert idő kell a memorizálására: életszagú, szeretné nem elfelejteni, eredetén hatna a szárazabb sorok között.

– A másik. Tehát az utolsó kérdésem, aztán elbúcsúzunk. Néhány hét múlva befejezik itt a munkát; mit csinál a szünidő további részében?

– Apám házában, Pécsen, beállítom a központi fűtést. Azaz, segítek neki, bedolgozok az öregnek néhány munkaórát. Aztán ezt az állatot is rendbe kell hozni – paskolja meg az árnyékba állított Pannonia benzintartályát.

– Pihenni?

– Kétszer voltam a Balatonon. Még általános iskolás koromban. Halálra untam magam.

– Köszönöm.

– Jó napot.

– Jó munkát.

– Magának is.

– Viszontlátásra.

– Nem hiszem.

– – – – –
– – – – –

... A falu cukrászdájában, még mielőtt nekifogna a kávéjának, kialakul lassan a magas, fáradt ember elképzelése, hogyan fejezi be a tudósítását. Érti a szakmáját. Megbízható. És szorgalmas ember ő is. Szomorúan, gépies mozdulattal nyúl a zsebébe a jegyzetfüzetéért.

„A lakkcipős úrigyerek (ezt a szót nem mulasztja el aláhúzni, de az is lehet, hogy végül mégis inkább idézőjelek közé teszi majd) most is ott ül az óriási kombájn vezértornyánál. Nedves az inge, arca feketéllik a portól. Amerre csak jártunk, pedig három falu határában fordultunk meg, mindenki megcsodálta a szívósságát, akaratát. Kitűnően dolgozik. Pedig itt, a mezőn, amikor végigsüti a nap, meg porzik a tarló s a gabona beszorul a dobba, akkor bizony izzad az ember.”

Megadón, mint aki nem tehet másként, törölgeti a verítékét és papírszalvétával legyezi a homlokát. Megnézi az időt a karóráján, s kevergetni kezdi a feketét, mely úgyse hat, kettőt is hiába inna, nem segít semmi.

Föltépett utak

A fasizmus

penészes gyöngyei, virágra,
fejekre lövő lövedékei
az ég résein át lángolva kiszálltak.
Fekete szárnyát a hó fehér szájába vette,
jeges fogaival a tűz öklelő tolyóiba lökte.
Téboly a világot virrasztó gyertyát
csödörök lenyúzott bőrébe csavarta.
Csikók levágott fejénél
kettétört álmaid siratta a barka.

Füstölgő téreg az élet ágait
hiába másszák,
gyökeréről dögölten zuhannak.
Virágporból bársonyköntösű, óriás méhek
kirajzolják a nyugalom címerét.
Pásztorcsillag magasba hágott,
fénye a zöldlángú pengét,
a fegyvert leigázta;
a Földnek madártollakkal-kivarrt
zászlók közt fölmutatta.
Hollók és keselyűk bőgyéről
iszapba omolt a pajzs.
Lovakon vágató angyalok
pántlikát fűztek a virradatba.

Katonáit

árokpartok rejtő bokrai alá,
magokkal-vetett mezőkbe temette,
lángokból lángokba emelte
gyászmuzsikájú ország;
elárvult tekhelyekről,
sziklákba-metszett síroktól
elindult új hatalommal
igazabb ormokra terelni sorsát.

Lemállott az átok mohája a köről.

Gyémántszarvú bika jön a legelőről.

Aranytögyű tehén, száz borjú mögötte.

Kócsagnyakú kútgem hajlong, csöng a vödre.

Lépked a mezőben vasszőrű táltosló,

nyergén nyurga kasza, gyöngyháznyelű sarló.

Habba omló sörény vöröse világít,

rózsák közt ügetünk, eljutunk hazáig.

Főkötőjüket jázmintól kapták az anyák,

a lányok, kik márványgerinccel

szerелеmbе hajolnak.

Bolygók koszorújára dölve

találkozik az éj és a hajnal;

koporsók mögött kibomlik a pólya.

a héttájdalmú élet örök lobogója.
Szakállukat megnövesztették az apák, a fiúk:
fecskék a tömörre rakott fészket.
Süllyed a megölt háború,
nem hallani a földalatti robogást,
a fekete mozdulatokat,
a megcsonkított kürtök a halál elől visszatérnek.
Megváltó zenéjű ország asszonya,
csecsemőt dajkál az ének.

Nem hiszünk gémlábú, lándzsás Istenekben.
Nap kapuját őrző holdtejű seregben.
Hiszünk a mélységből felszökő halaknak.
Agancson madarat ringató vadaknak.
Pillangó-pehelyből fénybe épült várnak.
Csőrök közt rejtező, hangváró tojásnak.
Bogárka-bölcsőnek, lyukas mogyorónak.
Fenyőtát siklató, házígvivő hónak.

Viaszverejtékét a gyertya
hullatja ráncos tövébe:
a nagytűzű búza föllobog,
repülni készül a hullámnzó-palástú kéve.
A pajták ajtaját biztosra vasalták,
kerekedik a kenyér,
az örökbe kapott álom;
lebeg üres asztalok fölött,
akár a Hold vontató sugáron.
Tülekedik a répa, a burgonya,
háncs-papucsból kilépő tengeri;
körözhetnek törtető varjak,
az oltalom tetőit cserepezi.
Ha jön a fagy,
a fohászzkodó tücskök földbe bújnak,
alvó vakondok forró prémegekben lapulnak.
Krizantémra bókoló hóág
csipkéit ezüstbe vési.
Villogó jégtű varná a felhőt,
tővéig kopva készül a tavaszt megérni.

Itélt a bolyongás hallgatag királya.
Isten bárdja alatt megnémult a gyáva.
Vaserdő föltépett útjai beáztak,
reccsent rozmaringos rúdja a világnak.
Mint vén vályogvető, ki elvétí házát,
széttörtük az idő agyagkoronáját.
Romokkal megpántolt hullámok temették
észak töprengését, dél törékeny testét.

Magasodtak a sárkányfogakkal kivert ravatalok,
beomlott alattuk a siratók háza:
a hófehér tojáshéj.
Arcokba csapott a tájdalom,
akár a jéglevelű pátrány,
ha tördelte barlangi szél.
Feküdtek sorban a halottak,
fahordáskor a rönkök;
fogózkodni eltelejtettek,

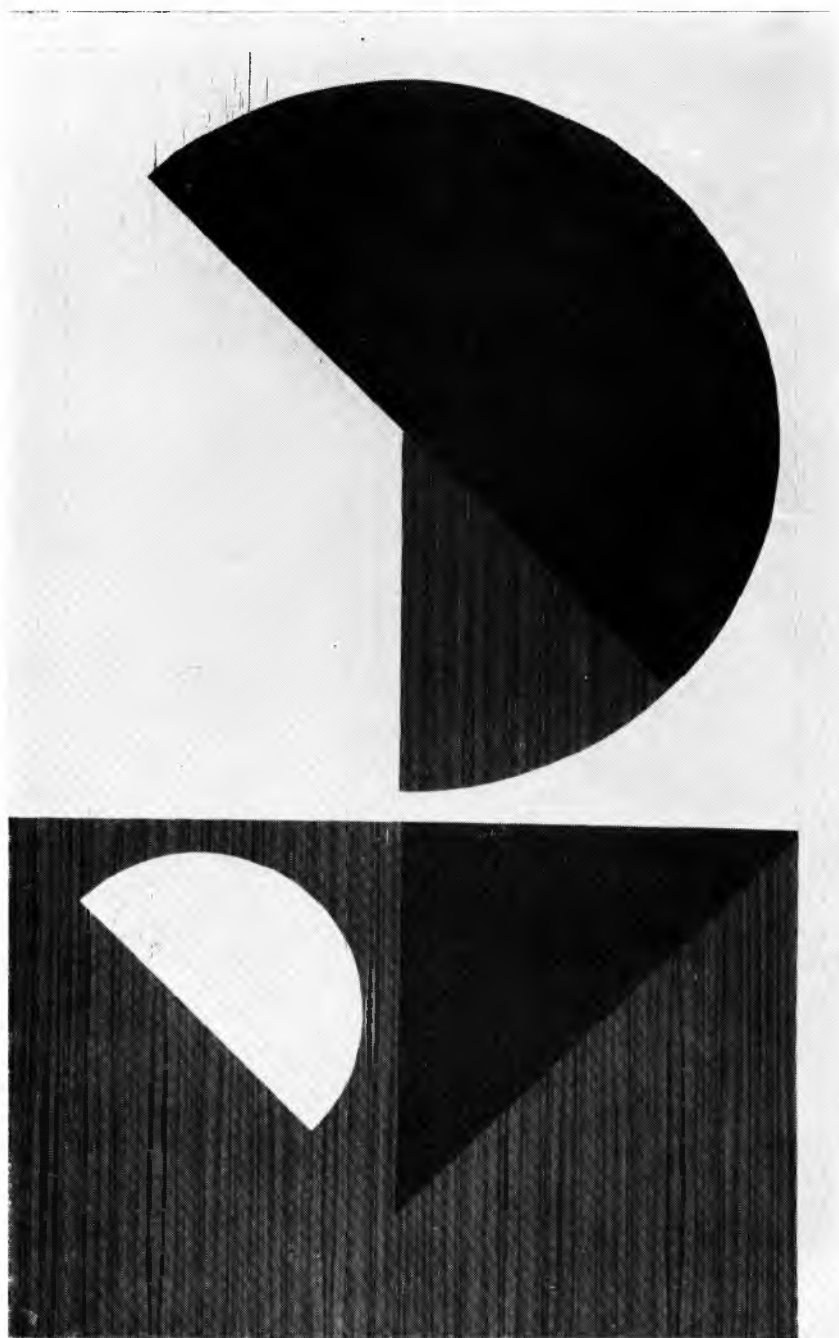
pondró-lészek lett a körmök parányi szobája,
a behasadt sebek füstös szakadéka.
Följük hajolt a Szűz, ki öszült hajával
a bitófát lepelbe kötötte;
visszazuhant az égből,
megrohanták a hurok-markuak
a patkánybajszú hőkkent seregéből.

Újra márványba vésve az írás:
ritkán békül tegyverrel az ember.
Akasztottak nyelvén himbálózna a könyvek:
omolnak a lángok, a pernyeszagú könnyek.
Pénzét torokba tömve nyeli a hulla;
pillákat kotor a szél
beszakadt szemekből.
Hiába énekeltünk virágot hullató kezekről,
zuhog a kő, a vas:
a fekete tajtékú,
a csontoktól sugaras.

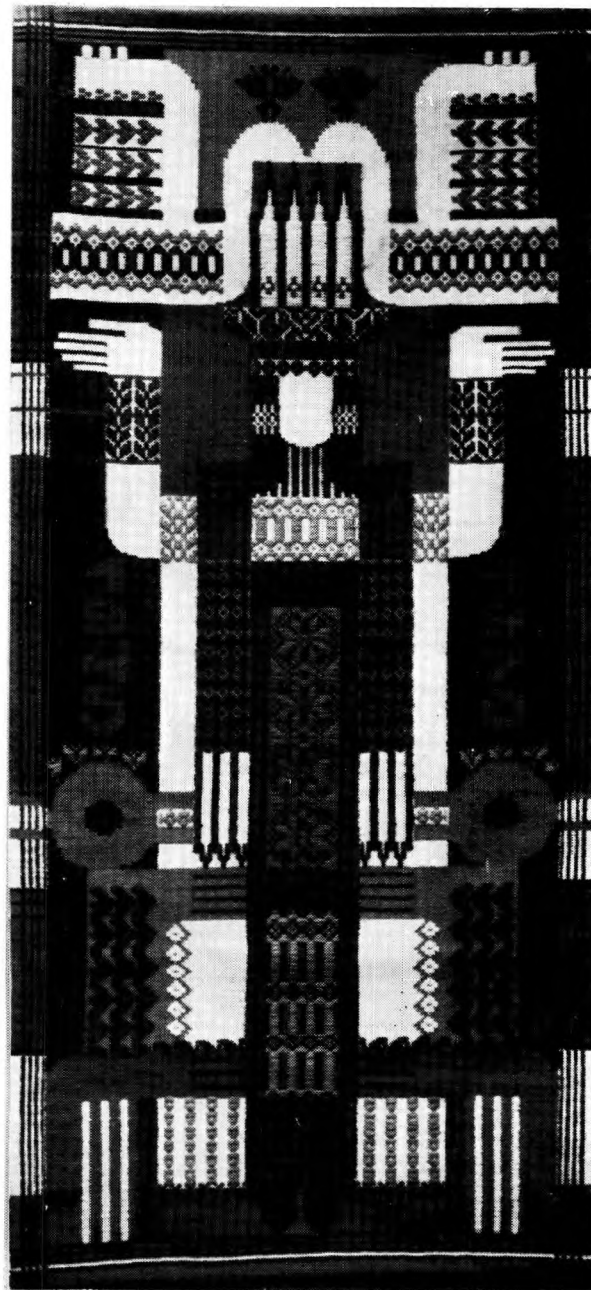
Sólyom tikkadt tollát, sörényét vad lónak:
téptük bolyhos szárát nagyszirmú valónak.
Mielőtt a vetés beérett, a csűrbe
parázs-lopó baglyok huhogtak, a tűzre
hamut hevítettek, szórták kötejekre,
kötejek lángjából sziklányi sebekre.
Tajtékos kút fölött beszakadt a káva.
Tajtékos toronyból föl szállott a páva.

Az anyák, a szeretők,
a csillagtalpuak fölásták a földet,
meghintették szeretettel;
szökjön szárba a csöndfényű liliom.
Könyörgő hangszerekkel
jöttek a tüvített foglyok,
a hazától szakadtak,
kiket roskadó gyertyák sercegeve sirattak.
Jöttek a moha-bajszuak,
a rogyant térdűek,
hársszínű árvák;
mellükben lámpát gyújtott a baj,
tüdejük magányos méhesében
pusztult az erő, az utolsó gally.
Az anyák, a szeretők,
a csillagtalpuak fölásták a földet,
meghintették szeretettel;
szárba szökkent a csöndfényű liliom,
hajlottabb lett, őszebb a reggel.

Mint a Nap, ha őrzi tejút tüzes sorsát,
hiszünk a hitünkben: épül Virágország.
Fehér lombjaival kihallgat az ürbe,
ahol rózsá röpököd, karvalycsőrű túske.
Ahol kőmadonnák kökeresztben függnek,
kőhúron közsoltárt fények hegedülnek.
Fátylak fölhasadnak, gyászunk gyolcsba kötve.
Lebeg a kristályfa, fordul örökzöldbe.

LANTOS FERENC: *Tryptichon-részlet (farost intarzia)*

ZS. KOVÁCS DIANA: Béke (gobelin-szöttes)

SIMON BÉLA: Ünnep (olaj)

RÉTFALVI SÁNDOR: *Csertetői sortűz* (rézdombovitás)

KÉPZŐMŰVÉSZETI SEREGSZEMLE

Baranya megye és Pécs Város Tanácsa, valamint a Szakszervezetek Megyei Tanácsa az elmúlt évben művészeti pályázatot hirdetett felszabadulásunk 25. évfordulójára. A felhívásra negyvenen jelentettek be képzőművészeti és iparművészeti pályaművet – a benyújtott vázlatok és tervek alapján öt művész kapott megbízást.

A Magyar Képzőművészek Szövetsége Déldunántúli Szervezete a pályaművek bemutatásával egybekötve – ugyancsak a felszabadulás ünnepi tiszteletére – kiállítást hirdetett tagjai körében. Az így egybegyűlt művek legjobbjai kerülnek áprilisban Pécs művészethedvelő közönsége elé.

A kiállításra válogató, pályadíjakra javasoló bírálóbizottságnak ezúttal nem volt nehéz dolga. Pécs és Baranya művészei készültek a vállalt feladatra: 28 alkotó 97 művel vonult fel. A számszerűség természetesen nem minőségi meghatározó s a kiállításra elfogadott mennyiség ennél jóval kisebb. Örömteli és mindenképpen elismerésre méltó azonban az a törekvés, amellyel művészeink ez alkalomra nagylélegzetű, a szokványostól eltérő vállalkozásokba kezdtek.

Évekkel ezelőtt a Szövetség és a Minisztérium szorgalmazására szokássá vált a művészek és ipari üzemek szocialista együttműködése, szerződések vagy megbízások keretében. Ez a sokszor erőltetett gyakorlat nem érte el a célját, mert a művész csak szemlélője maradt az ipari termelésnek, nem azonosult vele. Az üzem „látványa” került a műre, s nem az alkotás igazodott az üzem lehetőségeihez.

Pécs és Baranya művészeti életében az elmúlt néhány esztendő eredményei arra is példát mutatnak, hogy az ipari üzemek és a helyi tanácsok támogatott segítségével miként realizálódhat célszerűen, mind a kulturális életszemlélet, mind az ipari termelés hasznára. Ehelyütt csak utalni szeretnék a siklósi kerámia alkotótábor és a Pécsi Porcelángyár kapcsolatára, a villányi szobrász alkotótélep művészei és az ottani tanács együttműködésére, Lantos Ferencnek a bonyhádi zománcgyárban kikísérletezett, létrehozott zománcműveire.

A felszabadulási pályázatra új kapcsolat született. Martyn Ferenc szorgalmazására a Baranya megyei Pártbizottság a mohácsi farostlemezzgyárba vezette el az itteni művészeket. Nem azért, hogy az exportra termelő nagyüzem munkafolyamatairól képet fessenek, hanem, hogy az ott készülő színes farostlemezekből műveket alkossanak, hogy keressék, s megtalálják a sokszínű, sokféle használható, modern technológiával gyártott burkolóelem művészi alkalmazásának lehetőségeit. Maga a vállalkozás nagyszerű, távlataival kitűnő kezdeményezés. Remélhetőleg nem akad meg az ünnepi kísérlet első lépéseinél. Az eddigi eredmények nagy szélsőségeket fognak át: a dekoratív síkdíszítéstől az aprólékosan felbontott felületig teljes a skála. Az is nyilvánvaló lett, hogy *nem* szabad használni ezt az anyagot, amelynél elsősorban természetesen saját anyagszerűségének kell érvényesülnie. A tanulság okából a bírálóbizottság e műfajban az összes elkészült pályaművet elfogadta a kiállításra. A legegységesebbnek, anyagszerűségében, ipari gyárthatóságában a legcélszerűbbnek Lantos Ferenc pályázati triptichonját ítélte a zsűri. Jómagam az ünnepi pályázatra éppúgy odaillőnek vélem Martyn–Kolbe, vagy Soltra Elemér alkotásait, melyek tartózkodó, finom színiskálájukkal a farostlemez anyagát sem tagadták meg, mindamelllett szimbolikus ábrázolásukkal az alkalomra készültek. Kétségtelen viszont, hogy Lantos Ferenc geometrikus motívumai az ipari sokszorosítás könnyebb lehetőségét biztosítják.

Nemesen, egyszerűen és dekoratíven jelennek meg a farostlemezen Erdős Jánosnak a linóleummetszetein már megismert vonalas, grafikus rajzú, népi forrásokból kölcsönzött motívumai. Bizse János is hű maradt az olajfestményein kiművelt, vonalhálók szövevényébe font kompozíciós és formai gazdagsághoz. Itt talán a nagyobb, nyugodtabb felületek alkalmazása áttekinthetőbb, egységesebb összképet nyújtana.

Simon Béla az ellenkező pólus: végtelenül bájos, már-már naiv ábrázolása nem használja fel a rendelkezésére álló teret, a monumentálisnak szánt kompozíció „üres” térben lebeg. Nem úgy olajfestményén, amelyet a bírálóbizottság véleménye a legjobbak közé emelt. „Ünnep” című, sokalakos képe a rá jellemző expresszivitással, felfokozott, tüzes színekkel csaknem szétfeszíti a vászon sziklát. Táncoló, gomolygó ritmusa nem hagy pihenő foltot – ütemesen, lendülő erővel, folyamatosan szól.

Nagylélegzetű, a hősöknek szánt tiszteletadás Rétfalvi Sándor 8 négyzetméteres rézdomborítása, a „Csertetői sortűz”. A több lapból összeállított kompozíció drámai tömegjelenetek, kivégző osztagok, szenvedő, elbukott hősök és sirató asszonyok során vonultatja végig a szemlélő tekintetét, bemutatva a csendőrterror véres, kegyetlen bosszújának történetét. A sokalakos részletek mintha művesebbek lennének – a nagyobb felületek az elnagyoltabb megmunkálásra csábították a művészt. Ám a feszültség, a drámai hatás itt sem csökken.

Kelle Sándor olajfestményét és vegyes technikával készült grafikáit az „ünnepi Baranya” szimbólumának szánta. Ezúttal is kedves témájánál maradt: számára a természet, a búzátábláktól sárguló, vetéstől zöldellő mező, a felszántott föld barnája a festői kifejezőeszközök minden lehetőségét magában hordozza. Kelle Sándor tájképeinek meghitt hangulatában, nyugalmat árasztó forma- és színharmóniájában éli át felszabadulásunk negyedszázados eredményeinek örömét.

Bérczes Gábor grafikákkal, több sorozat lino-montázzsal és tusrajzokkal jelentkezett a pályázatra. Munkái csaknem kivétel nélkül aktuális témákat dolgoznak fel, a háborús emlékektől az újjáépült ország alkotómunkájának számos mozzanatát eleveníti meg lapjain. Kompozíciói most oldottabb, festőibb megfogalmazásúak, mint korábban, több érzelmi momentum érvényesül bennük.

Erdősi András figurális, jelképes ábrázolásban kísérelte meg a felszabadulás eszmeiségét, tartalmát festői eszközökkel összegezni. Sajnos, a szimbólumok megfogalmazásánál túlságosan kötődtek az elmúlt évtizedek képzőművészeti konvenciói, ezért vállalkozásában nem érvényesült új, eredeti gondolat. A triptichonnak készült kompozícióból a zsűri egyet nem javasolt kiállításra, így a maradék kettő a művész elgondolását nyilvánvalóan csonkán közvetíti. Mégis, a két kép színbeli és festői értéke, de maga az alkotói vállalkozás is arra ösztönözhet művészt és megbízót, hogy az eddigi munkát kezdetnek s tovább érlelhető folyamatnak tekintse.

Az iparművészeti munkák között két szőnyeg emelkedett szépségben, színvonalban magasan a többi fölé. Az egyik: Zs. Kovács Diana „Béke” című gobelin szőtte, a másik Fürtös Ilona „Nem felejtünk” című, 8 négyzetméteres gobelin szőnyege. Zs. Kovács Diana a baranyai szőttek gazdag motívumaiból királyi díszbe öltöztött, áldást osztó nőalakot komponált. A teljesen szimmetrikus elrendezésű ábrázolás a népi díszítőművészet térkitöltő kánonját követi, de a vízszintes és függőleges tagolás arányai a tudatosan tervező művész rendszerező, építő szemléletét tükrözik. Ebbe az épített, komponált rendbe harmonikusan simul a jubileumra utaló két évszám: 1945–1970, anélkül, hogy hivalkodna és úgy, hogy figyelmünket magára vonja. A szőttek mélyvörös színe ezúttal az ünnepelés örömeinek szimbóluma, megint csak olyképpen, hogy önmagából, tartalmából természetesen következik. A faliszőnyeg eredeti gondolatával, művészi kivitelében a pályaművek egyik legsikerültebb darabja.

Fürtös Ilona gobelinje drámaibb hangvételű. Itt nem az ünnep felszabadult öröme ihletett, hanem a háború kegyetlenségének fájó emléke tért vissza. – Nem felejtünk! – a faliszőnyeg az ártatlanul elpusztult mártírokra figyelmeztet, a kivégzett partizánokra, a felszabadító harcokban elesett katonákra, a koncentrációs táborokban megölt százazatokra. Rusztikus anyagával, nagy síkjaival és szimbolikus jeleivel egyseges művészi hatást és érző, őszinte emberséget áraszt.

A felszabadulásunk évfordulójára meghirdetett pályázat és kiállítás képzőművészeti és iparművészeti anyagát áttekintve (a díjak odaítélését és a kiállítás összehatásának élményét megelőzve), szabadjon befejezésül azt a megállapítást tennem, hogy az elkészült alkotások mind művészi minőségben, mind eszmei tartalmukban megfeleltek a várákozásnak, művészeink őszinte, lelkes odaadással készültek a jubileumra.

Jubileumi körinterjú

A Hazafias Népfront Baranya megyei Bizottsága és a Jelenkor Szerkesztősége a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából kérdésekkel fordult néhány, az új élet kezdeti időszakában Pécsen és Baranyában fontos közéleti területen tevékenykedő személyiséghez. Interjünkban a következő három kérdésre kértünk választ:

① *Melyek a felszabaduláshoz és az új élet megindulásához fűződő legmaradandóbb élményei?*

② *Mit tart az elmúlt huszonöt esztendő legfontosabb vívmányának, melynek megvalósításában személyesen is részt vett?*

③ *Véleménye szerint melyek a fejlődésünk szempontjából elsősorban megoldandó feladatok?*

Barati József,

a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára

1. A felszabaduláshoz fűződő legmaradandóbb élményem maga a felszabadulás ténye. Az, hogy két hónapi bujkálás után életben maradtam. 1944. december 4-én, amikor a szovjet hadsereg néhány tréncocsija bejött a főúttól félreeső falunkba, én valóban felszabadultam.

Sokan voltunk akkor fiatal értelmiségiek, – az akkori elnevezés szerint népi értelmiségiek – a népi írók olvasói, hívei, akik politikai meggyőződésből ugyan, de nem az aktív ellenállás hősi elhatározásával bujkáltunk. Azzal a meggyőződéssel tagadtuk a háborút, hogy a biztosan eljövendő új világban ránk szükség lesz. Egy új világban akartunk élni, egy új világért akartunk dolgozni. De ezért az új világért csak kevesen tettek közülünk mást is a bujkáláson, a szovjet győzelem kívánásán és kivárásán túl.

2. 1935-től 1948 őszéig éltem Baranyában. 10 évig falusi tanító voltam. 1945 után a Parasztpárt megyei titkára. Megyei politikai – közéleti tevékenységem tehát a felszabadulás utáni 3–4 évre esik és ennek legfontosabb tartalma a földosztásban való részvétel, a telepesek egyéni gondjainak, ügyeinek intézése volt.

Debreceni diákkoromtól kezdve ismertem és helyesltem a népi írók politikus, progresszív csoportjának írásait a nagybirtok-rendszer ellen, a szegényparasztság földhöz juttatása érdekében. Mai eszemmel úgy ítélem meg, hogy a 30-as években, a 40-es évek legelején földreformban gondolkoztam. A földreformot csak gazdasági szempontból fogtam fel, a szegényparasztság, a három millió koldus anyagi-társadalmi felemelkedése oldaláról. A felszabadulás idején már értettem a földosztás politikai-hatalmi jelentőségét is, hogy ahol a föld, a vagyon, a pénz, ott van a tekintély, a hatalom, az uralom.

Arról meg voltam győződve, hogy falun az új életet a földosztással kell kezdeni. Politikai okból azért, hogy szétverjük a nagybirtokot és politikáinknak megnyerjük a szegényparasztságot. Gazdasági szempontból azért, mert jön a tavasz, szántani-vetni kell, termelni kell. A tavasz, a föld parancsol. A földosztásra viszont nem

jött rendelkezés. Türelmetlenek voltunk. A debreceni újságok, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lapja, a Délmagyarország egy-egy száma eljutott hozzánk és láttuk, hogy január közepén, végén lényegében kialakultak a földosztás legfőbb elvei, a földosztás politikai-gazdasági szükségszerűsége. Éppen ezért nem értettük a kormányintézkedés késését, elhúzódását. Nem ismertük közelebbről azt a huza-vonát, ellenkezést, melyet egyes kisgazda és szociáldemokrata vezetők képviseltek a Parasztpárt és a Kommunista Párt együttes tervezetével szemben.

Amikor aztán megjelent végre a 600-as rendelet, hát egy kicsit radikálisan, ma úgy fogalmaznám, hogy osztályharcosan alkalmaztuk. Főleg az úri birtok-paraszt birtok megítélésében. Ma már kicsi dolognak számít, hogy 1945-ben valakit úri birtokosnak vagy paraszt birtokosnak minősítettünk, és semmi jelentősége nincs annak, hogy valaki 100 vagy 200 holdat tarthatott meg. Nem is gondolunk rá, csak ilyen emlékezőkapszán. De akkor egy vitatott 100 hold, 2 vagy több vitatott ló vagy tehén, egy vitatott vetőgép, politikai kérdés is volt. Az erő, a hatalom kérdése, a régi és új világ harca, a ki kit győz le kérdése. Arról volt szó, hogy egy-egy ilyen vitából, visszaperlésből, ki kerül ki győztesen: a kommunisták-e, akik kiosztották a földet, a jószágot, közös használatba adták a vetőgépet, vagy a visszaperlő földbirtokosnak, ügyvédnek ad igazat a paragrafus, illetve a paragrafus alkalmazója. Mert a földhöz juttatottak bátorsága, biztonságérzete, politikai bizalma és véleménye, az új világban való hite, attól függően változott, – erősödött vagy vált bizonytalanná – hogy hova billen az igazság. Pontosabban a paragrafus. Hol van az erő, a hatalom, kit pártol a törvény? A régi világ urait vagy az új világot akarókat? Igazán csak akkor győződtek meg a juttatottak, hogy kit pártol a törvény, csak akkor nyugodtak meg, amikor tapasztalták, hogy valóság a politikai jelszó: „Földet vissza nem adunk!”

A földosztás forradalmi tett volt, de a végrehajtásban sok volt a paragrafus. Ezért kellett – egy kritikus időpontban – a visszaperlőkkel és támogatóikkal szemben politikai erőt felvonultatni.

Parasztpárti megyei titkári minőségemben a földosztással, a bukovinai székelytelepesek, az Alföldről áttelepültek, a Csehszlovákiából áttelepítettek juttatásával, elhelyezésével foglalkoztam legtöbbit. Gyűlések tartásával és egyéni gondok, ügyek elintézésével igyekeztem szimpátiát és szavazatokat szerezni a Parasztpártnak. Az 1947-es választások sikert is – politikai barátaim segítségével – a képviselőséghez szükséges 12 000 szavazatot összeszedgetni.

3. További fejlődésünk szempontjából legfontosabb feladatunknak nagy nemzeti célunk megvalósítását tartom: a szocializmus teljes felépítését. Ennek érdekében politikai feladatunk: a szocialista nemzeti egység erősítése; gazdasági feltétele: a nép-gazdasági tervek – ezen belül az üzemi, vállalati termelési tervek – minél jobb, tervszerű és gazdaságos teljesítése.

Bárdosi Németh János

író

1943 nyarán kerültem szülővárosomból, Szombathelyről Pécsre, a Janus Pannonius Társaság és a *Sorsunk* c. folyóirat révén. A *Sorsunk* Várkonyi Nándor kezében olyan folyóirat volt, amely magas művészi szinten bizonyította – minden földrajzi megosztás ellenében – irodalmunk egységét.

Ez a hívás szólított Pécsre és már 1944 tavaszán Várkonyi Nándor mellett Csorba Győzővel közösen szerkesztettük a *Sorsunk*-at. A Janus Pannonius Társaság – Lovász Pál főtítkár irányításával – a korábbi hagyományos irodalmi esték mellett (melyeket a Vármegyeház, mai Pécsi Járási Tanács barokk nagytermében tartottak) a Pécsi Nemzeti Színházban a munkásság részére matinékat rendezett: Petőfi, Ady, József Attila, a kuruckor költészetének ismertetésével. (Én is tartottam ilyen előadást:

Őrzők a strázsán címmel.) Ezeken a népes előadásokon felcsendültek Bartók, Kodály kórusműveinek dallamai is. Sokszor a munkásság is beleénekel a kórusok énekébe: író és közönség a jobb jövő hitét érezte meg a versekben és a muzsika hangjaiban. 1944. március 19-én a színházban szintén munkásmatinét tartott a Társaság, amikor a város felett megjelentek a német csapatok repülői.

Pécsnek a felszabadulással szerencséje volt: a 80 ezer lakosú város nem szenvedett háborús károkat. Ez az előnye sokáig megmaradt a városnak. Amikor az ország fővárosa és a Dunántúl északi, nyugati részei még vérben és tűzben álltak, Pécssett az 1944. november 29-i – kisebb harcok után – felszabadult városban már hamarosan konszolidálódott az élet.

Ez a korforduló és a későbbi évek a hivatal posztján életem legizgalmasabb, legtevékenyebb – a férfimunka dandárját idéző – időszaka volt. Mint a Belügyminisztérium alá rendelt Pécs városi számvevőség tisztviselője, majd dr. Boros István főispán megbízásából rövidesen számvevőségi főnöke (a város addigi vezetősége nagyrészt nyugatra menekült) részt vettem az új élet megindításában: a közigazgatás pénzügyi megszervezésével.

A város kasszája üres volt, elődeink minden pénzt és értékpapírt magukkal vették. A közalkalmazottak csak egy hónapra kapták meg előre illetményeiket. A meggyei és a pénzügyigazgatósági számvevőségekkel közösen Központi Illetményhivatalt szerveztünk, hogy a nyugdíjasok illetményszámfejtését biztosítsuk.

Az élet megindulásához pénz kellett. Ezt – városi vonatkozásban – az internálásból hazatért dr. Esztergár Lajos polgármester javaslatára búzakölcson felvételével oldottuk meg. A Nemzeti Bizottság már 1944 december közepén engedélyezte a búzakölcson felvételét, 40 pengős mázsánkénti egységáron. Ahogy visszaemlékezem, mintegy 2500 tonna búzakölcson jegyzett a város lakossága és ellenértéke napokon belül befolyt a város pénztárába.

Ezzel a kb. 1,2 millió pengővel indult meg a városi közigazgatás munkája és fizettük a személyi, dologi kiadásokat, köztük a szovjet katonai parancsnokság rendeltére a lakosság által végzett átmeneti szükségmunkák összegeit.

Másik ilyen akciónk a szükségpénz, a pénztári utalvány készítése volt. A papírpénz grafikáját Bajcsa András író, városi fogalmazó tervezte különböző címletekben. A halványnszürke alapon, a város kék-sárga színeivel nyomtatott papírpénz dátuma: 1945. március 15. A pénztári utalvány azonban nem került forgalomba, mert a szovjet katonai parancsnokság aggódott, hogy ezzel is a pénzhígítás folyamata fokozódik.

Az infláció – sajnos – nem volt megállítható. Az 1945–46-os pénzromlás olyan méretű volt, hogy végül is a pengő 33 számjeggyel volt kifejezhető. Zsákszám hordtuk a pénzt, hetenként kétszer-háromszor is, szovjet katona kíséretében, rossz utakon, rossz autókban a pesti Nemzeti Bankból. Később, hogy a pénz értékét valahogy óvjuk, Budapesten pécsi bankszámlára tettük be a pénzt, hogy a dolgozók legalább a napi árfolyam ingadozását kikerülhessék. Mondjam el, hogy 1945 nyarán ezek a pesti utak még gyakran háborús vállalkozások voltak? Azt azonban szívesen mondom, hogy ezekben az időkben az akkori politikai pártok, egyszerű, becsületes munkás párttagok, népi bizottságok valóban aktív mozgatói és támogatói voltak az államapparátus munkájának.

Szebb napok nyitánya volt a forint születése: 1946. augusztus 1-én. Nyugalom és felszabadulás volt a stabil pénz megteremtése, amely – az inség és a nélkülözés megszüntetésével – az újjáépítésnek és tervgazdálkodásnak is alapja, biztosítéka lett. Öröm volt nézni a romos Budapest rohamos szépülését. De Pécssett is eltüntettük a 48-as tér háborús emlékeit: a kukoricaparcellákat. (Egy tévesen hozzánk utalt újjáépítési összeget javasoltam erre a célra felhasználni. Csak később derült ki a tévedés és személyesen kellett Veres Péterrel, az akkori újjáépítési miniszterrel barátilag elintézni a felhasználást.)

Szép színfoltja volt ezeknek az időknek az 1946 májusában megrendezett *Pécsi Ünnepi Hét*, melynek keretében Keresztúry Dezső kultuszminiszter leleplezte a Leőwey Gimnázium előtti park-sávbán Pátzay Pál szoborművét. Ennek is személyes vonatkozása van. Tolnai József polgármester megbízott, hogy az ünnepi héten valami maradandóról is gondoskodjunk. Előzőleg egy leltározás alkalmával megtaláltuk a város Siklói úti kőraktárában Pátzay Pál *Két nővér* c. szobrát, melyet korábban vett a város, de a háború miatt nem lehetett felállítani. Nagy volt Pátzay öröme is, mert azt hitte, hogy a szobor a háború folyamán megsemmisült. Igazi helikoni ünnepség lett a „pécsi hét”. Az ünnepségeken itt köszönthettük Keresztúry Dezsőt, Pátzay Pált, Borsos Miklóst (aki 1948-ban a 48-as téri Petőfi szobrot készítette), Kassák Lajost, Illyés Gyulát, a korábban hosszabb ideig itt élő Weöres Sándort, Berda Józsefet, Takács Gyulát és másokat. Ma is bennem él az emlék, (és pécsi barátaim közül sokakban) ahogy Keserű János Szent István téri otthonának udvarán folyt a vita és vers.

De az irodalmi és művészeti élet ennél az országos seregszemlénél korábban indult meg Pécsen. Ennek első jele 1945 tavaszán: az Írók, Művészek és Tudósok Szakszervezetének megalakulása. Az egyesület elnöke Lissák Kálmán egyetemi tanár volt. Az irodalmi szakosztályt Csorba Győző, a képzőművészetét Martyn Ferenc, a zeneit Takács Jenő vezették. Korai irodalmi kirajzásokon is résztvettünk az Üdülő-szállóban, a környező bányavidéken, Pécsváradon, Mohácson és másutt.

Ezt a mozgólódást nagyban erősítette, hogy a felszabadulás idején sokan „haza kerültek”: Csuka Zoltán, Kardos Tibor. Másokat is ide hozott a kedvező, békés kialakulás. Jó érzés volt, hogy hosszabb ideig itt élt és dolgozott köztünk Kodály Zoltán. Közvetlenül a felszabadulás után jött Pécsre, a Magaslati úton lakott feleségével, a város vendégeként. 1945. november 19-én rendezett Kodály-hangversenyen olvasta fel a *Magyar zenei nevelés* című tanulmányát (megjelent Csorba Győző *Ív* c. folyóiratában) melyben a ma már általánosan bevezetett iskolai zeneoktatás alapelveit hirdette meg. Kodály akkor ezt a mozgalmat „pécsi úttörés”-nek nevezte.

Villantsuk föl a Janus Pannonius Társaság nyomába lépő Batsányi Társaság szép munkáját, kezdeti sikereit. (A Társaságnak Csuka Zoltán volt a lelke és szervezője.) Majd 1945 tavaszán az újra induló *Sorsunk* szerepét. Az 1945 július–szeptemberi hármas szám 240 oldalon abban az időben az első jelentős irodalmi esemény volt a háborús aléltásban szenvedő országban. A *Sorsunk* 1948. április 1-én megszűnt, közös szerkesztésében mindvégig résztvettem. *Ív* címen Csorba Győző indított érdekes, a kor hangját megszólaltató folyóiratot. A *Sorsunk* szerepét (megváltozott viszonyokkal) Szántó Tibor szerkesztésében a Magyar Írók Szövetségének folyóirata: a *Dunántúl* vette át. Szántó Tibor nagy érdeme, hogy a sematikus irodalompolitika buktatóit okos, finom ösztönrel megkerülte és sikerült a *Dunántúl*-al is a magyar irodalomra kitekintő folyóiratot teremtenie. A *Dunántúl* után: 1958-ban már a *Jelenkor* ideje következik, eddig a leghosszabb életű dunántúli folyóiratként.

Ezekben a mozgalmakban és munkákban mindig részt vettem: mindig a hivatal dolgaitól függően. Valóban a hajszás hivatal sokszor messze sodort az irodalom világtól. De azt is vallhatom, hogy sokszor az írói lélek ereje segített át és adott fantáziát a nehéz viszonyok nehéz feladataihoz.

A 25 éves történelmi fordulónál tanúként szóltam a felszabadulás és az újjáépítés nehéz szakaszáról: az első évek izgalmáról és örömről. Arról az önzetlen, áldozatos munkáról, amely ezekben az években a magyar társadalom nagy részét összefogta és inspirálta, hogy mielőbb élet legyen – szebb élet – a romok felett. Pedig az Ember reménye sokszor viharba jutott! S a hogyan-tovább útja is csak a humánum teljessége és az önzetlen, az alkotás, az építés örömével végzett munka lehet. Ennek záloga: a közösségi erkölcs fokozása, másfelől, hogy a háború réme megszűnjön és az embert szolgáló haladás lehessen végső gondunk: a béke éltető levegőjében.

A költő dolga ebben a gondban most se lehet más, mint amire Ady intett bennünket: „Örzők, vigyázzatok a strázsán!”

1. Az országnak és népének évezredes gazdasági és politikai nyűgöktől meg külső s belső ellenségeitől való felszabadulása, életemnek valóban legnagyobb és legmaradandóbb hatású élménye volt. Olyanféle, mint amit teszem *Kolumbusz Kristóf* élhetett át, midőn a Santa Maria fedélzetéről hosszú és gyötrelmes út után szárazföldet látott az óceánból felmerülni. Midőn érezte feltevéseinek bizonyosságát s ittásító gyönyörét annak, hogy a Föld igazában gömbölyű és így körülhajózható; hogy ellenfeleinek állításával szemben a tények, a valóság neki szolgáltatnak megcáfolhatatlan igazságot, s valami új, valami addig nem létezett esemény megy teljesülésbe.

Ilyen kettős, intellektuális és érzelmi alapokon nyugvó belátás diadala – kivívásának milliók élete, szörnyű tragédiák sorozata és irtózatok áldozatok árán történt megvalósulása következtében az átélés fájdalmát és gyönyörét szinte azok maximális hatásáig fokozva – szükségszerűen váltott ki egyedülálló, mámorosító és felejthetetlen élményt.

Az a meggyőződése, hogy a népünket, sőt az egész emberiséget leigázni szándékozó és valamennyiünk kultúráját megsemmisítéssel fenyegető sötét barbarizmus szennyes fasiszta áradatát csak a haladó eszmékben gyökeredző hit és az összefogás, elsősorban a *Szovjetunió* jövőt építő népeinek ereje zúzhatja szét, megingathatatlan volt már az események kezdetén is. A jelenségek, a tények tudományos analizésére hivatkozva még akkor is, midőn az eszelős náci martalócok *Moszkva* és *Leningrád* alatt már a diadalmas bevonulásra készülődtek. Amidőn az akkori magyar uralkodó osztály is újabb ezer évre érezte magát nyeregben, és vélte rendszerét, a „sajátos magyar életformát”: az elnyomást, panamázást és a képmutatást, demokratikus jelzőszavakkal álcázott szélhámoskodást, legalább ugyanannyi időre biztosítottak.

Beszélgetés közben nem egy hívük – a tekintetük elárulta – elképesztő idiotizmus megnyilatkozásának vélte azt a határozott kijelentésemet, hogy náci katona sem Moszkvában sem Leningrádban nem teszi be a lábát, sem führerük állati üvöltését, rádiójuk innen nem fogja világgá sugározni. Meghibbantnak néztek, midőn azt magyaráztam, hogy sem a németek, sem magyar barátaik nem is sejtik, hogy az 1917-es októberi forradalom mily irtózatot erőt szabadított fel, s hogy *a történelmet nem a fasiszta téboly, hanem ezek a felszabadult, fejlődésükben és hatásaikban egyre inkább integrálódó energiák formálják majd, és határozzák meg annak menetét.*

S – tetszik, nem tetszik – a világ nagy részében, ahol előfeltételei, mint nálunk is, megvoltak, prognózisom szerint zajlottak le az események. Ahol meg még vajúdnak az erők, ott sem kétséges a kimenetel. Ha egyszer jelentkezett a tendencia, ott csak idő kérdése, hogy – esetleg átmeneti visszakanyarodás után is – az, történelmi szükségszerűséggel végleg és feltartóztathatatlanul diadalra is jusson.

Számomra ezért marad a felszabadulásnak sok egyéb felemelő élménye mellett, magának a felszabadulásnak, mint a társadalmi fejlődés és a történelmi igazságszolgáltatás manifesztálódásának megcáfolhatatlan ténye, életem legnagyobb és legmaradandóbb élménye.

2. Mint első kérdésekre adott válaszból kiderül, a politikában már a felszabadulás előtt sem voltam novicius. Tisztában annak legfőbb célkitűzéseivel, mindenkor élénk figyelemmel kísértem, s hivatali pozícióból kifolyólag helyi viszonylatban kellett is kísérem, hogy azok, mármint: népünk felemelése, gazdasági, társadalmi és kulturális síkon, egész társadalmunk világszemléleti átnevelése, valamint a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió felé történő orientáció kialakításának programja – a hazai és külföldi reakció ezerféle mesterkedéseinek elhárítása mellett ill. ezek ellenére is – megvalósulnak-e? Mert nyilván, a múlttal szemben, korszerű és demokratikus átalakulásunk érdekében, mint legelsőbbrendű feladatokra, csak ezekre gondolhattunk!

S 25 esztendő, gyakran rendkívüli nehéz körülmények: sorozatos, célkitűzé-

seinket eltorzító súlyos hibák, ellenszenv és közöny, ellenséges propaganda, sőt ellenforradalmi megmozdulás közepette kifejtett munka eredményeként – és ezt tartom forradalmi jellegű átalakulásunk legfontosabb vívmányának – nemcsak a szocializmus felépítésének fundamentumait raktuk le, de társadalmunk ügyszólván valamennyi elmaradt rétegét is megtanítottuk politikailag és némiképp kritikailag is helyesen gondolkodni. Hogy a tapasztaltakból a tanulságokat is levonva, rájöttünk és kezdjük belátni, hogy folytonosan változó feltételek és adottságok mellett a szocializmus építésének sem lehetnek megváltozhatatlan receptjei, merev sémái. Egyszóval, politikailag és kritikánkban is érettebbek lettünk.

Ami mindezek helyi viszonylatban történt megvalósításában játszott szerény szerepemet ill. személyes részvételemet illeti, úgy csak a következőkre szorítkozom: *Vezető, irányító és kezdeményező munkakörbe* az első magyar demokratikus kormány nevezett ki. És tekintettel a rendkívül súlyos helyzetre – délen, nyugaton és részben északon is, egyidejűleg, majd – harapófogószzerűleg, ellenséges erők neheztek ránk, és a kormánnyal való összeköttetés is hosszú ideig csak rendkívüli nehézségek mellett volt fenntartható – *miniszteri hatáskörrel* ruházott fel. Aminek az volt a magától értetődő folyománya, hogy a kormányintézkedéseknek megfelelően hivatalból nemcsak valamennyi, a társadalmi élet funkcióinak megindítása tekintetében akkor életbevágóan fontos ügyekben kellett intézkednem, de helyi vonatkozásban ilyeneket kezdeményeznem is, amennyiben szükségesnek mutatkozott.

Kiváltképpen arra összpontosítottam azonban mindezek mellett legfőbb törekvésemet, hogy *a világszemlélet átforgalmazása s a politikai gondolkodás elindítása, megmozgatása és serkentése kérdéseiben* élénk meredő nehéz kérdések megoldására irányuló munkában működjek közre. Mint kifejtettem, ebben látom ugyanis, egy új világ, egy újabb, emberibb, igazságosabb és becsületesebb életforma kialakításának megvalósítása érdekében mozgósított szellemi és anyagi energiák felhasználásának taktikailag és stratégiaileg is legcélravezetőbb s legtöbb sikerrel kecsegtető módszerét; sőt annak legtartósabb támaszait is. Következőleg az e tekintetben elért eredményeket sem értékelhetem kevesebbre, és azokat felszabadulásunk legfontosabb vívmányainak ezért tekintem. És ezért igyekeztem minden erőm latbavetésével és befolyásom felhasználásával a Pécsi Egyetem filozófiai fakultásának – a Tanárképző Tanfolyam ill. Főiskola létesítésének ügyeiben – a Pécsi Természettudományi Múzeum alapításának és abban az ország első Fejlődéstörténeti Kiállításának megrendezése kérdésében – a Dél-Dunántúli Tudományos Intézet munkásságának támogatása – a Magyar–Szovjet Baráti Társaság megalapítása – a Pécsi Nemzeti Színház és az ismeretterjesztő előadások szervezésének ügyeiben magamat hasznosítani és odahatni, hogy elképzeléseink e területeken, amennyire csak lehetséges, valóra is válhassanak.

Munkámról, tevékenységi körömről a helyi napi sajtóban az időben (1945–1947) megjelent cikkeim s a „*Sorsunk*”-ban közölt tanulmányaim tehetnek tanúbizonyságot. S hogy milyen eredménnyel, e tekintetben talán nemcsak az első és második felmentésem alkalmából a helyi lapokban napvilágot látott s tevékenységemet méltató kisebb-nagyobb cikkekre – többek között *Csorba Győző* rólam készített írására is, a *Kő Kálmán* és *Váradi Károly* szerkesztésében 1947-ben megjelent „*Vezetők*” c. könyvben –, de a következőkre is hivatkozhatom. *Münnich Ferenc* elvtárs pesti rendőrfőkapitányi kinevezésével – a munkásság, a városi szovjet katonai parancsnokságok, s a pesti szovjet diplomáciai képviselőt kivánására, a kommunista párt néhány vezető tagjának (Farkas Mihály, Révai József) ellenzése dacára – másodszor is Pécs főispánjává nevezett ki a kormány. 1947 decemberében történt felmentésem után pedig a Népköztársasági Érdemrend tisztí keresztyét adományozta részemre.

3. A mondtak is sejtetik, hogy a szocializmus építésének problémája sokkal bonyolultabb, mint azt elméletileg elképzeltük. Az eltelt negyedszázad folyamán gyakorlatban igazolódott be, hogy az ellenséges környezetből és a letűnt ideológiák utáni nosztalgiákból fakadó objektív nehézségeken kívül, szocialista elképzeléseinknek a legkevésbé sem megfelelő, avval ellentétes előjelű jelenségek is mutatkoznak.

Minél inkább válik környezetünk szocialistábbá, minél jobban alakul ki társadalmunk szocialista jellege, annál általánosabban válik szembevetőbbé, hogy a szociálisabb környezet és az ennek megfelelő emberi magatartás alakulása ill. fejlődése tekintetében bizonyos fokú diszharmónia jelentkezik. A szociális milió kiépülésével nem egyirányúan és mechanikusan bontakozik ki a szocialista, a mi rendszerünkbe lelki adottságaiban is beleillő ember típusa.

Nyilvánvaló tehát, hogy életviszonyainkat s így egész magatartásunkat, hangulatunkat a rendszer irányában kedvezőtlenül befolyásoló kérdésről van szó. Ebből pedig világos, hogy kiküszöbölése: a szocialista külvilág és az ember ehhez illő, ellentmondások nélküli viszonyának kialakítása nemcsak nem elhanyagolható, de jövőt formáló terveinek nagyon sürgős és fontos – merném azt állítani, hogy legfontosabb – feladatként áll előttünk. *Nem elég csak a szociális külvilágot megteremtenünk; az ehhez szociális lelki tartalommal alkalmazkodni tudó embert is külön ki kell formálnunk.* Hűen azon felfogáshoz, melyre Lenin már 1902-ben rámutatott: a szocialista öntudat nem természetesen nő ki a proletariátus osztályharcából; azt ebbe belevinni a mi feladatunk.

Abban az átmeneti korszakban, melyben a szocializmus felé útban vagyunk, ennek a marxista öntudatnak alakítása tehát parancsoló szükségszerűség.

Csorba Győző

író

1. 1944. november 29-én éppen egy héttel múltam 28 éves, és alig két hete nősültem. A vasútállomás közelében laktunk Pécsen, egy udvaros-kertes házban. A tulajdonos – hatósági rendeletre – készítettett ugyan egy pince-óvóhelyet, de ez nem volt valami bizalomgerjesztő. Arról nem is beszélve, hogy minduntalan megtelt talajvízzel, s ilyenkor csak a felső lépcsőről lehetett élvezni, hogyan úszkálnak a víz tetején a mosóteknők s egyéb holmik.

Érthető, ha nyugalmasabb hely után néztünk a várható zord napokra. Sikerült is feleségem egyik rokonánál helyet kapnunk a Kálvária (most Vak Bottyán) utca elején. A tágas, kitűnően megépített pince mélyen a Kálvária-domb alá nyúlt; a lakás éléskamrájának ablakán át pedig ki lehetett jutni a dombra.

November 26-án, vasárnap este költözködtünk zuhogó esőben, batyukkal megpakolva. Messziről félelmes ágyúdörgések, közelről a nyugat felé áradó német katonai gépkocsik ideges és a sötétben még inkább riasztó motorzúgása kísérte utunkat.

A Kálvária utcai házba, de főként a pincéjébe sokan összegyűltek a környékből. Vártunk. Napközben fönt tartózkodtunk a lakásban, sőt az első éjszaka is.

Jöttek a hírek egyre-másra. Abban megegyeztek, hogy a németek is, a nyilasok is szaladnak, s minden felbomlóban.

Pécsen a nyilas-rendszer csak másfél hónapig élt, de éppen elég volt belőle; felszínre került a szenny. Városházi munkahelyemen (mert könyvtáros voltam ugyan, de a behívások miatt helyettesítenem kellett), egyre jobban éreztem a gyanakvást, s egyre több ingerült megjegyzést hallottam közvetlenül vagy kerülő úton. Azért, mert például a Horthy-kiáltványra azt mondtam, hogy már jóval előbb kellett volna csinálni, meg néhány nyilasnak kifejtettem véleményemet, hogy minden további háborús nap csak a pusztulást fokozza. Röviden: személy szerint nekem is volt, mitől félnem.

Kedden, 28-án délután (ha jól emlékszem) néhány férfi nagy csomagokkal jött vissza a pincébe. Közölték, hogy a Dohánygyárat széthordták, teljes a zűrzavar.

Ekkor már az éjszakát is a pincében töltöttük, annál is inkább, mert a szomszéd házat találat érte, s egyébként is éreztük, hogy közel a döntés.

Valóban így volt, méghozzá sokkal jobban sikerült, mint reméltük. Valamikor

éjszaka egyszerre csönd lett. Szinte kísérteties csönd. Alig vártuk, hogy reggel legyen. Amikor végre derengeni kezdett, s kilestünk az utcára, az első látvány egy magyar katona volt, aki fegyver nélkül, szinte mintha sétálna, kezét köpenye zsebébe dugva ereszkedett le a Hunyadi utca felé.

Még kilenc óra se lehetett, én már a Széchenyi téren nézelődtem. Alig akartak elengedni hazulról. Én azonban erősen éreztem – akármilyen patetikusan hangzik –, hogy a történelem jelent meg Pécsen, s nem akartam kimaradni az élményből. A téren különös látvány fogadott. A Szentháromság-szobor körül nehéz útegek, az utcákon tankok, járművek, szovjet katonák. A Belvárosi templom lépcsőzugában a földön magyar egyenruhák, derékszíjak. A Nádor előtt szovjet katonai teherautó; hátul a rakodóterben szeplős, vörös arcú, vékony német hadfi ült ölébe ejtett kézzel, gyámoltalanul és közönyösen. Egy-egy szovjet harcos nagy beszélgetésbe keveredett borostás arcú, álmos, gyűrött férfiakkal. Nők még sehol sem mutatkoztak.

A hét végén jelentkeztem a Városházán munkára. Izgalmas napok következtek, de igazán nagy élményeket számomra a következő év tartogatott, amikor mindjárt az elején dr. Boros Istvánnak, Baranya és Pécs főispánjának titkára lettem.

Ebből a kereken egy esztendőből kiemelni szinte semmit sem tudok, mert fontos és érdekes volt benne csaknem minden. A főispán akkoriban – főként 45 elején – egy személyben az egész kormány volt. Foglalkozott mindennel: a közellátástól kezdve a rendőrséig, a vasúttól a földosztásig, az igazolóbizottságoktól az egyetemig. Ő engedélyezte a külföldivel kötendő házasságot, s rendelkezett a helyi pénz kiadásáról, ő állította össze a Budapestre közlekedő sínautóbusz utasainak névsorát, s próbálta ismét megindítani a pécsi bölcsészkart. Akkor jöttem rá, hogy milyen méretetlen nagy dolog a rend, s hogy az élet megszervezése mennyire nehéz.

Élmény volt ennek az egy évnek az is, hogy együtt dolgozhattam két olyan kiváló emberrel, mint dr. Boros István és dr. Münnich Ferenc (vele csak kb. egy hónapig), aki a következő főispánja volt Baranyának és Pécsnek.

Változatlan frissességgel él bennem a pécsi irodalmi élet újrakezdésének tömérdek izgalmas, nehéz, derűs és felhős emléke: a Sorsunk föltámasztása, az Ív c. folyóirat születése és halála, az Írók, Művészek, Tudósok Szabad Szakszervezetének színes tevékenysége, a Batsányi Társaság megalakítása, a könyvkiadási próbálkozások stb. Megint csak egész élmény-sor, nem egy-egy élmény.

2. Minek a megvalósításában vettem én részt? Sok mindenében, ha jobbára nem is fontos posztokon. Viszont két területen – talán nem vagyok szerénytelen – komolyabb szerepet játszottam. Legalábbis helyi vonatkozásban. Az egyik az irodalom, a másik a könyvtárügy. Mindkettő jelentős eredményeket ért el.

Az irodalomban ez a 25 év tett a legtöbbet azért, hogy a dilettáns, a provinciális és a vidéken élő megszűnjék szinonima lenni. Hogy itt Pécsen is olyan szervezett irodalmi élet fejlődjék, amit országosan jegyeznek, sőt, hogy Pécsen nevelődött írókból még ajándékozni is tudjunk a fővárosnak anélkül, hogy az itteni törzs életképtelenné váljék.

Azt hiszem, részletező felsorolásra nincs szükség. Elég ha a Batsányi Társaságra s a Magyar Írók Szövetsége helyi csoportjára utalok s a Dunántúlra, a Jelenkorra, a könyvkiadásra.

A könyvtárügy új formája nem pécsi-baranyai különlegesség. De itt is meg kellett csinálni, ahogyan másutt. A tanácsi közművelődési hálózat rendszerének helyi kiépítésében meglehetősen sokat tevékenykedtem. Hogy ez a hálózati rendszer mit jelent, arról csak annyit, hogy megteremtődött vele a megyei tömegkönyvtárak el látásának, szakmai-módszertani irányításának, más oldalról a könyvtári szolgáltatásoknak egysége. S akármennyi nehézséggel küzd még ma is ez a szervezet, jelentősége rendkívüli, mert alapjai jók, gyengeségei nem alkatiak.

3. Megmaradok válaszbomban az előbbi két területnél: az irodalomnál és a könyvtárügynél.

Az irodalomban igen fontosnak tartom a decentralizáció további erősítését. Ha kissé túlozni akarnék: azt is mondhatnám, hogy az igazi demokratizmus egyik alapfeltétele ez. Tehetségben nincs egyenlőség, de lehetőségekben igyekezni kell, hogy

legyen, legalább a kényszerű határokig. Nem tudom elfogadni a földrajzot vagy a településviszonyokat értékmérőknek. Nem tudom elfogadni, hogy a hűség és az áldozatvállalás büntetést érdemeljen. Gyakorlati javaslatokat most nem kívánok tenni. Ha az elv átmegegy a köztudatba, a gyakorlatot majd úgyis megszüli az élet. Úgy, ahogy épp a legjobb.

A könyvtárügyben nem szabad tovább halogatni az eddiginél sokkal-sokkal nagyobb társadalmi érdeklődést és állami törődést. Meg kell oldani a könyvtárosok dolgát, a könyvtárak elhelyezésének, berendezésének, a könyvvállomány kellő gyarapításának, a lapok és folyóiratok előfizetésének s persze nem utolsósorban az olvasótábor növelésének és nevelésének kérdéseit. Itt Baranyában ez különösen nehéz feladat, s ezért igényel különös figyelmet is.

Mi kellene még Baranyának? Duna-híd Mohácson, bölcsészkar a pécsi egyetemen, szállodák... Nem folytatom. Boldog lennék, ha csak ennyi is megvalósulna. De ez legalább a következő 25 évben.

Csuka Zoltán

író

1. A felszabaduláshoz és az új élet megindulásához fűződő élményeim oly erőteljesek voltak, hogy kétszer is megírtam őket; egyrészt a „Találkozás a Mecsek alatt” c. poémában, amely lírai önéletrajzom töredéke, másrészt pedig „Pécs fölött csillag” c. emlékiratomban, amellyel a Baranya megyei Tanács tavalyi pályázatán második díjat nyertem. „Nem vak erők és véletlenek irányítják az életünket”, írtam már vagy húsz esztendeje, tehát sem a mechanikus „determináció”, sem a „predesztináció”, hanem az ember világszemlélete és jellembeli alkata a döntő és talán ezért van az, hogy viszont egész életem folyamán, bárhová is kerültem, s bármilyen körülmények között éltem, mindig úttörő munkát végeztem. Így volt ez 1919–21-ben, amikor Kondor Regös Lászlóval az első pécsi irodalmi folyóiratot, a Krónikát szerkesztettem (s ugyanakkor mint villamoskocsi-vezető és szakszervezeti jegyző a munkásmozgalomban részt vettem) és így a jugoszláviai Újvidéken, ahol tizenkét évig voltam emigráns és Szenteleky Kornállal együtt állítottam talpra az ottani magyar irodalmi életet s adtam ki az ÚT, a Vajdasági Írás és a Kalangya c. folyóiratokat. De így volt a harmincas években Budapesten, ahol a Láthatár c. folyóiratban egy évtizeden át küzdöttem azért a gondolatért, hogy létre kell hozni a szomszédos népekkel eleven művelődési kapcsolatainkat; ezt részben sikerült is elérnem, igen nehéz körülmények között, egy céljaimmal szembenálló korszakban. Az sem volt csoda, hanem szinte természetes, hogy 1944. november 28-án az utolsó budapesti vonattal érkeztem, feleségem és írógépem társaságában „ágyúdörgésből ágyúdörgésbe” Bicsérdre és tizenöt kilométert úgyszólván az utolsó pillanatokban gyalogoltam be Pécsre, hogy másnap reggel az elhagyatott Rákóczi úton egy ukrán katonával beszélgessek. És az sem volt véletlen, hogy három héttel később már az Új Dunántúlt szerkesztettem, s úttörői alkatomból következett az is, hogy a felszabadult Magyarországon Pécssett adtuk ki 1945 tavaszán az első folyóiratot, szerveztük át a Janus Pannonius Társaságot Batsányi Társasággá és mi tartottuk meg az új Magyarországon az első kulturális hetet. Ha életem élményein ma, ötven év távlatából végignézek, kétségtelenül a Pécssett töltött másfél esztendő volt legmélyebb élményem, mert ifjúkori hitem és vágyaim megvalósulását láttam ebben a korszakomban. Pécshez tehát életem két fontos korszaka is fűződik és ez a két korszak szerves egységben van egymással: az egyik az álmoké (amelyek Petőfi szavaival „nem hazudnak”), a másik pedig az álmok beteljesüléséé. S ebben a hitemben még azok a későbbi, nem kevésbé mélyreható „élményeim” sem rendítették meg, amelyek azt próbálták bizonyítani, hogy nem minden álom valósul meg úgy, mint ahogy azt eredetileg elkép-

zeltük, vagyis hogy még a megvalósuláskor is jöhetnek olyan megpróbáltatások, amelyek egyesek hibáiból és tévedéseiből erednek. Végeredményben azonban – megint csak ötven év tapasztalatai alapján – azt kell megállapítanom, ha a megpróbáltatások életben hagyják az embert, akkor ifjúkori álmait mégis megvalósultnak tekintheti, mert remény van arra, hogy mindig a hibák maradnak alul és az ember alapvető igazsága győzedelmeskedik. Tehát derűlátó vagyok, egy olyan korszakban is, amikor minden ok megvan arra, hogy a világirodalomban a legnagyobb fokú borúlátást tapasztalhassuk. „Dum spiro, spero.” S hogy ez így van, abban nem kis szerepet játszik a pécsi „genius loci”, a mecsekalji városból sugallóan kiáradó szellem.

2. Engedtettsék meg, hogy a második kérdésre (suszter, maradj a kaptafánál!), mint íróember csak az irodalom vagy ha úgy tetszik, a szellemi élet síkján válszoljak. Az elmúlt negyedszázad egyik legfontosabb vívmányát abban látom, hogy Pécs (és itt egész Dél-Dunántúlra gondolok) irodalmi folyóirata, a *Jelenkor* ma már nem „provinciális” lap, hanem igenis országos jelentőségű és színvonalú, sőt hatása a határokon túl is kisugárzik. Akkor is, amikor Pécsen voltam, de akkor is, amikor 1946-ban Pestre visszakerültem és az akkori közoktatásügyi minisztérium sajtószolgálatát vezettem, mindig az irodalmi decentralizáció fontosságát hangoztattam és igyekeztem is azt megvalósítani. Annak idején Keresztury Dezső épp az én javaslatomra indította meg a *Vándortűz* c. folyóiratot, amely a fővárosban jelent meg ugyan, de mindig az egész ország egy-egy tájegységének irodalmi arcát és művelőit igyekezett bemutatni. Abban sem kis részem volt, hogy a *Jelenkor* és a szarajevói „*Život*” (Élet) c. folyóirat, tehát a magyar és a bosznia-hercegovinai írók között kapcsolat létesült és a *Život* nem egy pécsi írókat mutatott be szerbhorvát nyelven, s hogy a pécsi és a jugoszláviai magyar írók között is eléggé szoros kapcsolat áll fenn. Annak idején még egy másik, sajnos, meg nem valósult tervünk is volt, az, hogy egy olyan folyóiratot hozzunk létre, amelyik közös anyagot adjon ki, egyszerre magyar, cseh, szlovák, szerb és horvát, szlovén, bolgár és német nyelven, és az említett népek fővárosaiban jelenjék meg. Az évforduló alkalmából talán nem ártana ezt a gondolatot újból mérlegre tenni. S nem utolsósorban már akkor felvetettük a pécsi könyvkiadás gondolatát, amely – sajnos – csak részben valósult meg.

3. A harmadik kérdés a másodikkal van szerves kapcsolatban. Ha a pécsi *Jelenkor*, a jugoszláv írók és alkotók felé épít ki kapcsolatot, Szeged ezt megosztva tehetné a szerbek és románok felé, Debrecen a románok irányában, Miskolc pedig a szlovákok és ukránok felé. Persze, itt a szovjet népekre is gondolok s itt nem is város és földrajzi fekvés szerint kellene a munkát megosztani, és ebben országrészt kellene vállalnia Budapestnek, az ország fővárosának is. Tehát: felemelkedni a provincializmusból (még Budapesten is), mint ahogy ezt több országban látjuk. Kérdezem: mi tette Vizsolyt híressé és ma is élővé a magyar irodalomban, vagy gondoljunk Debrecen és Csokonai Vitéz Mihály, Kolozsvár és Apáczai Cseri János esetére, s miért épült be Pécs a magyar irodalomba már Janus Pannonius idején? (S itt az sem baj, hogy a latinul verselő pécsi püspököt a horvát irodalom is magáénak vallja – annyi baj legyen!) A szocializmus hivatott arra, hogy az egymás mellett élő népek között a féltékenykedést éppúgy törölje el, mint a határokat.

Gál Béla

líráskolai adjunktus

1. Annak, aki a háború utolsó éveiben a felszabadulás időszakában vált gyorsan tudatosuló fiatalemberré, különösen nehéznek tűnő feladat a kérdés megválaszolása.

Az élmények felfokozottan gazdag és színes tömege rohanja meg az emlékezőt és teszi bizonytalanná a válasz kiválasztásában és megfogalmazásában. Úgy érzi,

hogy szegényessé válnak a szavak az érzelmi hatások orgiájában, márpedig arra lenne szükség, hogy a negyedszázados sorsfordulót emberközébe hozza.

Azok számára, akik érett felnőttként élték át a fasiszmus embert-lealacsonyító, kegyetlenül véres, háborút idéző éveit, érthetőbbek a szavak. Azonban a korszak-változás időszakában és a népi demokratikus rendszer éveiben született fiatalok számára mindez már sokszor érthetetlennek tűnő, valószínűtlenül hangzó történelem. Pedig elsősorban hozzájuk kell szólnunk, az ő számukra kell hozzáférhetővé tenni az új, szabad élet kialakításával kapcsolatos élményeinket, önzetlen, fáradságot, pihenést nem ismerő, lobogó lelkesedésünket, harcaink, eredményeink és kudarcaink, ma is hasznosítható tapasztalatait.

Hazánk felszabadítása az egyén felszabadulását is eredményezte. Az évszázadokon keresztül passzivitásra kényszerített tömegekből elemi erővel tört fel az alkotás vágya. A forradalmi évek magával ragadó sodrása különösen nagy égre készítette a kommunista mozgalomhoz tartozókat. Az első pillanattól kezdve, mindenütt ott voltak, ahol tenni-cselekedni kellett. A legálissá vált kommunista párt szervezését Pécssett egy idősebbekből és fiatalokból álló kicsi, de rendkívül nagy életérőt mutató csoport kezdte meg. Az alapokat lerakó kommunisták többsége (pl. Boros István, Jámbor Károly, Gál Istvánné (Ruzsits Teréz) és férje, Gergely Lajos, a Babella házaspár, Prassnig Irén, Ruzsits Józsefné, Tárja Béla, a Szabó testvérek és még többen mások), már a fasiszmus éve alatt is kapcsolatban voltak a mozgalommal. Ismerték a horthysta rendőrség fogdáit, internálótáborait, a rendőri felügyelettel járó házkutatások „gyönyöreit”.

A Kommunista Ifjúmunkás Szövetséget szervező fiatalok egy része is hasonló tapasztalatokkal rendelkezett. Imrédi Béla fasiszta politikus Színház téri „zápozása”, egy-egy „röpcsiszés”, falfestés, Hitler Jugend-ista verés, a levante-foglalkozások rendszeres bliccelése, a német telefonvonalak elvagdósása és sok más cselekmény miatt, ők is megismerkedtek a rendőrnnyomozók, csendőrök, s Magyarország német megszállása után a Gestapo tiszték pofozómódszereivel.

Ezek után már érthető, hogy mindannyian értékelni tudták a kézhez kapott szabadságot. A felszabadulás adta lehetőségek szinte megfiatalították, megszépítették a munkákban résztvevőket. Munka pedig volt elég! Kenyeret, magabiztosságot kellett adni az embereknek, szemet a gyáraknak, egy háborúban lerongyolódott országot kellett új ruhába öltöztetni. Szívós politikai csatározásokban kellett megküzdeni a haladást gátló erők gáncsoskodásaival, hogy megvalósulhasson a második proletárdiktatúra.

2. A „fényes szellők” elévülhetetlenül maradandó éveit, borúsabb évek követték. A néphatalom ellenségei ellenforradalmi lázadást szerveztek. Az osztályellenesség mindenütt az országban, így városunkban, és megyénkben is a szocializmus ígérétét hordozó kommunisták megsemmisítésére törekedett. S, hogy az ellenforradalmi tobzódás nem tudta elképzeléseit megvalósítani, annak köszönhető, hogy a Szovjetunió, mint már olyan sokszor, most is segítségünkre sietett. A szocialista vívmányok védelmére szerveződő kommunisták között ismét csak azok haladtak az első sorokban, akik már 1944–45-ben is elévülhetetlen érdemeket szereztek a proletárhatalom kivívásában. Ők szervezték újjá a párt szervezeteit, ők szervezték meg az ellenforradalom kitörése után, az országban először, a kommunisták ellentüntetését, ők járták az üzemeket, iskolákat és intézményeket, hogy felvilágosítsák az ellenforradalmi befolyás alatt álló tömegeket, de ők harcoltak a Szovjet Hadsereg oldalán a karhatalmi egységekben is és számolták fel Pécssett, Siklóson, Komlón, a Mecsekben és még sok más helyen, az ellenállást tanúsító, ellenforradalmár csoportokat. És ők voltak azok is, akik ismét hitet, reménységet öntöttek az emberekbe, megmutatva az ellenforradalom által okozott káoszról a kivezető utat.

A konszolidáció éveiben kialakított bizalom, biztonság, politikai és gazdasági helyzet tette lehetővé a korszerű fejlődést gátló kisparaszti gazdaságok, termelőszövetkezetbe való tömörítését. Nem volt egyszerű feladat!

A korszerű, kollektív gazdaságok kialakítása egyet jelentett az évezredes megszokottság és „hagyomány” sutba dobásával, a vívódó, tépelődő paraszti lélek meg-

értésével és sok millió falusi ember meggyőzésével. Ennek a forradalmi feladatnak az elvégzésében is mindenütt a kommunisták haladtak az élen. Higgadtan és következetesen, jó, emberi szóval segítették a dolgozó parasztság tömegeit érdekeik felismerésében, elhatározásukban.

Azok, akik ezeknek a feladatoknak a megoldásában teljes szívvel és önzetlenül mindig a munka oroszlánrészét vállalták, megelégedéssel és zsörtölődéssel nyugtázzák az elért eredményeket. Megelégedéssel azért, mert elveik helyességét, gyakorlatuk hasznosságát fedezik fel az elért fejlődésben. Zsörtölődéssel azért, mert úgy érzi, hogy ebben a „kvalifikált” világban, gyakran megfélekeznek róluk, az ősről. S igazuk van! Az úttörőknek, különösen pedig a társadalmi fejlődés élenjáró harcosainak tisztelete a mi szocialista világunkban egyet jelent az ősök tiszteletével. Ősök nélkül még a megvalósult proletárhatalom viszonyai között sincsenek generációk, nincs társadalmi fejlődés.

Ősök nélkül, az első harcosok tisztelete nélkül szegénnyé, gyökértelenné és talajtalanná válunk.

3. Néphatalmunk negyedszázados fejlődésének eredményei bizakodóvá tehetnek bennünket.

Sikeresen tettük meg az első lépéseket a szocialista társadalom fejlődésének útján. De az első lépéseket még nagyon sok lépésnek kell követnie. Ha lehet, gyorsuló lépéseknek. A lépések gyorsulását segíti a napjainkban végbemenő, szédületes ütemű tudományos-technikai fejlődés. De ez önmagában, a mi szocialista viszonyaink között, kevés. A tudományos-technikai fejlődés adta lehetőségeknek párosulnia kell az egész nép, mindig magasabb fokot mutató, tudatos cselekvésével.

A szocialista tudat kialakításában kell nagyobb eredményeket elérnünk, hogy anyagi körülményeink még jobbra váljanak. A jövő követelményeinek megfelelő gyárakban, a legkorszerűbb gépek segítségével emeljük termelési eredményeinket, de ez ne jelentse az ember munkaintenzitásának csökkenését, elkényelmesedését. Differenciáltan a teljesítmények alapján fizessünk és jutalmazunk, de ez ne eredményezze az egoista felfogás erősödését, az emberek egymástól való elidegenedését.

Növelnünk kell az egymás iránti felelősségünket. Világosabbá kell tennünk a közelebbi és távolabbi célok elérésében az egyén, a kisebb és nagyobb kollektívák szerepét és felelőségét.

A társadalmi tudat ilyen jellegű változása minden bizonnyal jobb anyagi létet, boldogabb és harmonikusan kiegyensúlyozott embert eredményez az elkövetkező huszonöt évben.

Dr. Hajdu Gyula

ny. egyetemi tanár

1945 júliusában érkeztem vissza Magyarországra, 25 éves emigráció után. Bár természetesen távollétem alatt is értesülve voltam az otthoni eseményekről, pontos képet azonban mégsem tudtam kialakítani arról, mi történt a fehér terror esztendejében, a nyilas rémuralom idején, miként befolyásolták a háború eseményei az embereket, különösen a szocialista munkásokat, a jól ismert egyéneket és intézményeket. Nagy nehézségekkel kellett megküzdennem, amíg a feldúlt és közlekedési eszközök nélküli országban, Pécsre lejuthattam. Midőn ez végre sikerült, első dolgom volt, hogy érintkezést keressek a régi elvtársakkal és a legközelebbi vasárnapon már egy, erre a célra összehívott bányászgyűlésen vehettem részt Mecsekszabolcson. Rendkívül meglepett annak megállapítása, hogy a legszélesebb körben, nagyon élénken emlékeztek a 25 év előtti időkre, így a szerb megszállás alatt együtt átküzdött politikai és gazdasági harcokra és mindenki, mint legkedvesebb emlékről szolt az

akkor tapasztalt és tanúsított általános összetartás, a munkások hiánytalan együttműködésének és együttérzésének nagyszerű eredményeiről.

Heteken át vettem részt a legkülönbözőbb szervezetek által rendezett gyűléseken és beszélgettem a legkülönbözőbb foglalkozású és beállítottságú egyénekekkel. Nagy elragadtatással rögzítettem magamban azt a meglátást, hogy országszerte tapasztalható rombolások, pusztulások és évtizedeken át kifejtett propaganda de még erőszakoskodások, terrorcselekmények dacára, valóságos tavaszi megújulás hangulata tölt el mindenkit, nyoma sem volt ekkor pártkülönbségeknek, frakciók alakításának, egyéni érdekek hajszolásának. Felszabadult, jóleső bizalom töltött el mindenkit, úgy éreztek az emberek, mint én magam is: új idők küszöbéhez jutottunk, amely új idők meg fogják hozni a balsors által sokat tépett magyar nép régóta sóvárgott jobb jövődjét.

Töretlen lelkesedéssel, hiánytalan odaadással beszélt mindenki arról, mint akar és mint fog ennek a jobb jövőnek érdekében ő maga is eljárni, dolgozni, alkotni.

Ennek a meggyőződésnek, biztosnak érzett elvárásnak kivétel nélküli általánossága volt a legmélyebb benyomás, amely engem, de úgy vélem, minden gondolkodó embert eltöltött.

2. A felszabadulás óta eltelt két és fél évtized alatt sokat jártam az ország városait, falvait. Minden falu mellett láttam a mintegy a földből kinőtt új falut, a temérdek új házat, amelyekben már nem a füstös konyhát, a friss levegőt és napvilágot csak szerényen átengedő ablakocskák jellemezték a paraszti otthont, hanem új igényeket támasztó és kielégítő, új elgondolások szerint építették fel, a falu népét a városi élethez közelebb hozó modern emberi hajlékokat. A városokban új utcasorok, a múltban alig képzelt új létesítmények változtatják meg a bennszülött által is alig felismerhető városképet, amire éppen a pécsiek láthatnak jó példát, ha Új-meszes-telepre vagy az Uránvárosra gondolnak, de még jónéhány utcára, amely a belterületet, főleg pedig a külső részeket díszítik. A munkások pedig, ezeknek az új városrészeknek és új utcák házainak lakói mentesek olyan gondoktól, hogy hol keressenek munkát, miként biztosíthatják megélhetésüket. Ellenkezőleg: általános és nagy gondot okoz az intézményeknek és vállalatoknak, miként köthetik le és bírhatják megmaradásra a szükséges munkaerőt.

Hozzátehetjük mindehhez, hogy majdminden ember gyarapítja és fejleszti iskolai vagy iskolán kívüli oktatásban való részvétellel tudását, műveltségét, szakképzettségét. Főiskolákon és egyetemeken több fiatal tanul, mint azelőtt a középiskolai képzésben is alig kezdhette meg részvételét. Én magam is az egyetemi oktatás dolgozója voltam a felszabadulástól mostanáig és így közvetlen tanúja lehettem ezen évtizedek alatt az állandó emelkedésnek, mely korunkat jellemzi. De ugyanezt rögzíthetem le a több mint 500 előadás tartásával, az ország legkülönbözőbb városai-ban és a legkülönbözőbb műveltségi fokon álló hallgatók előtt szerzett tapasztalatok alapján. Összességben egy tanuló, törekvő, ambíciózus nemzet képe épült ki bennem.

Az életszínvonal általános emelkedése, az élelmezésben, ruházkozásban, a szórakozásban, a kultúrában jelentkező egyre növekvő igények, a foglalkoztatottság és a kereseti lehetőség folytonos emelkedése azok a tények, melyek véleményem szerint a lezajlott 25 esztendő legfontosabb vívmányának tekintendő. És ezek a vívmányok megvalósultak, bár a fejlődést több ízben megzavarták a társadalmi átalakulással elmaradhatatlanul együttjáró gyerekbetegségek, a kiütözött hibák, bűnök, tévedések és kisiklások. Ezek felszámolását a biztos osztálytudat, a zajló életakarás mindig megteremtette.

3. Ilyen felszámolás szükségessége szabja meg azt, mely feladatok megoldását várom és kívánom a közeli jövőtől. Okulva a múlt idők mulasztásain és hibáin, és őszintén feltárva azokat, állapíthatjuk meg, mik a jövő feladatai. Legelső feladat az intézményes biztosítása annak, hogy ilyen és hasonló hibák a jövőben elő ne fordulhassanak.

Személyi kultusztól, amely hosszú ideig oly sok baj előidézője volt, manapság még rendszerünk legelvakultabb ellenzői sem panaszkodhatnak. Míg azonban semmiképpen sem létezik olyan személyi kultusz, mely a párt vagy a kormányzat leg-

főbb vezetőinek kiemelése vagy hatalmának növelése érdekében szövődnek, észlelni lehet, hogy egyes „személyecskék” kiépítették vagy kiépíteni igyekeznek a maguk helyi kultuszát. Hogy ez mennyire kártékony, mindenki tudhatja személyes tapasztalatból. A tények feltárják azonban a klikkeléseket, a geográfiai vagy szakmai területeken mutatkozó egyeduralmi törekvéseket, amelyek nemcsak kádervonalon, de további messze kihatásokban is jelentkeznek. A szólás és a kritika mentül kiterjedtebb szabadsága lehet csak a biztosítéka, hogy ne minősíthessék kollektív intézkedések demokratikus rendszerének azt, ami tulajdonképpen sötét bürokratizmus.

Helyesen hangzottak el az általános követelések: anyagilag érdekeltté kell tenni a szakvezetőket és dolgozókat, hogy kellő ambícióval, a legtökéletesebben fogjanak feladataik megoldásához. De mintha a közület, az egész társadalom érdekei elhalványulnának, háttérbe szorulnának, hogy az egyéni érdekek és törekvések annál messzebbmenő kielégítést nyerjenek. Hogy milyen visszasságok, fonákságok származnak ebből, nagyon különböző területeken, ezt megütközéssel olvashatja a Népszabadság számos cikkében minden jóhiszemű és a szocialista berendezkedés jövőjéért aggódó elvtárs.

Ha tehát azt kérdezzük, mik a jövő feladatai, azzal kell felelni: teljes őszinteséggel fel kell tárni és fel kell számolni azokat a tényezőket, amelyek konkrét kérdésekben a gyakorlati élet által követelt szocialista megoldásokat a múltból örökölt kapzsiság, túlekedés, egyéni érdekhajhászás jegyében kívánják helyettesíteni.

A legfőbb feladat tehát, hogy helyreállítsuk azt a lelkesedést, azt a munka- és tettegyetemet, amely a felszabadulás nyomán az ország egész népességét uralta, és amelynek hordozói szükségszerűleg a lenini elvektől és meggyőződéstől valóban áthatott kommunisták.

Horváth Mihály

ny. zeneiskolai igazgató

Felszabadulásunkhoz fűződő élményeim közül talán a legemlékezetesebbek egyes szovjet katonákkal és tisztekkel való egyéni és személyes találkozásaim voltak. Ezek a találkozások véletlenül jöttek létre, de hatásukban egészen biztosan megindítottak olyan érzelemhullámzást, melynek tovagyűrűzése nem maradhatott közömbös egyikünk lelkében sem.

A sok ismeretlen ismerős közül először arra a szovjet őrmesterre emlékezem, akit a felszabadulás eseményei vetettek hozzánk. Mindössze négy vagy öt napig lakott egyik szobánkban. Csak oroszul tudott, így beszélgetni nem tudtunk egymással. Egyik nap meghívtam szobámba. Amint meglátta a zongorát, felragyogott az arca. „Beethoven... Bach... Liszt...” – dadogta szinte örömszerű áhítattal. Ebben a pillanatban megéreztem, hogy felfedeztük a közös nyelvet. Kinyitottam a zongorát és egymás után sor került Bachra, Beethovenre és Lisztre, ahogy neki az első pillanatban eszébe jutott. Ezután egyszerre előkerültek feleségének, kisgyermekének fényképei; örömmel mutatta őket és lassankint szavak nélkül is kezdtük megérteni egymást. Attól kezdve, ha ideje adódott, bejött hozzánk és mindig újra és újra megfürdette lelkét a muzsika szépségeiben.

Vagy milyen érzések támadhattak annak a kemény vágású szovjet őrnagynak a lelkében, aki számára idegen földön, hosszú idő után ismerős hangokat fedezett fel. Az őrnagy a pécsi városparancsnokságnál több hónapig Pécsen teljesített szolgálatot. Vele ugyancsak a zene révén kerültem baráti kapcsolatba. Egyik ismerősömnél lakott és ismerősöm egy alkalommal elhozta hozzánk egy kis muzsikálásra. Ővele már beszélni is tudtam: angolul kitűnően, és kissé németül is beszélt, mérnöki oklevelét Detroitban szerezte. Sok-sok délutánt töltöttünk együtt a családban, sokat zongoráztam neki, de eleget soha nem tudtam játszani a régóta muzsikára szomjas embernek.

Egy alkalommal kérte, hogy orgonát is szeretne hallani. Több alkalommal orgonáltam neki a város akkori legjobb orgonáján, a Pius templomban. Érdekes volt, hogy legjobban a nagy Bach-orgonaműveket szerette. A nehéz harcokhoz szokott kemény katona révedező, könnyes szemekkel hallgatta, habzsolta a régóta nélkülözött szépségeket. Sokszor óráig hallgatta az orgonát. Mikor hazafelé tartottunk, legtöbbször szóltan volt, vagy pedig általános emberi problémákról beszélgettünk. A hónapok folyamán az ismeretség meleg barátsággá változott. Amikor elbúcsúzott, megígérte, hogy visszafelé tartó útjában okvetlenül felkeres. Erre azonban nem került sor; mint később megtudtuk: a Berlin felé vezető harcokban hősi halált halt.

Ezek és sok más találkozásom meggyőzőtt a görögök által is ismert igazságról: hogyha valaki életre kelti a minden ember lelkében szunnyadó művészet-csírákat, akkor, a *kalos kai agathos*, a szép és a jó hatásaképp, akármilyen körülmények között is, találkozik az ember az emberrel, az emberség az emberséggel, a lélek a lélekkel.

A felszabadulás után, amint a körülmények lehetővé tették, megkezdtük a munkát művészeti téren is. Az újra, a tökéletesebbre, a nagyobbra való felkészülés lázában már 1945. február 6-án megindítottuk a hangversenyéletet. De nemcsak a hangversenyek sora indult meg, hanem zenei ismeretterjesztő előadásokat is tartottunk. Emlékezetes élményeket jelentett számomra a Magánalkalmazottak Szakszervezete pécsi csoportja által felállított kislétszámú művészegyüttesekkel való közreműködés. Teherautóból átalakított autóbuszfélekén jártuk a falvakat és nehéz feltételek és körülmények között igyekeztünk szórakoztatva művészt nyújtani. Egyik faluban történt meg például, hogy műsor közben, amikor a zongora bal, halkító pedálját lenyomtam, egyszerre az egész billentyűzet az ölembe csúszott. Gyorsan vissza, és „zavartalanul” ment a műsor. Ma is úgy látom, hogy ezeknek a kezdeti erőfeszítéseknek mégiscsak megvolt az értelme.

1947-ben egyik legnagyobb élményem a Faust opera kizárólag pécsi színészszeplőkkel való bemutatása volt. A szereplők soha még operát nem énekeltek, első sorban kitűnő színészek voltak. Viszont éppen ez a körülmény színpadi játéokban és átélésben sokat jelentett. Mivel igen jó hangbéli adottságok is hozzájárultak, a feszültség magas fokán izzó előadást tudtak produkálni. Nem volt könnyű dolog, de mindenki akart, mindenki összefogott. Róna Dezső barátommal még a teljes korrepetitori munkát is mi végeztük. A díszleteket a díszlettárból kellett összeválogatni, akkor még gondolni sem lehetett arra, hogy ilyen alkalomra új díszletek készüljenek. A nehézségeket még növelte a hiányos és hibás zenekari anyag. Zenekari partitúra hiányában a hibákat több éjszakai munkával zongorakivonatból magam pótoltam. Ennek viszont megvolt az a haszna, hogy a hangszerelést kívülről tudtam, így a vezénylésnél nem hiányzott a partitúra.

Az elmúlt 25 esztendő számomra legfontosabb vívmányának a zenei élet és a zeneoktatás hatalmas arányú fellendülését tartom. A színházak államosítása állandó valósággá tudta váltani azokat a kezdeteket, amelyekkel mi a felszabadulást közvetlenül követő években próbálkoztunk. A Faust, a Kőműves Kelemenné, a Tosca opera csak előjáték volt az állandó pécsi opera megvalósításához. A zenekedvelők Egyesülete helyett adott a sokkal nagyobb lehetőségekkel bíró Országos Filharmóniának. A Pécsi Dalárda tiszteletreméltó, de természetszerűleg erősen korlátozott működését a pécsi Liszt Kórus ma már külföldön is híres együttese váltotta fel.

A felszabadulás előtt a városi zeneiskola részben a magas tandíjak, részben a kisebb zene tanulási igény miatt szinte exclusiv intézmény volt, évi 150–250 növendékkel. Az állami zeneoktatás megindulása óta a pécsi alsó-, középső- és felsőfokú zenei oktatás jelenleg legalább 1300–1400 növendék zenei képzését biztosítja.

További zenei fejlődésünk egyenletességének és intenzitásának biztosítására végre gondolni lehetne a már annyiszor szóba került zenei épületkomplexum megvalósítására, ahol hangversenyteremmel együtt elhelyezést nyerhetnének a pécsi zenei intézmények.

Aztán – lehet, hogy csak a távoli jövőre gondolhatok – de folytatni kellene az 1936 és 38-ban megkezdett pécsi ünnepi játékokat. Jó volna, ha a székesegyház előtti

téren Pécsnek is volna, évről-évre visszatérőleg, csak itt található, nagy művészi produkciója. A személyi feltételek a legkedvezőbb mértékben biztosítottak. Természetesen tudom, hogy mindkét javaslatomnak nemcsak művészeti, hanem egyéb feltételei is vannak. Mégis olyan szívesen játszom a gondolattal, hogy hátha egyszer megvalósul.

Dr. Lissák Kálmán

egyetemi tanár, akadémikus

Feltett kérdéseikre válaszat szorosan a szakmám, illetve kutatási területem problémáimhoz kívánom korlátozni.

Amidőn több mint két éves tanulmányút után nagy ambícióval és sok tervvel 1939 nyarán hazajöttem az Egyesült Államokból, hamarosan a teljes borzalmaiban kibontakozó világháború minden nehézségével kellett megbirkóznom. 1943 februárjában nyertem kinevezést a Pécsi Egyetem Orvostudományi Karának Élettani tanszékére. Elhagyva a Debreceni Egyetem viszonylag szépen felszerelt modern intézetét, nagyon szűk keretek között, igen korlátozott lehetőségekkel kellett megteremtennem az élettan korszerű oktatásának és a neurofiziológiai kutatás megindulásának feltételeit.

Pécs felszabadulása után 1945. január 22-én az egyetemen újra megkezdjük az előadásokat. A Dunántúlon és a főváros környékén még folyt a felszabadító harc; egyre másra érkeztek hírek Budapest pusztulásáról és lakóinak dantei mélységeket elérő szenvedéseiről. Itt Pécsen már nyugodt, békés sziget volt. Még senki sem tudta, hogy mi lesz, hogy lesz az ország sorsa, de itt Pécsen már a felszabadulás boldog érzésével, a szebb és boldogabb jövő biztos reményében indult meg az újjáépítés lelkes munkája. Az országban talán elsőnek, megalakult a pécsi Magyar-Szovjet Művelődési Társaság, majd az értelmiség első szervezete, az Írók, Művészek és Tudósok Szabad Szakszervezete. A Magyar Kommunista Párt magas színvonalú népszerű természettudományi előadássorozatot indított meg, a Társadalomtudományi Kör pedig igen élénk részvétel mellett ideológiai előadásokat és vitauléseket rendezett.

Ez az élénk szellemi élet is sokban hozzájárult ahhoz, hogy a fasiszta elnyomás alatt elnyomorodott lelkek felszabadultan gondolkodtak, a börtönök fémhályához szokott szemek a fény felé tekintettek és készültek arra a nagy feladatra, amely az ország teljes felszabadulása után minden jóérzésű magyar emberre várt: az újjáépítés nagy feladatára.

A felszabadulás után a koalíciós pártok dzsungeljében birkózva a csaknem megoldhatatlannak látszó nehézségekkel, világosan felismertem az egyetlen lehetséges konstruktív kivezető utat és 1945 októberében az MKP soraiba lépve harcoltam az egyetem érdekeit képviselve.

A Pozsonyi Tudományegyetem az első világháború után, a trianoni békeszerződés következtében elhagyni kényszerült Pozsonyt és hároméves átmeneti budapesti tartózkodás után 1923-ban Pécsen nyert elhelyezést. A város igen nagy erőfeszítéssel és még nagyobb áldozatok árán helyezte el az egyetemet, provizorikusan a városi kórházban, iskolákban és egyéb épületekben. Az egyetem kibontakozásának és nyugodt fejlődésének éveit nem sokáig élvezhette. Hamarosan jelentkezett az egyetem megszüntetésének veszélye, melyet a város és megye segítségével az egyetem vezetésének végül is sikerült elhárítania. A kolozsvári egyetem újjászervezésével azonban 1940-ben bölcsészeti fakultását elvesztette.

A felszabadulás után az egyetem vezetésének egyik fő törekvése az egyetem teljességének visszaállítása volt. Meg is indult átmenetileg a bölcsész és természettudományi kar pótlására egy tanfolyam, mely a budapesti viszonyok normalizálásával megszűnt, és mind ez ideig nem is sikerült a Pécsi Tudományegyetem kiteljesí-

tése. Az egyetem orvosi kara elméleti intézeteinek új elhelyezésére akkor is felföldött a volt katonaiskola épületének és egyéb katonai épületek átvétele. A sok tárgyalás és harc azonban eredménytelen maradt és a meglévő szűkös elhelyezés mellett kellett feladatainkat megoldani.

1948-ban a Tudományos Tanács felállítása, majd 1949-ben a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezésével, a párt és a kormányzat támogatásával rohamos fejlődésnek indult tudományos életünk is és a tudományos munka olyan mértékű kibontakozását tette lehetővé, mely elképzelhetetlen volt a felszabadulás előtti ország szűk lehetőségeihez szokott kutatóinknak. Megadta a lehetőséget nagyigényű merész tervek megvalósítására, melyek az Élettani Intézetben is a régi tervek és vágyak megvalósításához vezettek. Egész sora a fiatal tehetséges embereknek kapcsolódott be a hazánkban eddig nem művelt idegéletteni kutatómunkába és e lelkes gárda az elmúlt két évtized folyamán olyan kimagasló eredményeket produkált, melyek nemzetközi szinten is ismertté tették az intézet nevét és vezető szerephez juttatták az intézet kutatóit. 1952-ben többek között elkészült az ország első Pavlov-laboratóriuma és állatháza. A legmodernebb elektrofiziológiai és endokrinológiai kutatási eszközök beszerzése és az intézetben létesített mechanikai és elektronikai műhelyek felállítása lehetővé tette, hogy a klasszikus pavlovi módszerekkel összekapcsolva a korszerű módszereket, új kutatási irányt fejleszthettünk ki a magasabb idegműködés és magatartás kutatásban.

Az egyetem dinamikus fejlődése, fiatal kutatóinak expanzív ereje szétfeszítette a rozoga régi falakat és az 1960-as évek folyamán régi vágyak és törekvések valósulhattak meg. 1966-ban felépült a volt Zrínyi Katonaiskola területén az első 400 ágyas klinikai tömb és ez év folyamán foglalják el helyüket elméleti intézeteink az átalakított és lényegesen kibővült főépületben. Ezek az épületek és intézmények már bárhol a világon megállnák helyüket esztétikával ötvözött korszerűségükkel és méltó keretet adnak a magas színvonalú oktató, kutató és gyógyító munkának, amit egyetemünk végez és amit a jövőben még fokozottabb mértékben kíván végezni.

A további fejlődés körvonalai már bontakoznak; az új egyetem területén épül az új kollégium hallgatóink számára és remélhetőleg hamarosan elkezdődik a második 400 ágyas klinikai tömb építése is, mely lehetővé teszi a még mindig elavult, korszerűtlen épületekben lévő klinikáink elhelyezését is. Az új egyetemi településsel szoros geográfiai egységben lévő Tanárképző Főiskola pedig alapját képezhetné a Pécsi Tudományegyetem oly rég óhajtott kiteljesítésének, a bölcsészeti és természettudományi kar szervezésével.

Végül az Élettani Intézet idegéletteni kutatásainak további kiszélesítését biztosítja a Magyar Tudományos Akadémia Idegéletteni Tanszéki Kutatócsoportjának szervezése az 1969. évben, mely az elkövetkezendő évek folyamán önálló kutató intézetté fejlődve Pécsre adna otthont a felszabadulás óta kinőtt kutató gárdának és a magyar neurobiológiai kutatásnak.

Ha ez megvalósul, akkor nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy „Köszönjük élet! áldomásidat Ez jó multság, férfi munka volt!”

Stier József,

a Mecseki Szénbányák P. B. titkára

1. Életem első fele Pécsbányához fűződik. Mint olyan sok más bányászgyerek, én is 13 esztendőskoromban kerültem Széchenyi-aknára dolgozni. Végigjártam a ranglétrát, mint napifíú, csillás, segédvájár, majd vájár, és ebben a beosztásban dolgoztam a felszabadulásig. Felszabadulás előtt egyetlen és megvalósítható kedvtelésemnek hódoltam, a sportnak. A DÉPAC-ban, a pécsbányai atlétikai klubban sportoltam. Bár a munkás-sportkörök ebben az időben eléggé gyengék voltak, én a fej-

lődésem szempontjából mégis jelentőséget tulajdonítok a sportkörü életnek. Mi, sportoló bányászok az átlagosnál többet utaztunk, láttunk az ország életéből. Eljutottunk Szigetvárra, Kaposvárra, Nagykanizsára és az ott látottak, hallottak beleivódtak emlékezetünkbe. Ebben a sportkörben éreztem meg először a kollektíva erejét, s ez volt az a mag, ahol megtanultam másokért dolgozni. 1940-ben húszéves munkásfiú voltam, behívtak katonának és sebesülésemig, 1943-ig katonáskodtam.

Leszerelésem után ismerkedtem meg Kirchner András idős bányásszal, a kommunistával, aki abban az időben lelkes hallgatója volt a moszkvai rádióknak. Mi fiatalok, többi bányásztársammal együtt sokféle hatásnak voltunk akkoriban kitéve. A baloldali munkások, a volksbundisták, a nyilasok mind kerülgettek bennünket, közülünk akartak új tagokat toborozni. Amikor a nyilasok nyomása már odáig fajult, hogy szinte naponkénti zaklatásnak voltunk kitéve, elhatároztam, hogy munkahelyet változtatok. Kirchner András mindig oktatott, csak nem belépni, fiam, mondta. Beálltam a Máhlik-féle kőbányába dolgozni, munkásnak. Vártam a háború végét, reménykedtem, és itt ért a felszabadulás. A bánya azonban visszahúzott. Pécsbányára mentem vajúrnak és beléptem a kommunista pártba. A pécsbányaiak engem, a szászváriak Buna Gyulát, a mecsekszabolcsiak Lakatos Ferencet kéthónapos pártiskolára küldtek. Ez volt a baranyaiak első pártiskolája, ott a Buzási Ábel úton. Előadók Budapestről is lejártak és nagyon sok új dolgot kellett megtanulnunk.

Itt kezdtem el én is valamicskét kapisgálni a marxizmus-leninizmust, ami már azért sem volt könnyű, mert az olyan szavaknak, mint feudalizmus, imperializmus, még a kiejtése sem volt számunkra magától értetődő, nem úgy, mint napjainkban. Szóval küszködöttünk a tanulással. Az értelmünkig is nehezen jutottak el a hallottak. De nagyon hittünk abban, amit mondtak és tanítottak. Mikor vége lett a pártiskolának, 1945 augusztusában Pécsbányán párttitkárrá választottak a kommunisták. Oda kellett állnom az emberek elé és beszélni. Sohase felejttem el, mennyire izgultam, hogy sikerüljön. Félve ejtettem a szavakat, aztán a beszédet követő tapsok meggyőztek arról, hogy jól mondtam, amit mondtam. És egyszerre rámszakadt egy egész üzem, s minden dolgozójának gondja. Pedig volt elég gond odahaza is, hiszen a háború utáni megélhetési problémák szinte naponta új helyzet elé állították a családot. Nehéz időszak volt. Akkor kezdtem megérteni, hogy nekem, a vajúrnak most az a kötelességem, hogy segítsen a munkáshatalom megerősítését, és erre mozgósítsam az embereket.

Huszonöt éves voltam, fiatal, telve ambícióval. Sokféle feladatunk volt akkor a pártszervezetben. Egyrészt meg kellett teremteni a feltételeket a termeléshez, a bánya régi urait semlegesíteni. Hát mi ezt úgy oldottuk meg, hogy az akna szomszédságában lévő épületben internálótáborot rendeztünk be, ott pihenhettek, aludhattak, de mindennap dolgozniuk kellett. Ez nagyon tetszett a munkásoknak, szívvel, lélekkel támogattak bennünket. Nagy gondunk volt még ezen túl, hogy a pártszervezetekre hárult a megüresedett, kirabolt élelemtárak feltöltése is. Gondoskodnunk kellett a bányászok napi betevő falatjáról. A zsír, a szappan létszükségletet jelentett. Nem volt semmi tartalékunk. Kaptunk egy úgynevezett UNRA-autót, azzal jártuk Baranyát, Somogy megyét, még Bajára is átmertünk élelmet gyűjteni a bányászoknak. Az elosztást is a pártszervezet meg a szakszervezet végezte. Mert nem volt ám mindegy, ki milyen bakancsot kap, bőrtalpút vagy fatalpút. Nagy vitáink voltak. De másban is döntenünk kellett. Sohasem felejttem el az esküvői ruhát. Sötétkék volt, szép fehér inget és nyakkendőt is szereztünk hozzá. Volt az aknán sok fiatalember, aki örült, hogy vége a háborúnak, élni akart, családot alapítani. A nőszüléshez azonban ünneplő ruha is kellett. Így a pártszervezet jegyzőkönyvileg határozta el, ki mikorra kapja meg, ki mikor esküdhet benne.

Persze ez csak egy része volt a munkánknak. A szovjet parancsnokság célkitűzése az volt: megindítani a termelést, egyszerűen termelni, termelni... Voltak akik nem értették meg és úgynevezett vadsztrájkokat szerveztek. Ezek ellen agitálni, megértetni, hogy a háború sújtotta országnak szénre van szüksége, nem volt kis feladat. És a több szén termeléséhez, a DGT által meghagyott szinteken, vágatokon túl, újak feltárására is szükség volt. Igen ám, de én mint párttitkár nemigen értettem

akkoriban a műszaki termelési kérdésekhez, még bányatérképet is alig láttam. Egy-szer egy késő délután elhívtam az egyik régi mérnököt és megkértem, mutassa meg nekem és magyarázza meg mit jelentenek azok a piros meg kék vonalak. És ahogy ott magyarázott, mutogatott – bármilyen furcsán is hangzik talán ma már –, akkor, abban a pillanatban megint forrósodott bennem az az érzés, lám milyen nagy dolog ez a munkáshatalom, a mérnök úr most nekem magyaráz. És talán akkor kezdtem megérteni, milyen sok tanulni való vár még ránk, kommunistákra. Örülök, hogy részese lehettem ezeknek a történelmi napoknak ott Pécsbányán, hogy jelen lehettem az élet megindulásánál.

Persze gondjaink később sem csökkentek. 1946 végén megalakult a Bányász Körzeti Pártbizottság, az egész pécsi szénmedence hozzánk tartozott, én lettem a titkára. Tanúja voltam, miként növekedtek szinte rohamléptekkel, robbanásszerűen a lakóterületi és bányaüzemi pártszervezetek, erősödtek és aktivizálódtak ezerszámba a kommunisták, köztük élenjárón a mi bányászaink. Így 1946 elejére kialakult lényegében a párton belül az a szervezeti forma, amely szerint ma is tagozódik a mecseki szénmedencében a párt szervezeti felépítése. Ezek az élmények annyira bennem élnek, hogy szinte napról-napra számot tudnék adni arról, mit is tettünk és miért.

2. Én az elmúlt huszonöt esztendő legnagyobb vívmányának a munkások és parasztok szövetségét tartom, amely 1946–47-ben a falujárásokkal megkezdődött. Abban az időszakban a falu a „földet vissza nem adunk” jelszó jegyében formálódott, forrongott. Egyre inkább kezdett kialakulni az a folyamat, amely végül a falu szocializálódásához vezetett. Ebben a munkában a bányászok nagymértékben kivették a részüket. Szinte rendszeressé vált, hogy vasárnaponként az egész heti nehéz munka után két szelet zsíros kenyérral a zsebükben teherautóra ültek és elindultak falura agitálni. Segítették a földosztást, a szövetkezetek megalakítását, a munkásparaszt kapcsolatokat mélyítését. Abban a hitében igyekeztek megerősíteni a parasztokat, hogy az a helyes, ha a föld azé, aki megműveli. Ezt én rendkívül jelentős vívmánynak tartom!

Mint ipari munkást, engem abban az időben járási titkárnak tett meg a párt. Nem ismertem én közelről a falut, hiszen világeletemben bányában, vagy akörül éltem, csak annyit tudtam, van kasza, kapa, ásó. Szóval egyszer csak ott találtam magam egy járás élén, és segítettem a párt politikájának végrehajtásában. Sokszor eszembe jutnak azok a kemény évek. 1960-ban történt, hogy egy alkalommal visszatértem abba a járásba, ahol tizenöt évvel ezelőtt titkár voltam. Akkor újra találkozom azokkal az emberekkel, akik 1946-ban mint egyéni gazdák a kis nadrágszjiparcellákon dolgoztak, alig kiemelkedve a nyomorból, a háború utáni nehéz helyzetből. És tizenöt esztendő múlva a termelőszövetkezeti zárszámadó közgyűlésen találkoztam velük, jártam otthonaikban és megint észre kellett vennem azt a hatalmas utat, amelyet megtettek. És büszke voltam, hogy ennek én is részese lehettem. Ezek a parasztemberek tizenöt évvel ezelőtt is jószándékú, szorgalmas, derék emberek voltak, de különösebb távlati elképzeléseik nem voltak. Ma ugyanezek okosbeszédű, igazi munkásemberekké váltak, akik a termelőszövetkezetekben megtalálták számításait, jól járnak és rengeteg kollektív és egyéni elképzelésük van a jövőt illetően. Ezért mondom újra és újra, hogy ha arról beszélünk, hogy megváltoztak az életkörülmények hazánkban a huszonöt év alatt, azon valóban a megváltozott életformát kell érteni, elsősorban a munkások és a parasztok megváltozott életformáját.

3. Mivel én bányász vagyok és bányászok között dolgozom, látok olyan megvalósításra váró feladatokat – éppen az elmúlt 25 évre alapozva és abban bízva –, amit az elkövetkezendő években a bányászság, de az egész munkásszótály életszínvonalának további emelése érdekében meg kell tenni. Elsőrendű fontosságúnak a pártunk központi bizottsága és pártunk IX. kongresszusa határozatainak maradéktalan végrehajtását tartom! Amikor a kongresszus határozatában kiemelte a műszaki-technikai színvonal emelését, az nem volt véletlen. Úgy érzem, hogy most a politikai feladatok megoldásán túl, a gazdasági kérdéseknél elsősorban a műszaki fej-

lesztést kell megvalósítanunk. Mire gondolok? A gyorsabb ütemű műszaki fejlesztésben látom a nehéz fizikai munka kiküszöbölését. Nemcsak a bányászra gondolok itt, hanem a börgyári munkásra, a porcelángyári dolgozóra is. Ez adhatja meg az alapot a következő 25 esztendő előkészítéséhez, fejlődésünk meggyorsításához. Ha korszerűsítünk, akkor anyagi-technikai bázisunkat emeljük, és mit hozhat mindez maga után? Ha a korszerű, modern gépi berendezésekkel kiküszöbölődik a fizikai munka, akkor több idő jut a szórakozásra, a sportolásra, az önművelésre, arra, hogy a következő 25 esztendőben még nagyobb eredményeket tudjunk felmutatni. Azt hiszem, nyugodtan állíthatjuk, hogy az ipari és a mezőgazdasági üzemeknél ma már olyan műszaki gárda dolgozik, amely képes magasszínvonalú műszaki vezetésre. S a műszaki fejlesztés, a magasszínvonalú műszaki vezetés maga után hozza élet-színvonalunk emelkedését is. Úgy gondolom, pártunk közelgő X. kongresszusa határozatában összegezi majd az elmúlt negyedszázad eredményeit és megjelöli a legfőbb feladatokat. Én továbbra is – az elmúlt huszonöt esztendőhöz hasonlóan – a pártunk következetes marxista-leninista vonalvezetése által megszabott politikai és gazdasági feladatok végrehajtását tartom elsőrendű fontosságúnak. Az elmúlt 25 év feladataiból sikerült egy kis részt magamra vállalnom, szeretném a következő évtized feladatainak megvalósításában is tevékenyen kivenni a részem!

Dr. Székely György,

a Színháztudományi Intézet h. igazgatója

1. A felszabadulás első délelőttjén ravatalt állítottunk a színház színpadán: Pécs városának határában három fiatal szovjet tiszt esett el, nekik adatott végső tisztesség. Megnyíltak a kapuk és a város lakosai döbbsen, megrendülve sorakoztak, jöttek. Ostrom nem volt s mégis volt áldozat. Mindenki érezte: értünk történt. – Ez az emlék élt tovább azután egy 1945 áprilisi montázs-műsorban, amit az írók, művészek, tudósok akkori pécsi szakszervezete nevében rendeztünk, s amely ezt a közös élményünket kifejező címen szólalt meg: „Halálból – életbe!”

2. 1949-ben új úton indult el az ország színházi élete s a legizgalmasabb az a szakasz volt, amikor jó időben, rossz időben járták a kisebb-nagyobb együttesek azokat a tanyákat, falucskákat, ahol azelőtt még senki meg nem mutatta az élő, haladó művészet erejét. Mindnyájan tudtuk, hogy adunk, – mindenki úgy érezte, hogy kap, hogy gazdagabb lesz. A mi nemzedékünk számára ekkor forrott össze először művészet és élet. Talán ez a természetes összetartozás volt a legnagyobb vívmány az alkotó emberek számára.

3. Több mint két évtized telt el azóta. Sokat változott, fejlődött az ország. Más előfeltételek alakultak ki. Az élmények a történelemkönyvek tananyagává szürkültek. Természetes, hogy ma mindenkit az érdekel, hogy milyen az élet ma? Milyen lehetőségeket kínál? Hozzászóltunk, hogy a jövőt ne a múlttól számítsuk, hanem a Mától tervezzük. Nem hiszem, hogy az alapfeladat ilyen rövid időn belül megváltozott volna. Ma is – csak az egyénnek hosszú szakasz egy-két évtized – ugyanaz a cél, hiszen igen sok feladat, amit a szocialista társadalom építésénél kitűztünk, még megoldásra vár. Talán még el se kezdtük a megvalósításhoz szükséges tennivalókat. Gondolom, ilyen feladat az is, hogy ne csak gazdagabb nép, ne csak tanult nép legyünk, de művelt nép is, a szónak teljes, az emberi magatartásra is kiterjedő értelmében.

1. A felszabaduláshoz és az új élet megindulásához fűződő kiemelkedő és maradandó élményem, – sok más között – az 1944. december 21-én Debrecenben megalkult Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésein való részvételem. Hazánk területén még folytak a felszabadító harcok, amikor Debrecenből elindultak a nemzetgyűlést előkészítő küldöttek a szabaddá lett országrészekbe. Pécsre is megérkeztek, Vass Zoltán és gróf Teleki Géza, hogy tárgyalásokat folytatva a demokratikus pártok, törvényhatóságok, intézmények vezetőivel, megválasztassák Baranya megye és Pécs város küldötteit az ideiglenes nemzetgyűlésbe. 1944. december 17-én, vasárnap délután lázas érdeklődéssel jöttek össze Pécs város, a bányavidék és a megye népei a Nemzeti Színházba, ahol lélekemelő ünnepi gyűlés keretében 15 küldöttet választottak. Dicséretes, a vidékiek 20–30 kilométert gyalogoltak erre a nagy eseményre, mert közlekedési eszköz nem állt rendelkezésre. Mi, választott küldöttek, családukat egy, a pécsi orosz katonai városparancsnok által kiállított orosz szövegű védelmi igazolással hagytuk itthon, magunk pedig pompás orosz katonai teherautón indultunk el a Széchenyi térről Debrecenbe. Első nap Szegedig mentünk, ott szállást és meleg ételt kaptunk a Kommunista Párt helyiségében, majd vasárnap folytattuk utunkat Debrecenbe. A romos Debrecen fel volt lobogózva. Az embereket az új nemzetgyűlés megalkulásának híre hozta lázba. Az Arany Bika Szálló volt a tanácskozások központja. Itt kaptuk meg a mandátumot és 21-én összeült a nemzetgyűlés. Az elnökség megválasztása után engem és Vörös József szegedi sodronykészítőt, a nemzetgyűlés jegyzőjévé választottak. Nekem jutott az a megtiszteltetés, hogy másnap, 22-én, az új kormány megválasztása után, a kormány tagjai részére felolvashattam a fogadalom szövegét, mellyel az új miniszterek hűségüket fejezték ki Magyarországhoz, a magyar nemzethez és a nemzet képviselőiben megjelent Ideiglenes Nemzetgyűlés két ülésének jegyzőkönyvekbe foglalt eseményeit, határozatait én és társam hitelesítettük aláírásunkkal. A Magyar Népköztársaság mai minden eredményének, vívmányának bölcsőjénél ott voltam, az újjászülető magyar haza igen fontos történelmi okmányain kezem vonása rajta van. Ez a legnagyobb élményem, mely a felszabadulás után az új demokratikus élet kialakulásához vezetett. Vigyázva őrzöm, az eredeti, egyszerű, negyedíves, géppel írott fogadalom-szöveget, továbbá a Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának nyilatkozatának „eredeti” kéziratát, (több más felszólaló beszédének kéziratával együtt), a Magyar Közlöny, hivatalos lap első számát, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságának felhívását „A Magyar Néphez”, a 2. Ukrán arcvonal katonai dal- és táncegyüttese hangversenyének műsorát, melyet a nemzetgyűlés tagjai részére 1944. december 22-én bemutatott. (Meglépő élmény volt ez az első személyes találkozásom az orosz nép művészetével, a kiváló Z. J. Dunajevszkij művészi vezető irányításában.) Felejthetetlen élményeim közé tartozik a felszabadult országrészekből összesereglett, megviselt emberekkel való találkozás. Sok ismerős akadt köztük, örömkönnyek között borultunk egymás nyakába. Ott volt többek között dr. Erdei Ferenc, aki azidőben már Szegeden Révai Józseffel és dr. Balogh Istvánnal a „Délmagyarország”-ot szerkesztette, Veres Péter, (a fiával), Sipos Gyula, Györfly-kollégista, a már korábban kialakult népi demokratikus vonal egyik vezető tagja, Bihari Nagy Lajos újságíró, Györgyi Lajos, Patonai Elek, Hegyesi János, Csala István, Bartha László parasztbarátain a Duna–Tisza közéből Békés, Csanád, Csongrád, Bihar megyéken át Szabolcsig.

Debrecenből hazajöttünk. Itthon, Baranyában kellett segíteni a nehéz munkát végző vezetőknek, munkásembereknek.

2. Az elmúlt 25 esztendő legfontosabb vívmánya? A magyar népi demokrácia kialakítása, megerősítése.

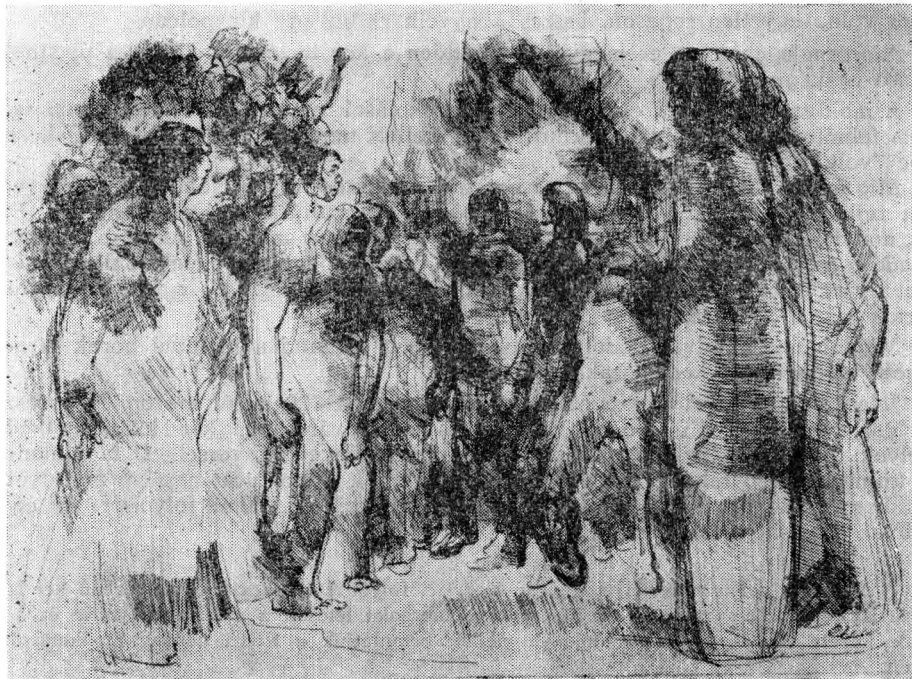
Ez, persze, általános fogalom. Sok vívmányból tevődik össze, s a magamfajta dolgozó embernek ezekben való részvétele szerteágazó, szinte fel sem mérhető, mert névtelenül jelentkeznek az eredményekben. Tömondatokban próbálom felvázolni azo-

kat a területeket, melyek hozzájárultak a Nagy Vívmány, népi demokráciánk kialakításához: Baranyában mindjárt az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása után kezdődött. Debrecenből hazajöttünk és nekifogtunk a munkának, a helyzet adta lehetőségek között. Az új kormány messze volt, olyan értelemben, hogy sem vasúti közlekedés, sem postai összeköttetés nem volt. A rendeletek nehezen, futárok útján érkeztek. Önállóan kellett cselekedni. Nemzeti Bizottságokat, törvényhatóságokat alakítottunk, majd Földrendező Bizottságokat, szakszervezetet. Elképzelhető, nehezen ment a megyében kapcsolatot teremteni a falvakkal, amikor Bakonyáról Pécsre 2 óra hosszat gyalogoltam, hogy ott tevékenykedhessek. Nagy feladat volt a mezőgazdasági termelés megindítása. A sok akadály mellett még eszköz (eke, fogat) vetőmag stb. hiány is akadályozta. De az akarat, a leleményesség és a felelősség az éhező fővárossal szemben, csodát művelt. Vetettek, arattak, a termést átadták. Nagy vívmány volt a megfelelő lelkiállapotot megteremteni a falvak népében. Megtörtént. A Földbirtokrendező Tanácsban hatalmas munka folyt a földbirtokreform végrehajtására. Ott voltam. Mint nemzetgyűlési képviselő és a parlament jegyzője, több bizottság tagja, ott lehettem az új törvények, az új vívmányok megteremtésénél, munkájánál. Ez időben, 1946. február 1-én alakult meg a Magyar Köztársaság, 1946. augusztus 1-én történt a világviszonylatban is legnagyobb méretű pénzromlás, a magyarországi infláció végét jelentő értékálló forint bevezetése. S következett az új élet kialakításának megfelelő alkotmány megalkotása. Ezek kialakításában is egy névtelen résztvevő voltam. Később, amikor már nem voltam az országgyűlés tagja, a termelő munkában igyekeztem jó, hasznos munkát végezni. Húst, tejet termeltünk az ország népének, – sikerrel. Egy lefejt tehenészetet vezettem 10 éven keresztül. Csontos, sovány tehenekeket vásároltunk, ezeket hizlaltuk és fejtük. Eredmény: 350–450 kg-os teheneke 650–700 kg-osak lettek és extrém minőségben kerültek vágásra; a termelt tej elérte a 13–14 literes fejési átlagot, 4–4,5%-os zsírtartalommal. Országos viszonylatban jó eredmények. Nyolc évig szakszervezeti titkár voltam. Négy szocialista brigádot alakítottam. A vándorzászlót 3 egymást követő évben és véglegesen elnyertük. Munkásaink részére, kik otthonuktól távol éltek, második otthont teremtettünk, szép munkásszállást, klubszobát, könyvtárat, sportfelszerelést biztosítottunk a számukra.

3. Én, a város és ipari centrumok értékelése mellett, a falu szerelmese vagyok. Fejlődésünket is, engedjék meg, ebből a szémszögből szeretném vizsgálni, úgy, ahogy én szeretném, ahogy én látom.

A kenyér, a hús, tej, zsír, gyümölcs, zöldség, amíg a mai „szerkezetű” emberek lakják a földet, mindig kellenek és elsőrendű tényezők lesznek. Életünk minden napjának, minden eseményének elmaradhatatlan, kedélyt formáló része az étel és ital. Termelőszövetkezeteink, Állami Gazdaságaink emberfeletti munkát végeznek, sokat termelnek, de nem elegendőt. A falvak lakosságának jelentős része az iparban és egyéb területeken dolgozik. Nézzük csak meg a naponta autóbuszokon, vonatokon utazó falusi tömegeket, melyek egyike sem az állattenyésztésben, a növénytermelésben dolgozik. Kiürülnek reggelente a falvak, az utcákon járó brigádvezetők csak néhány középkorú nőt és férfit, több öreget és még a gépekhez vonzó pár fiatal traktort tudnak munkába állítani. Ez kevés egy falu határának még külterjes megművelésére is. Nem szólván arról, hogy az öregek kopnak, kikopnak a brigádokból. A gép nem minden. Főleg az állattenyésztésben nem. Oda hűséges, főleg szakképzett emberek kellenek. És éppen az állattenyésztésből hiányoznak ők. (Nem általánosítok minden vidékre! De nem engedhető meg, hogy egy kis vidék is kiessen, akár részben is, a bővebb termelésből.) Ezeken lehet és kell is segíteni. Elsősorban: meg kell állítani a falusi fiatalságot és szaktanfolyamokat kell a részükre helyben tartani. A falu életéből ki akarnak emelkedni úgy, hogy más pályákra özőnlenek. Nem ebben a formában lehet a város és a falu közötti „távolságot” eltüntetni. És egyáltalában helytelen felfogásnak tartom a két életformát „egyeztetni”. Más a város – mindenkor, és más a falu. De az életkörülményeket lehet is, kell is, falun is szebbé tenni. Azok a falusi fiatalok, akik több-kevesebb eredménnyel érettségiznek és sem „városiasak” nem lesznek, sem „falusiasak” nem maradnak, más felfogással igen hasznos tagjai lehetnének a falusi élet kialakításának, fejlődésének. Nem úgy, hogy át igyekeznek

venni egy, lényegében tőlük idegen életformát, (amit én „városi giccseknek” nevezek) „urasan” akarnak beszélni, körmüket lakkozzák, szájukat festik, cigarettáznak a lányok, a fiúk hajukat növesztik (és otthon semmit sem akarnak tenni: pl. főzni, mosni, takarítani, varrni, vasalni, állatokat etetni, gondozni) pedig meg kellene érteniök, hogy „ezek” és a kézben tartott bömbölő táskarádió még nem „emelik ki” a falusi mivoltukból, hiszen falun születtek, ott nőttek fel, ők maguk és környezetük ma is falusi. Szébb és jobb volna „természetesnek” lenniök. Nem vita ez afelett, tanuljanak, de a fejlődő falu kialakításáért. A művelt, főleg szakképzett falusi fiatalokra igen nagy szükség van. Olvashatjuk, Baranyában a következő 5 éves terv végéig a falvak 90–95%-a szilárd burkolatú úttal be lesz kötve az országos úthálózatba. Autóval, autóbusszal könnyen megközelíthető lesz a város, ha valaki valamilyen kulturális-, vagy sportrendezvényre el akar menni, de a cél a falvak fejlesztése. Ma már ott is áruval ellátott üzletek vannak, villany, mozi, kultúrtermek, presszók állnak rendelkezésre. A művelt, kulturált fiatalok teremtsenek a falvakban kultúréletet. Kormányzatunk tervében benne van a faluközpontok kialakítása. Ebben a munkában ott a helye a tanult falusi fiataloknak. De ott a helyük a jövedelmező, belterjes mezőgazdasági kultúra megteremtésében is – feltétlen! A tehetséges, nagyesszű gyerekek menjenek elhivatott útjukra, – nem a város felé! – hanem az ország ipari, szellemi vagy egészségügyi és tudományos fejlesztése felé, de aki erre nem hivatott, szeresse a falut, a falusi életet és emelje magasszintű lakótelepüléssé sok társával együtt közösségét. Ezért tanuljanak, így dolgozzanak. Ez hosszú időn át valósulhat meg, eddig is élni kell, szükség van a mezőgazdasági termékekre, és ezek minél több, minél jobb előállítására érdekében nem nélkülözhető a ma még termelőszövetkezeteken kívül élők „bedolgozása”, oda kell hatni, hogy a háztáji, az otthoni környezetben az egész család keze dolgozzon, minél több húst, tejet, zsírt, gyümölcsöt stb. adjanak a nemzet asztalára. Ezt a formát ma minden erővel, sok-sok támogatással, kedvezményekkel segíteni kell a hivatalos szerveknek, fokozatosan odahatva, hogy a sok értékes falusi fiatal ne csak a „vendég” legyen falujában és a határban, hanem gazda is.

A MAI MOLDAVAI IRODALOM*

A Moldvai Szovjet Köztársaság, amely a Szovjetunió délnyugati, Romániával határos részén helyezkedik el, egyike hazánk kis köztársaságainak. Hárommillió lakosa van, elsősorban moldvaiak, de laknak itt oroszok, ukránok, bolgárok, zsidók és törökök is. Ezt a szép és sokat szenvedett földet évszázadok során oly erősen próbára tette a történelem, hogy szinte a maga egészében egy szabadtéri múzeummá változott.

„Minden baj útjába eső föld” – így nevezte Moldvát a krónikás. A háborúk és rajtaütések tönkretették a mezőket és a szőlőskerteket, ám a szántóvetők hallgatag kitartása és lelki gazdagsága újra és újra életet teremtett a halmokon és a völgyekben.

A cári birodalom más vidékeihez hasonlóan Besszarábia (így hívják Moldva jelentős, a Prut és a Dnyeszter folyók közti részét) koldusszegény és elmaradott táj volt. Talán nem is annyira szegény (a föld nagyon jól terem), mint amennyire elmaradott és meggyötört: általános írástudatlanság, műveletlenség, a civilizáció áldásaitól való elszakitottság jellemezte.

Még szomorúbban alakult ennek a tájnak a sorsa 1918–1940 között, amikor Besszarábia a királyi Románia fennhatósága alatt volt. S alighogy megkezdődött a legszörnyűbb háború, Moldva ismét „minden baj útjába” került.

Az új, szovjet élet a gazdaság, kultúra, művelődés ugrásszerű növekedésével itt tulajdonképpen a háború utáni években kezdődött.

Abban az időben még a moldvai írószövetség tagjainak kabátjai könnyen elfértek volna egyetlen fogason, összes könyveik pedig egy kis polcon.

Azon melegében, az eseményeket követően a kor történelme, az élet új sínekre állítása is megiródott.

A moldvai írók egyik első könyve a kisiskolások részére (s természetesen azoknak a felnőtteknek a számára, akiknek meg kellett tanulniuk írni és olvasni) készült „Abc” volt.

Míg régen Moldva a cári Oroszország elmaradott, agrárjellegű területe volt, most fejlett iparral, korszerű mezőgazdasággal és kultúrával rendelkező táj. Elég csak annyit elmondani, hogy amíg régen Moldva még a szöveget is idegenből szerezte be, addig most traktorokat és mezőgazdasági gépeket, bonyolult elektronikus műszereket gyárt, s olyan borokat és konyakfajtákat készít, amelyek egész sereg díjat nyertek már a nemzetközi versenyeken.

Meglehet, a moldvai irodalom egyelőre még elmarad a moldvai borok hírneve mögött, mégis a növekedés szakaszában van.

Jelenleg a moldvai írószövetség tagjainak száma 120 körül mozog. Nagyrésztük moldvai nyelven ír. Kisinyovban, a köztársaság fővárosában két kiadó működik, amelyek több ezres példányszámban adják ki regényeiket, verseiket, tanulmányikat (mintegy 1000 féle könyvet és brosúrát évente). Több tucat napilap és folyóirat jelenik meg, köztük két havonta megjelenő „vaskos” irodalmi folyóirat: az egyik moldvai, a másik orosz nyelven.

* A szerző, a Kisinyovban megjelenő Kodri c. folyóirat szerkesztője, januárban két hétre Pécsre látogatott. Látogatásának eredményeként kapcsolat létesült a moldvai folyóirat és a Jelenkor között. M. G. Hazin tanulmánya mellett bemutatjuk a Kodri néhány munkatársának műveit.

Mindezeken kívül a moszkvai kiadók is lankadatlan figyelemmel kísérik a Szovjetunió népeinek irodalmát, s orosz fordításban közlik a legjobb moldvai regényeket, verses-, novellás-, dráma és publicisztikai köteteket.

Természetesen a statisztika nem a legjobb fokmérője a művészet színvonalának, mégis a számok is beszélhetnek ékesszólóan...

Mielőtt áttérnék egyes írók és művek rövid jellemzésére, a mai moldvai irodalom néhány sajátosságáról szeretnék szólni.

Ez az irodalom sikeresen szabadul meg a sematizmus és a deklaratív jelleg „gyermekbetegségétől”, s próbál az „ember irányítójává” válni, miközben érzékenyen tükrözi népének, kortársainak lelkiületét.

A népiség, a dolgok népi szemlélete, a folklórhoz vonzódás már csak azért is jellemző a moldvai írókra, mivel nagyrészüket paraszti származású, „első értelmiségi nemzedék”, akik a „földtől” kerültek a művészetbe. A tisztán etnográfiai részletek az ő műveikben a művészi ábrázolás szintjére emelkednek...

Végül is az aktív beleszólásnak ez az irodalma teszi lehetővé az életnek az értelem és igazságosság alapján történő átalakítását.

Emlékezetemben él egy nagyon figyelemre méltó eset a háború utáni évekből, amikor az elpusztított Kisinyov alig hogy épülni kezdett, s az emberek eltakarították a romokat, Emilian Bukov költő írt egy verset „Komszomolista tó” címmel. A vers arról szól, hogy komszomolisták érkeznek a város közelében lévő, elmocsarasodott mezőre, elrendezik a terepet és egy szép tavat hoznak létre. Így is történt. Alig két évre rá, kisinyovi fiúk és lányok, ifjúnunkások és egyetemisták lapátokkal felfegyverkezve elmentek arra az elmocsarasodott helyre. Nemsokára úgy kezdték hívni azt a helyet, ahogy E. Bukov versében – „Komszomolista tó”-nak. Ma ez a kisinyoviaiak egyik kedvelt pihenőhelye.

Természetesen az irodalom kapcsolata az élettel sokoldalúbb és bonyolultabb, mint az adott esetben. Az epizód viszont jellemző E. Bukov munkásságára, aki költészetében Majakovszkij költészetének forradalmi hagyományait fejleszti tovább. Bukov több tucat verses és prózai kötetet írt az utóbbi 40 év alatt.

Nemcsak Moldvában, hanem az egész Szovjetunióban ismerik a költő-akadémikus Andrej Lupan munkásságát. Egyetlen nagy gondolat költője – népének sorsáról, a létezés alapvető kérdéseiről ír.

Bukovhoz hasonlóan Lupan is a 30-as években érkezett az irodalomba. Részt vett a besszarábiai kommunista mozgalomban, pályájának kezdetén érződik versein a modernista költészet némi hatása, de évek során versei – miután magába szívta a nép évszázados bölcsességét s elsajátította a forma szigorú egyszerűségét – Moldva költői krónikájává váltak. Andrej Lupan kevészavú, lényegretörő költő, akinek irodalmi programja hosszú időre szól.

Utolsó könyve a „Zakon gosztyepriimsztva” (A vendégszeretet törvénye) állami irodalmi díjat nyert.

Az idősebb mesterekkel vállvetve dolgoznak a „harmincas nemzedék” költői, akik között sok igazán tehetséges van – Grigore Vieru, Ion Vatamanu, George Vode, Andrej Sztrimbanu és mások. Náluk a gondolat és érzés mélysége ötvöződik a forma frissességével és élességével. Jól alkalmazzák a hagyományos versformákat, de a szabadverset és a népköltészet eszközeit is.

Az olvasók szemében talán még nagyobb tekintélye van a moldvai prózának, amelyet olyan nevek képviselnek, mint Ion Csobanu, Ion Druce, Szamszon Sljahu, Aureliu Buszujok, Raisza Lungu, Vaszile Vaszilake és mások. Minthogy irodalmi működésüket az 50-es évek elején kezdték, amikor a moldvai irodalomban a színvonalas alkotásokkal egyidőben szürke, „lakkózó”, mintegy előre meghatározott minta szerint elkészített művek is megjelentek, ezek az írók megérezték a nép kimondatlan igényét, azt a várankozási feszültséget, amely a néptől az íróig hatolt, még hozzá különös erővel hatolt, hiszen a szovjethatalom a történelemben először emelte fel a moldvai népet a nemzeti öntudat ilyen fokára.

A nemzeti színezet különösen Ion Druce prózájában érezhető. Legszívesebben általában egy népi szokás leírásából indul ki, innen iramodik neki az elbeszélő kedve,

de még egy etnográfiai sajátosságához sem az egzotikum, a régieshez való vonzódás miatt nyúl, hanem a filozófiai elmélkedés kedvéért. A „Poszlednijj meszjac oszenyi” (Az őszi utolsó hónapja) c. elbeszélésében is ez a helyzet. Ősszel, amikor már begyűjtötték a termést, s a pincékben forr az újbó, Moldvában az a szokás járja, hogy az emberek vendégeket fogadnak és vendégségbe utaznak. „Az őszi utolsó hónapja” lírai, de humorral telített elbeszélés arról, hogyan látogatta meg az „Öreg” őt, különböző városban és faluban élő fiát, miről gondolkozott és mit látott útközben.

Fiai mintegy folytatói az Apának. A szolid kolhoztechnikus, s a gondolkodó-szenvedő erdész, az ütdőtt-csintalan egyetemista és a fővárosban élő irodalmár éppúgy – mindegyikük kifejezi az apai lélek, törekvések, értelem valamely részecskéjét. A novellafüzérben elvonnulnak előttünk ezek a lélekben egészséges, földi lények, akik bár hasonlítanak az apjukra, mégis – ellentétben a közmondással – messze estek a fájuktól.

Az „Öreg” arra a hatalmas őszi fára emlékeztet, amelyet az elbeszélés végén ő maga körbejár: a fán már egyetlen levél sem maradt, de ágain a gyümölcsök fűrtökben lógnak.

„Az őszi utolsó hónapja” nem egyszerűen elégikus-fájdalmas elbeszélés az alkonyhoz hasonló szépségű öregségről, a paraszti létről, amely becsülettel és bölcseséggel van átitatva, hanem egészében korszerű mű, amelynek felépítése, hangütése, jellemei napjaink szépségét hirdetik.

„Az őszi utolsó hónapja” – egyike a legmoldvaibb műveknek. A lankás szántók végtelenje, az őszi erdők pompája, a régi Szoroki erőd beszédes kövei, az igyekvő Dnyeszter – mind ismerőse az Apának, alakították jellemét, látványuk beleivódott az emlékeibe, s tőle a fiaiba is.

Ion Druce elbeszélése alapján hasonló címmel filmet forgatott a „Moldvai-film” stúdió. Ez az alkotás Argentínában, a Mar del Plata-i filmfesztiválon elnyerte a „Dél-Keresztje” díjat.

Az utóbbi évek moldvai regényeinek középpontjában annak a nemzedéknek a sorsa áll, amelynek gyermekkorá és ifjúsága az elmúlt háború idejére esett. A szovjethatalom megteremtését a háború után, s az ezzel a fordulattal összefüggő morális-etikai és társadalmi problémákat nemcsak Moldvában ismert, hanem moszkvai kiadónál megjelent regények is vizsgálják, mint Ion Csobanu: Moszti (Hidak), V. Besljage: Krik sztrija (Fecskecsicsérgés), Vaszile Vaszilake: Szkazka pro belovo bicska (Mese a fehér bikaborjúról) c. művei.

Csobanu egy Toader Frunze nevű falusi legényről ír, kezdve a 30-as években a gyermekkoránál, s Berlin elfoglalásával fejezi be, amikor Toader előtt olyan távlat nyílik meg, amelyről álmodni sem mert, szülőfalujában kinevezik iskolaigazgatónak.

Egy moldvai hiedelem szerint, ha valaki megérinti kézzel a szivárványt, akkor minden kívánsága teljesül. Mikor Toader még kisgyerek volt, a nagyapja megkérdezte tőle: „Mi akarsz lenni?” – „Boldog akarok lenni” – válaszolta a kisfiú. „Ehhez bizony, kevés a szivárványhoz vezető út” – mondta elgondolkozva nagyapó. „Hogy elérd a szivárványt, addig még az életnek nagyon sok hidján kell átmenned”. Ezeket a „hidakat”, az élet legfontosabb szakaszait rajzolja meg Csobanu ebben a regényében, amelyet áthat a drámaiság, a népi humor és a részletek hitelessége. Toader személyes sorsában, egy életút kanyargóiban megvan a történelmi körülmények tipikus jellege, az elnyomatástól a felszabadult munkához és nemzeti egyenlőséghez vezető út.

Szamszon Sljahu Moldova munkásosztályáról írt érdekes könyveket, köztük a „Tovaris Ványa” (Ványa elvtárs) és a „Nyiznyaja okraina” (A lenti terület) c. regényt. A múltból a mába nyúlva, Sljahu konkrét anyagon elemzi a bonyolult erkölcsi kategóriákat: az igazságszeretetet és az eszközökben nem válogatást, az önzetlenséget és egoizmust, az önfeláldozást és aljasságot, a nagylelkűséget és kegyetlenséget, a hűséget és bosszút, a szabadságot és kötelességet. Műveitől idegen a földhözragadság, a naturalizmus, bár bőségesen foglalkozik a mindennapok apró eseményeivel. A legfontosabb, ami az író érdekli: hogyan foglal állást az ember az életben. Sljahu elbeszélésének felépítésével, jellemeinek logikájával minden megbecsülésést

azoknak az embereknek adja, akik hűségüket nemcsak akkor bizonyítják, amikor könnyű hűnek maradni.

1970-re, Lenin születésének 100. évfordulójára egy sor kitűnő mű született. Közülük a „Kodri” c. folyóirat közli Mihail Melnyik „Vzriv zamedleunovo gyejsztvija” (A lassított cselekvés robbanása) c. regényét. Ez a mű az 1901–1903 közötti eseményeket eleveníti fel, amikor az emigrációban élő Lenin megbízásából Kisinyovban illegális nyomdát hoztak létre, amelyen az „Iszkra” c. forradalmi lapot nyomták. Lenin állandóan figyelemmel kísérte, hogyan mennek a dolgok a kisinyovi illegális szervezetben; számos levelet és kéziratot küldött akkoriban a városba. Ezekről az eseményekről szól a könyv, amelyben összekapcsolódik a forradalmi romantika és a tenyközlő, nevelő szándék.

Moldvát a Szovjetunió kertjének is szokták nevezni. S minden igazi kertben nemcsak gyümölcs, hanem dal, költészet, szépség is terem. A moldvai írók a maguk munkájával segítik, hogy még gazdagabb és szebb legyen ez a virágzó kert.

(MARAFKÓ LÁSZLÓ fordítása)

ANDREJ LUPAN

A jót-hordozó

*Teremtő lángolást őriz magában!
Köztünk van. Nem titkolja tényeit:
a mélyből jön, s boldog, hogy a homályban
a létre örök ragyogást derít.*

*Fölébredek, fásultságom letoszlik,
s a régi, járt ösvényen turcsa lény
– ritka vendégem – üdvözlése hallszik:
„jó reggelt!” – száll ajándékként felém.*

*Öröm találkozunk, áldott szerencse!
Az ész újult erőben tetszeleg,
s mintha a könnyű hajnallal repesne,
a gyermek-nappal úgy indul veled.*

*A bénák terhükkel hozzája térnek,
de szívük mélyén ünnep melegül,
s álmaihoz az emberi tökélynek
szívárvány-leplét adják keretül.*

*A nagy körforgás áramló ölében
éld át a nem-várt magasságokat
s a földön lett csodák gazdájaképpen
az itteni jámbor szokásokat.*

*A legendák élő könyvébe hősi
új sor kerül, s bővíti napra nap:
dolgaink mozgatója írja, ő, ki
leglelkünket szolgálja, bár szabad.*

*Oktondi csínyed ne siklassa félre!
A szűz, első sugár hívón ragyog.
Nyugodtan kortyolom, csöppet se félve,
a lét szigorát, ha vele vagyok.*

(CSORBA GYÖZÖ fordítása)

ANATOLIJ RENYIN

Ideje jött...

*Ideje jött már más beszédnek.
Nem cselezheted ki magad.
A világot szíveddel nézzed
és találkozásaidat.*

*Ideje jött már más beszédnek.
Ha csillag-szót lobbantani
késlekedtél olyan sok évet,
sürgessenek fák lombjai.*

*Keringenek fáradt rajokban,
ahogy darvak árnyéka száll,
de nem távolokba sodortan –
mélyen és földközelve' már.*

*Elrendelt, kiszabott idődet
éveken át nem nyújthatod.
Sejlőbb a nyom, lágyabban szöttek
a tények – utca s arc ragyog.*

*Hogy őrizd a konduló lélek
szavát – álom ideje jött! –
fölleled éjjel a beszédet
kínok és győzelmek között.*

*Pár évtized tör a sorokba
egyetlen hónap, év alatt.
Bár ember távozások foglya,
értelmes, aki itt marad.*

*Az időnek a költő sorsa
közömbös soha sem lehet.
Ihleted ajándékul hozza
a ronthatatlan életet.*

(ARATÓ KÁROLY fordítása)

ION VATAMANU

Barackvirág

*Ma éjjel
a kertben kivirágzott a barackfa.
Ma éjjel
fürtjeim között eltévedtek csókjaid.*

*Ma éjjel
könyveid áradása
határtalan
szomorúságot öntött vállaimra.*

Virágok a bilincsben

Érdeklődésemet a virágok keltették fel ez iránt a régen elfelejtett ember iránt. A fehér öszirózsák, melyeket valaki ismeretlen hozott a sírjára.

Ez az ember, mint a sírkövéről kiderült, a múlt század közepén halt meg. Szegényen és elhagyatottan. Temetése – magyarázta a sírkert gondnoka, aki a moszkvai hársfák és juharfák lehullott leveleit söprögette az allén – a rendőri hatóság szám-lájára történt. Ráadásul, ahogy a régi időkben mondták, „külhoni” volt – Haas doktor valahonnan Köln vidékéről származott. Egyetlen rokona sem maradt Oroszországban. Mégis évről évre, nemzedékről nemzedékre gondos kezek virágokat hoznak a sírhalomra, mely alatt ő pihen.

Micsoda határtalan és lankadatlan hálának kell lenni, hogy nem szakadt meg, nem apadt el annyi megpróbáltatásokkal és megrázkódtatásokkal teli év után! Mindez azért is különösnek tűnt nekem, mert Haas doktor neve nem hogy nem közismert, de bizonyára kevés olyan ember van, aki egyáltalán ismeri. Nem találkoztam vele sem könyvekben, sem lexikonokban, a sírkövön olvastam először.

S im elgondolkodva és majdnem zavartan állok a Vvegyenszkijen – vagy mint régebben nevezték, a Német temetőben – a számomra ismeretlen Haas doktor sírjánál, melyet vaspálcikákból álló kerítés vesz körül. A sírkőre ezt vésték: „Igyekez jó tenni!”

Feltehetőleg ezekben a szavakban található a magyarázat is. Ámbár... Legyen akármilyen jó és emberséges egy orvos, egyszer sem hallottam, hogy a páciensek hálája tovább tartson életüknél, hogy még az unokák és dédunokák is hordják a virágot annak az embernek a sírjára, aki valamikor elődeiket meggyógyította.

Itt rejtőzött tehát a titok, melyet szerettem volna kideríteni. A véletlen sietett a segítségemre. Míg elgondolkodva álldogáltam a vaskerítés mellett és szórakozottan hallgattam az őszi levelek zizegését, egy középkorú ember jött oda, a bal lábára sántítva. Az egyik kezében sétatbotot szorongatott, a másikban egy krizantémcsokrot. Nem látszott ötven évesnek. Szürke szemei áthatóak és szigorúak voltak. Sovány arca barnára cserződött, de nem az a napbarnítottság volt ez, mely gondtalan szerezhető a déli fürdőhelyeken s a tél közeledtével elhalványodik. Bár semmit nem beszélt magáról és dokumentumokat sem mutogatott, melyek szolgálatait bizonyítják, mindjárt érződött – egyéniség. Egyébként, ha már egyszer az érdemeiről van szó, hozzátehetem, hogy a kabátja hajtókáján jónéhány rendjel sorakozott.

Botját nekitámasztotta a kerítésnek, elbicegett a túlsó sarkáig, ahol – csak most ragadta meg a figyelmemet – súlyos láncokon bilincsek lógtak a kerítés lánczsaformájú vaspálcikáihoz kovácsolva. A krizantémszállakat, melyeket magával hozott, befűzte az egyik kézi bilincs perecébe. A virágok fehérlettek az őszi nap-sütésben, ahogy marokra fogta őket a vasgyűrű... Mit fejeznek ki ezek a bilincsek, melyek úgy hasonlítanak az igaziakra? Ki volt ez a Haas – vértanú, száműzött? Csak találgatni tudtam.

A látogató némán állt egy darabig, majd fogta a sétatbotját és sántikálva elindult a fasorban a kijárat felé. Attól féltem, hogy most elszakad az az egyetlen szál is, mely a megoldáshoz vezethet, ezért sietős léptekkel utána eredtem, abban a reményben, hogy valamit mégiscsak megtudok tőle... Megkerülte az egyik sirt, amelyre ilyen keserű szavakat vésték: „Végül ez marad – a hallgatás”, s a kapuhoz közeledett. Tekintete átsiklott a kezében koponyát tartó Hamlet szobrán.

Utolértem az ismeretlen embert, mentegetőztem, és belezavarodva a szavakba udvariatlanságom beismerésétől, kertelés nélkül megkértem:

– Legyen olyan jó, mesélje el, ki volt ez a Haas? Miről nevezetes ő?

Az ismeretlen szűrősen végigmért szürke szemeivel.

– Hát nincs erről szó, ott?... – fejével egy mozdulatot tett, mintegy a bilincses kerítés felé mutatva, mely ott maradt a kapukon belül.

– Van... De olyan kevés. Mi közük van tulajdonképpen a bilincseknek a doktorhoz?

– Maga nem olvasott Haasról? – nézett rám görbén, némi iróniával.

– Könyveket is írtak róla? – érdeklődtem naivan.

– Különb, mint látom, maga még elég fiatal – mosolyodott el a sánta ismeretlen. – Réges-régen kinyomtattak valamit... Egykor Koni írt Haasról. Halott már ilyen nevű íróról és jogászról?

– Természetesen... – jöttem zavarba. – Haasról azonban nem olvastam.

– Pedig maga Lev Tolsztoj is jó szavakkal emlékezett meg róla...

Mentem utána, fejemet lehajtva, végképp megszégyenülten.

– Mégis mi volt ez az ember? – préseltem ki magamból.

– Nos, rendben van – mosolygott az idegen, ajkát görbitve –, tartok magának egy kiselőadást, amíg megérkezik az autóbuszom. Úgyis várnom kell a megállóban...

És beszélni kezdett.

...Képzelmé el, a múlt század legelején egy bizonyos főnemes meghívott Németországból Moszkvába egy fiatal tehetséges orvost. Friedrich Josef Haast orosz szokás szerint nemsokára Fedor Petrovicznak kezdték hívni. Amellett, hogy remek gyógyítónak bizonyult, végtelenül jóságos ember volt. Feladatát nemcsak az előkelő urak gyógyításában látta el, hanem a börtönorvos furcsa szerepében is.

Haast közömbösen hagyta a földi javak, melyek – volt olyan idő is – különösebb erőfeszítések nélkül megadattak neki: fehérlovas hintó, fényűző lakosztályok, pompás ruházat. Ő arra törekedett, hogy jót cselekedjen.

A Vorobjov hegyeken lévő fegyencrovábbító börtönbe minden szombat csapatostul érkeztek a letartóztatottak, akiket nehéz bilincsekbe vertek, s kezük-nél fogva láncokkal egy vasrúdhöz kötözték őket – hatosával. Még a füllábú száműzöttek is, akikre nem tudták feltenni a bilincseket, megkapták azokat és kötelesek voltak magukkal cipelni egy zsákban.

Ezeket a fegyenc csapatokat látogatta szombat reggelenként Haas doktor a Vorobjov hegyeken. Jóllehet, sötét frakkja alól fehér zsabó fodrozódott elő, a térdig érő nadrág alatt fekete selyemharisnya feszült a lábára, cipői pedig nagy csatokkal fénylettek; a rongyos és fekélymarta letartóztatottakhoz ez a különködő orvos olyan volt, mint bármelyik embertársához.

Haas doktor nemcsak önzetlenül és önfeláldozóan gyógyított. Ő lett az egyik fő mozgatója, a lelke a „börtönöket gyámolító egyletnek”, mely életre kelt az arak-csejevi Oroszországban a kegyetlenség és szenvedés közepette. Haas doktor harca a hírhedt rúd megszüntetéséért, amelyhez odaláncolták az elítélteket, nem maradt eredménytelen: a rúd kiment a használatból. Az öt és fél font súlyú bilincseket könnyebbekkel helyettesítették, „haasziakkal” – három fontosakkal. Két és fél font könnyítés... De milyen sokat nyomnak azok az emberiség súlyrendszerében! Pontosan ezek a könnyített kalodák díszítik mostanáig az öreg börtönorvos sírját. És hány parasztyereket váltott ki Haas a saját pénzén, hogy ne szakítsák el őket száműzött szüleiktől! Állandóan zaklatta a kormányt a letartóztatottak ügyében való közbenjárásaival, hangsúlyozta a különbséget a büntetés és a kínzás között, felrázta a lelkiismeretet és megtörte mások szenvedéseinek semmibevevését.

Azt mondják, a kötelesség ott végződik, ahol a lehetetlen kezdődik. De a külön Haas számára nem volt semmi lehetetlen, mikor segítségre volt szükség. Könnyű lélekkel feláldozta saját vagyonát, hogy enyhítsen azon ország letartóztatottjainak sorsán, mely soha nem akarta őt befogadni, bár ő úgy szolgált neki, mint tulajdon fia. A szerény idegen bátran szembeszállt és perlekedett erős világával, ha védelmére kellett kelnie az embereknek. A főnemesek nem maradtak adósok, igyekeztek a megszállott, „túlbugzó emberbarát” hírébe keverni.

Pedig Haas rizsposor haja alatt, melyet fekete szalaggal copfba font, egy igaz gondolkodó és humanista agya működött. Erről jut eszembe, hogy Haas doktor levelezésben állott Schellinggel, a filozófussal is.

Bármelyik orvosi munkájában – mondjuk, melyet a gyógyhatású ásványvizekről írt – lépten-nyomon olyan elmélkedésekre bukkansz, melyekben valósággal megperzsel gondolkodásának frissesége és szenvedélyessége.

Az ember, Haas véleménye szerint, azzá válik, amivé körülményei alakítják. De az ember nem gép, melyet a környezete alkotott, hanem inkább a teremtés csodája. Nem minden korlátozódik a feltételekre. Az ember fel van ruházva akarattal – a választás szabadságával. Haas ugyan saját élete programjául a „jó cselekedetet” választotta, másokkal szemben megbocsátó volt, beismerve függésüket a körülményektől, bármily kevés hízogó van ebben az emberiség számára.

A nagyírú orvos, akihez a messzi Kaukázusból generálisok utaztak Moszkvába gyógyulást keresni, inkább más klienseket részesített előnyben: a korabeli jobbágy Oroszország üldözött, szenvedő fiait. S az önzetlen munkáért nem gazdagság és dicsőség, hanem szegénység és a műveletlen nagyvilági környezet gúnyolódása jutott neki osztályrészül.

Igaz, néhány évtized múltán maga Lev Tolsztoj érdeklődött Haas hősi élete iránt. S igaz, amikor a „szent doktor” halálhíre eljutott a Nyercsinszkij börtönig, a Szibéria mélyébe száműzött foglyok örökmécsest gyújtottak emlékezetére. Vértanúk százai – forradalmárok, az önkényuralom ellen küzdők – hagyományozták fiaiknak, az ő fiaik pedig tovább gyermekeiknek a messzi Németországból jött orvos iránti szeretetet és tiszteletet.

... Az egykori mártírok ivadéakai mindmáig eljönnek virágaikkal Fedor Petrovics Haas sírjához.

– Az én nagyapámat is – folytatta az ismeretlen – Haas gyógykezelése állította lábra, de sajnos, mégsem menekült meg – tüdővészben pusztult el az Ilmszkij börtönben.

Beszélgetőársam megkopogtatta botjával mulábat a boka tájékán és mosolyogva hozzátette:

– Mellesleg, a lábam a háborúban vesztettem el... Jelna alatt... Ha többször nem is, évenként legalább egyszer, eljövök a jó öreg német sírjához... Fél lábbal is járhat jó úton az ember, nem igaz?

(KOVÁCS SÁNDOR fordítása)

IRODALMUNK A FELSZABADULÁS UTÁN

1945-ben új korszak kezdődött a magyar történelemben. Az ellenforradalom negyedszázados uralma véget ért, a szovjet hadsereg győzelmei nyomán a magyar nép is lehetőséget kapott élete demokratikus rendezéséhez. Az adott lehetőségekkel élt is: a feudális nagybirtokokat azonnal szétosztotta a parasztok között (1945), államosította a bankokat és nagyüzemeket (1946), jó pénzt teremtett (1946) s a szomszédaival való barátság jegyében egy független, demokratikus Magyarország megteremtésére vállalkozott.

A feladat nem volt könnyű. A magyar nép egy veszített háború után, nagy vér- és anyagi veszteségekkel, súlyos békeszerződésbeli feltételekkel érkezett történelme újabb szakaszához. Sokan azt hitték, évtizedekre lesz szükség az ország pusztta újjáépítéséhez. A nép erejéből azonban az újjáépítés már három esztendő alatt befejeződött. 1948-ban a polgári demokratikus koalíciós fejlődési szakasz lezárult, s elkezdtek a szocializmus alapjainak a lerakását. Az elkövetkezendő periódust (1949–1956) nagy eredmények és súlyos tévedések jelezték egyszerre. A gazdaság szocialista jellegűvé vált, az ipar megerősödött, de a mezőgazdasági termelés átmenetileg visszább esett, s az életszínvonal-emelkedés megállt, sőt süllyedni kezdett; a kulturális forradalom elkezdődött, de a szektás-dogmatikus elgondolások a művészetek fejlődését nem egyszer téves irányba és korlátok közé szorították. A politikai vezetés szektás-dogmatikus vonalával szemben fellépő erők már 1953-tól kezdve jelentkeztek, s hibák és torzulások felszámolásáért küzdő folyamat azonban csak részeredményekhez vezetett. 1956-ban a nemzeti demokratikus jellegű mozgás felerősödött Magyarországon, a forradalmasnak induló elégedetlenséget azonban a fellépő reakció egyre inkább jobboldali mozzanatokkal szennyezte; 1956 októberében az ellenforradalom reális veszély lett. Az ellenforradalom elfojtásában a szovjet katonai egységek is részt vettek, de az ellenforradalom leverése egyben a szektás-dogmatikus politikai vezetés likvidálását is jelentette. Az új munkás-paraszt kormány a régi politikai vezetés hibáitól elhatárolta magát, s a múlt tévedéseivel szembenézve kezdett a munkához. A helyzet pár esztendő alatt konszolidálódott; a politikai, gazdasági, kulturális fejlődés azóta harmonikusnak tetsző.

Ennek a huszonnégy esztendőnek az irodalmát még csak részben mérte fel az irodalomtörténet. Az egyes életművek ellentmondásosak és lezáratlanok. Fény és árnyék szélsőségesen váltakozott a kor irodalmában is, akár a politikai történetében. Az irodalmat a politikai változások erősen meghatározták; az irodalom periódusai egybeesnek a politikai periódusokkal. Az irodalom többször esztétikumon túli jelentőséget kapott, számos ponton összenőtt, akarva-akaratlan, a politikával.

A magyar irodalom nagy veszteségekkel érkezett a felszabaduláshoz. A fasizmus mintegy kétszáz magyar író elpusztított – többek között Radnóti Miklóst, Sárközi Györgyöt, Salamon Ernőt, Bálint Györgyöt, Szerb Antalt, Halász Gábort, – s már korábban vonatkerék roncsolta szét a kor legnagyobb költőjének, József Attilának a csigolyáit (1937). A Nyugat nagy öregjei sorra kidőltek a háborús években, Kosztolányi, Karinthy után Babits Mihály (1941) és Móricz Zsigmond is (1942) meghalt. Az életben maradtak hangra-találását is nehezítették némely tényezők.

De csak pillanatokig. A demokratikus lelkiület hamarosan megérezte: ha más-keppen is, mint várták, tavasz köszöntött Magyarországra.

Az irodalomban is egy színes tenyészet kezdődött.

A negyedszázados emigrációból hazatért kommunista írók (Lukács György, Révai József, Illés Béla, Gergely Sándor, Háy Gyula, stb.) a szocialista irodalmat képviselik, az egykori népi írók, (Illyés, Németh László, Veres Péter, Szabó Pál és mások) egy újraindított folyóiratban gyülekeznek (*Válasz*), a demokratikus átalakulást vállaló polgári írók is folyóiratot indítottak (*Magyarok*). Az induló fiatalok egyik csoportja polgári eszmények vonzásában indul (Pilinszky János, Nemes Nagy Agnes, Szabó Magda, Rába György stb.) az *Új Hold* c. folyóirat körül, másik csoportja már marxista igénnyel indít lapot (Aczél Tamás, Szigeti József stb.), lapjuk címe *Emberség* s Kassák Lajos az avantgardot vallja a szocialista művészet igazi útjának. (Folyóiratai: *Kortárs*, *Alkotás*). Saját irodalmi folyóirattal jelentkeznek újra a katolikusok (*Vigilia*), a proletárszármazású írók (*Külváros*) s a társadalmi érdeklődésű egyetemisták is (*Valóság*). Ahány folyóirat, annyi elképzelés a magyar politika és művészet útjáról. Minden demokratikus igényű törekvés szabad utat nyert egyelőre; a politikában is, az irodalomban is érvényesültek a koalíciós elvek. A korszak marxista irodalompolitikáját Lukács György képviselte.

Lukács Györgynek rendkívüli volt a tekintélye, még a századeleji Nyugatból és Huszadik Századból. Emigrációs múltja, filozófiai és világirodalmi tanulmányai a nem-marxistákat is elismerésre készítették. A vulgarizálás távol állt tőle, körültekintően, az adottságok ismeretében, filozófiai igénnyel fogalmazott. Nem a szocialista realizmus kívánalmait hangoztatta – annak nem is lett volna még értelme –, a demokratikus célkitűzéseket szemmel tartva a nagy-realizmus – a balzaci, stendhali, tolsztoji realizmus – szempontjait hangsúlyozta. Erről az alapról minden művészi értéket méltányolhatott, s a polgári és népi irodalommal szerencsésen vitázhatott. A polgári íróknak az irodalom társadalmi elkötelezettségét hangsúlyozta, a népi irodalomnak a harmadik utas koncepcióját bírálta. A pártosságot is sajátosan értelmezte. Szerinte a kommunista íróknak nem a párt napi, taktikai jelszavaihoz kell igazodni, hanem a párt stratégiai céljait kell szem előtt tartania, s azt szolgálni a maga legjobb belátása szerint. Nem a sorkatona, hanem a partizán módján. Később erősen bírálták Lukács György eme elképzeléseit, de ezekben az esztendőkhöz (1945–1948) jó eredményekhez vezettek. Oldották a marxizmussal szembeni előítéleteket, új kérdésfelvetésekre ösztönöztek, s megkönnyítették a különböző jellegű törekvések egymás mellett élését. Érvényesülhetett a szírvány minden színe. A polgári Márai Sándor és Zilahy Lajos csakúgy meg tudott szólalni, mint a kommunista Illés Béla vagy Gergely Sándor.

Az irodalomban elkezdődött egy lassú átrajzolódás: felerősödött a múlt kritikai ábrázolása, s növekedett a realizmus vonzása. A fejlődést azonban a gazdasági, politikai eredményekhez képest lassúnak találták a kommunista párt ideológusai. S mikor a polgári demokratikus korszak véget ért (1948) a politika meghirdette a kulturális forradalmat. A kulturális forradalom célként a szocialista realizmust hirdette meg, az akkor érvényesnek vélt zsdanovi elképzelés szerint. Pozitív hőssel, forradalmi romantikával és más kellékekkel. A cél elérésére több mód kínálkozott. Átneveléssel, vitákkal segíteni tovább valamennyi író a szocialista művészet felfogásáig, mindenkire építeni, aki nem áll ellenségesen szembe a népi demokráciával – ez lett volna bizonyára a célravezető mód. De a másik elképzelés győzött: a „tisztá lappal” kezdés teóriája: azokra kell támaszkodni, akik máris vallják, illetve vállalják a szocialista realizmust, vagy politikai szempontból, mint a parasztság képviselőinek, feltétlenül szükséges az irodalmi jelenlétük. A tétovázók, a maguk korábbi, nem-szocialista jellegű elképzelésükhöz ragaszkodó írók így kívül rekedtek az irodalmi életen. A „derékhad” koncepciója győzött hát. Ennek a koncepciónak a jegyében mellőzhetőnek vélték a legnagyobb értékeket is olykor, a polgári és népi irodalomból egyaránt. Németh László, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Weöres Sándor, Pilinszky János esztendőkön keresztül nem jelenhetett meg. Nem jelent meg a nagy öregek közül Kassák Lajos, Füst Milán és Áprily Lajos sem. Új verskötetete még Illyés Gyulának sem 1947-től 1956-ig.

Ennek az irodalmi periódusnak Révai József (1898–1959) volt a legfőbb ideológusa. Ő vezette és zárta le a Lukács Györggyel rendezett vitát (1948–49). A vita túlnőtt az irodalmi kérdéseken. A kulturális forradalom jegyében zajlott, általános politikai és ideológiai jelentőséggel, a népi demokrácia mibenlétét, a polgári demokratikus forradalom proletárdiktatúrába való átnövésének ideológiai-kulturális problematikáját kívánta tisztázni. Lukácsot elmarasztalták, mert kultúrpolitikai cikkeiben a népi demokráciát mint harmadik utas, a tőkés termelési rendet nem érintő formát fogta fel. Az ő „igazi demokráciája” – úgy vélték – nem csak a fasizmussal és a formális demokráciával került szembe, hanem a proletárdiktatúrával is. Nagy-realizmus koncepcióját is elvetették. A bírálók szerint Lukács realizmuselmélete nemcsak a polgári dekadenciával, de a szocialista realizmussal is szemben áll; partizán-elmélete pedig a pártosság lenini eszméjétől voltaképpen az irányzatosság engelsi gondolatához való visszalépést jelenti. Az eszményt a szovjet irodalomban jelölték meg.

A vita már a személyi kultusz megalapozását is szolgálta. Lukács György ugyan önkritikát gyakorolt, a szovjet irodalomról is megjelentetett egy kötetnyi tanulmányt (*Szocialista realizmus*), de a megítélésén ez már nem változtatott lényegesen. A kultúrpolitika irányító posztjáról az egyetem esztétikai tanszékére szorult, időnként nyilvánított véleményét meghallgatták – és többnyire zárójelbe tették. A személyi kultusz, a dogmatizmus lefektetett sínein magabiztosan látszott továbbhaladni az irodalompolitika. A dogmatizmus és szektáriánizmus igazolására még egy újabb vitát is rendezett: a Déry-vitát, a *Felelet* c. regény kapcsán. (1951).

A *Felelet*-ben Déry Tibor a magyar munkásság életének az ábrázolására vállalkozott, az 1930-as évek elejétől 1948-ig szándékolta munkáshősének az útját követni, egy három kötetesre tervezett regényben. Az első kötetet örömmel nyugtázta a kritika; akkor Déryben még a párthű kommunistát látták. Déry akkor elfogadta a szocialista realizmus koncepciót is, szakított a korábbi műveiben jellemző avantgarde tendenciákkal. A vitára a második kötet adott alkalmat. A vitázók szerint Déry a kommunista mozgalmat a valóságos fényénél szürkébbnek ábrázolta, szektásnak, a főhőst szándékosan visszatartotta a párttól, s moralizálásával háttérbe szorította az osztályharcot. Az elhangzott észrevételekben több igazság is volt, de a vita mégis károsan hatott az irodalom fejlődésére. Ellenvélemény már nem nagyon hangzott el, a *Felelet*, amely pedig a sematizmustól maga sem volt teljesen mentes, szinte az ideológiai és művészi tévedések példaregényévé vált. A kívánalmak a folytatást is lehetetlenné tették.

Ebben a légkörben ütötte fel fejét – s virágzott átmenetileg – a sematizmus. A politikai taktikai lépésekhez való igazodás és a szűkösen értelmezett realizmus a líra szürküléséhez vezetett. Egyidőre az alkotók közül is úgy vélték néhányan – túlhajtva az irodalomkritika amúgy is torz követelményeit – hogy a költőnek nem a virágról kell énekelni, hanem a széncsatáról, mert a népgazdaságnak több szénre van szüksége, s nem a leányok szépségére kell figyelni, hanem a sztahnovisták munkateljesítményére. A lírát a szocialista realizmus leghűségesebb valóói szinte felszabdalták maguk között: egyesek a szocialista építés napi eredményeit szedték leltárba, a politikai vezércikkek szövegeit, mások békeverseket, ismét mások határőr verseket írtak, vagy ódát a munkásmozgalom akkor különösen nagyra tartott alakjairól, Sztálinról, Rákosiról. A közérthetőség nevében némelyek megfellebbeztek még a maguk korábban megszerzett költői technikájáról is – mint polgári örökségről.

A sematizmus hullafoltjai a prózán is kiütköztek. A munkás-paraszt ábrázolás, a pozitív hős, a közérthetőség megadott szempontjainak a mechanikus követése igen gyakran gyarló írásokhoz vezetett; művek helyett illusztrációkhoz. Központba szeplőtlen munkás- és paraszthősök kerültek többnyire, akik kemény harcot folytattak – az osztályharc élesedéséről szóló tételt szem előtt tartva – az osztályellenséggel, kémekkel, áruló szociáldemokratákkal és kulákokkal. A hő-

sők útját olykor eleve meghatározta az ideológiai prekonceptió és a szociológiai determináltság; alig voltak többek, mint osztályerők és osztályviszonyok hordozói.

A sematizmus szaporodó jelenségeivel szemben a párt gyorsan szembefordult, már 1951-ben. Ez a küzdelem azonban csak részeredményekhez vezetett; az irodalomban tenyésző sematizmust véglegesen felszámolni csak a politikai sematizmus kiküszöbölésével lehetett volna. Erre azonban nyilvánosan csak 1953-ban történt kísérlet. Addig a politika voluntarista volt. Úgy tudta – Rákosi Mátyás, a kor politikai irányadója, meg is fogalmazta – hogy végső határ az ég. Az irodalompolitika ennek a szellemében szinte hitte: csak meg kell hirdetni a szocialista realizmust, az írói egységet, s máris megvalósul... A ma ábrázolását kérte, helyesen, ahogy a tegnaptól jöve a jövőbe tart, de a „mindennap győzelem” illúziójában voltaképp a mában a jövőt akarta láttatni. A nem ünnepi jelenségeket inkább csak szépség-hibaként volt hajlandó elfogadni. A dekadens irodalom egykor a pirosat rózsaszínre, a rózsaszínt lilára sápasztotta; a szocialista irodalomnak ez a romantikusan vitalista elképzelése a lila rózsaszínű, a rózsaszínű pirosra színezéséhez vezetett. Esményi hősökhöz. Fekete-fehér színekkel való ábrázoláshoz.

Az 1948–53 közötti időszak mégsem volt meddő teljesen. Az irodalompolitika sokat tévedett, de a kulturális forradalmat mégis csak elindította: a nép kezébe könyvet adott, s új értelmiséget nevelt tömegesen.

A realizmus-központúság sem mondható csak negatív eredménynek: a dekadenciából segített kilábolni. S bármennyire tévedése is volt a teóriának, az élet adott lehetőséget nagy művek teremtéséhez is. A felszabadultság érzése még hatott; derűsebbé oldotta a magyar irodalom korábban tragikus hangulatát. Az igazán nagy tehetségek, különösen az idősebbek, akik mögött már nagy művek állottak, függetleníteni tudták magukat a helytelen követelményektől (Illyés, Németh László, Veres Péter, Déry Tibor). A magyar líra újabb forradalma ezekben az években kezdődött, Juhász Ferenc és Nagy László költészetében. Illyés gondolati lírája most született újjá; a prózában Németh László *Égető Esztere*, Veres Péter *Balogh családja*, Tamási Áron *Bölcső és bagoly*-a jelzi többek között az eredményeket, s az induló Sarkadi Imre és Urbán Ernő és Szeberényi Lehel több jelentős paraszti tematikájú regénye és novellája. Igaz, az értékes művek némelyike az akkori kulturális politika ellenkezése közben született, s majd csak a következő periódusban, 1953 után jelent meg. (Tamási Áron: *Bölcső és bagoly*, *Hazai tükör*).

A nemzetközi munkásmozgalmában kezdődő megújulás 1953 táján Magyarországon is nyilvánvalóvá lett. A párt és a kormány elkezdte korábbi politikájának a felülvizsgálását, a tételek szembesítését a valósággal. A felismerésekből a következtetéseket azonban csak felemásan vonta le. Egymásnak ellentmondó határozatok születtek; a szektarianizmus és a dogmatizmus közötti kötélhúzás jellemezte az 1953–56 közötti esztendőket. Az irodalom életét is ez a politikai légkör befolyásolta mindenek előtt. A párt- és kormányhatározatok az irodalomra is kedvező mozzanatokat tartalmaztak: lehetővé tették a korábban elhallgattatott írók újra megszólalását – Németh László, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Szabó Magda ekkor publikálhatott újra – a „nagyobb írói felelősség – nagyobb írói szabadság” elvével oldotta a megkötöttségeket. Az írók felébredő felelősségét azonban, amellyel a tévedésekre és a szomorú állapotokra rámutattak, egyre gyakrabban illetéketlennek találta, s a hangsúlyt az irodalomban jelentkező – kispolgári revizionistának minősített – néztek elleni harcra tette. A politika és az irodalom közti távolság napról napra nőtt. Az írói ellenzék legnagyobb ellenfelének hamarosan a politikai, irodalompolitikai vezetést tartotta. 1956-ra végletes lett a szakadás: politika és irodalom mint két szomszédvár üzengetett át egymásnak. Már-már egy kettős hatalom alakult ki: a dogmatikus-szektás irányba hajló hivatalos politikával szemben az irodalom egyes képviselői gyakran a revizionizmushoz látszottak közeledni.

Az irodalom is sokat tévedett a vitákban. Az írók közül számosan annyira megrendültek, hogy csalódottságukban a megtett útnak csak a gödreit látták; töb-

ben a korábbi rózsaszínt egyszerre feketével váltották fel. Elméletek is születtek, amelyek szerint az író közvetítő a párt és nép között, s feladata helyreállítani a bizalmat a párt és a nép között, s ellenőrizni a politikai feladatok megvalósítását.

Ezek az elméletek szétpukkadtak; az akkor mázsásnak tetsző pöröknek egy részét is grammokra mérte le azóta a történelem. A művek jobbik része azonban értékes; a legújabb magyar irodalom ott csirázik; akkor kezdte az irodalom az önmagához visszavezető utat keresni. A „derékhad” – a szocialista realizmus gondolatát addig fenntartás nélkül vállaló írók – szemlélete akkor kezdett az illúzió-nizmustól szabadulni. Az új jelszó a *valóság* lett, a lírában is, a prózában is. Csak azt akarták hinni, amit az érzékek is tapasztalhatnak. Országjárásba kezdtek, s lépésről lépésre próbálták föltérképezni a valóságot. Egy újfajta „tényirodalom” született így. A novellát a riporthoz, a riportot a novellához közelítették. (Sarkadi: *Elmaradt találkozások*, Karinthy: *Hazai tudósítások*.) A műfaj meglehetősen torz volt, de alkalmat adott, akárcsak a szovjet vagy a lengyel új hullám íróinak, hogy a valósághoz kapcsolódva kilábaljanak a sematizmusból. Egyre inkább az erkölcsi kérdések kerültek előtérbe, az elmaradott élet- és tudatformák bírálata. S a nemzeti önvizsgálat motívumai.

A tényekre építő dokumentumokat fölhasználó tömör stílus egy újfajta realizmus kialakítását segítette. A korábbi periódus extenzív-teljességre törő, hagyományosabb regénytípusai után megjelent az erkölcsi kérdéseket középpontba állító kisregény. (Déry Tibor: *Simon Menyhért születése*, Veres Péter: *Rossz asszony*.) Még a drámában is szembetűnő lett a jóirányú változás. A dogmatizmus a drámában kötözött leginkább; a bürokratizmus elől itt volt a legnehezebb a kitérés. Most mód adódott a valóságos konfliktusok drámai megragadására is. A megnőtt lehetőségeket a bemutatott darabok száma is érzékelteti: az 1952–53-as évad öt bemutatójával szemben 1953–54-ben huszonöt új darabot mutattak be. Ebben a periódusban került bemutatásra Németh László *Galilei*-je, Illyés Dózsa-ja, Urbán *Uborka*-ja s Karinthy *Ezer év*-e.

S a prózában egy új nemzedék is indult. (Sánta Ferenc, Moldova György, Csurka István, Szabó István, Kamondi Tóth László, Galgóczi Erzsébet, Fejes Endre.) Útjuk – néhányuk kivételével – már a főiskolákon keresztül vezetett az irodalomhoz. Az ifjúsági mozgalomban már nem sokat éreztek a „fényes szelek”-ből – az 1945–49 közötti évek forradalmas lendületéből – a marxizmussal már mint kötelező tananyaggal találkoztak. A tételekből nem fogadtak el semmit. Friss szemmel néztek körül, s csakis az igazságot akarták mondani. S mivel kopottnak érezték a próza hagyományos eszközeit, formai tekintetben is új utak keresésére indultak.

A kezdeményezések kibontakoztatása nem volt könnyű. Nehéz idők voltak, a mozgás megint elakadt. A Rákosi-csoport dogmatikus hibái, a fellépő revizionista áramlat, s a belső és külső ellenforradalmi erők tevékenysége következtében felkelés tört ki Magyarországon 1956 őszén. A történelemtudomány még részleteiben nem tisztázta, mi vezetett 56-hoz, a forradalmi megújulás szocialista szándékával kezdődött folyamat miként váltott ellenforradalomba. Annyi azonban bizonyos: a tragikus október fordulatot jelez a magyar történelemben, s a magyar irodalomban is. Próbáltató idő volt. Szétrobbantott minden előítéletet, a dolgok, az emberek igazi arca éles fényben mutatkozott meg. A tegnap egyszerre távlatot kapott, s a jövő valóságos kérdései világos megfogalmazást kaptak. Az irodalom, ha kerülők, s veszteglések után is, a múltból a jelenbe ért.

Nagy tanulságokkal és nagy felismerésekkel.

Szocialista meggyőződésüket az írók többnyire megtartották. Még a polgári szemléletűek is felismerték: a magyarság csak a szocializmus útján léphet a jövőbe. De arra is ráébredtek: az író nem lehet eszközember a politika kezében; nem az illusztráció a dolga. Az író nem feltétlenül próféta; nem feltétlenül vezér; és nem is közkatona; az emberiség érdekében voltaképp nem tehet semmit; csak maga az emberiség tehet a maga érdekében valamit. Az írónak az irodalmat kell művelnie; saját lelkiismerete szerint. A tanácsstalanság, a csalódottság is ott rezeg ezekben az elképzelésekben.

A letörtség és a rezignáció azonban viszonylag gyorsan oldódott. A politikai, gazdasági konszolidációval párhuzamosan az irodalmi élet is konszolidálódott. Új folyóiratok indultak (*Kortárs, Új Írás, Nagyvilág, Élet és Irodalom* stb.), s rendre megszűntek még az 56-os események miatt egyelőre hallgatásra kényszerülők is. (Benjámin László, Déry, Zelk, Tamási Lajos), 1962 táján az irodalmi konszolidáció be is fejeződött.

Az irodalompolitika különben méltányosabb lett minden értékkel szemben. Néhány elvi vitát még rendeztek ugyan (A népi irodalomról, a felszabadulás utáni magyar irodalomról, a kritika fogyatékosságáról, a nacionalizmusról), de ezek a központilag rendezett viták egyre inkább utóvéd-jellegűnek bizonyultak; majd megszűntek. A művek lettek a fontosak, s a jó művek megjelenése elé nem állítottak akadályokat. „Aki nincs ellenünk, velünk van” elve érvényesült az általános politikában, és ugyanígy az irodalomban is: megjelenhet minden nem ellenséges művészi alkotás. A realizmus változatlanul igény maradt, a Garaudy-féle értelmezésével rokon felfogás a realizmus határait kiterjeszti. S a szocialista realizmusnak sem ismer immár más kritériumát, csak a szocialista szemléletet, amelynek birtokában a művész bármilyen módszerrel és stílussal alkothat.

Az írói szándék és az irodalompolitika ily módon lassan közelebb került egymáshoz. Az író nem gyanakszik eleve a politikai vezetésre, s a politika nem tartja eleve gyanúsna a valóság teljes ábrázolására irányuló írói törekvéseket és a különböző művészi kísérleteket. Még a szociográfia újabb története is ezt igazolja. A két világháború közötti időben csendőr kísérte a falukutató nyomát, 1956 előtti esztendőben „ellenzéki” műfajnak ítélték a szociográfiát, még 1956 után is bizalmatlanul csipkedték egy ideig a szociográfikus pontosságú helyzetjelentéseket. Csoóri Sándor és Sánta Ferenc első ilyen jellegű műveit is a folyóiratokban való megjelenésükkor. Pár esztendő múlva ugyanezeket az írásokat már kötetbe gyűjtötték és a köteteket teljes elismerés, sőt állami kitüntetés fogadta. S ma már olykor az állam kocsija viszi a szociográfiára vállalkozó írókat a szükséges helyekre; az Írószövetség maga szervezi az országot fölmérő, huszonöt kötetre tervezett írói szociográfiai sorozatát. Hogy milyen eredményeket fog hozni ez a vállalkozás, még csak „megjósolni” sem lehet.

*

Akik a magyar irodalom világirodalomban való helyét és lehetőségeit vizsgálták, többnyire a lírára adták a szavazatukat. A reprezentatív műfaj, az újkori nyugati irodalmaktól eltérően a magyarban máig a líra maradt; a legsúlyosabb gondolatokat és érzületeket változatlanul a vers hordozza.

Nem a magyar alkat szalmalángos – lobbanó – természete az oka a líra uralmának. Inkább a történelem. A magyarság történelme volt, mint annyi rokonsorsú kis népnek, századokon keresztül liratermő atmoszférájú. A lírai forma volt gyakran az egyetlen lehetőség az emberileg, történelmileg forradalmi vagy külsőleg-belsőleg lehetetlen, de mégis ágaskodó lelkiállapot kifejezésére, mely történelmében annyiszor előfordult. A magyarság történelme és költészete oly szorosan összefonódott, hogy szinte egy könyvben lehetne elmondani a nemzetnek és irodalmának a történelmét. Lázás forrongások, bukott forradalmak, elnyomás alatt színlődő korok váltakoztak a régi századokban; s a nagy lírai fellobbanások ezeket kísérték, vagy ezekkel estek egybe. Az ének többnyire lehetetlen helyzetekből szólt; tűz-víz között, megütközött országból, felperzselt mezőkről. Dózsa parasztforradalmát (1514) és a nemzeti katasztrófát jelentő, a százötven éves török hódításnak utat nyitó mohácsi csatavesztést (1526) Balassa lírája kíséri, Petőfi az 1848–49-es forradalom énekese, Ady Endre az 1918-as őszirózsás forradalom elé harangoz s József Attila a magyar Tanácsköztársaság bukása (1919) után, egy lappangó polgár- és világháború nyomása alatt szólal meg. A felszabadulás utáni idők is gyakran lírát termő atmoszférájúak voltak: az átélt kínok, a felszabadulás öröme, majd a megélt idő örvényei a lírában találtak leginkább megfogalmazásra.

A magyar történelem különös helyzetei folytán gyakran átszíneződtek a magyar

irodalmat különben gazdagon tápláló európai művészi irányok is. Eléri a magyar irodalmat, ha késve is az európai irodalom minden nagy hulláma, olykor eléje is megy a hullámoknak, de a mögötte álló társadalom és saját hagyománya sok tekintetben determinálja. A romantika pesszimizmusa nyugaton individualisztikus gyökerű, a magyar irodalomban nemzeti színeket ölt, a szimbolizmus jó harminc esztendei késséssel érkezik s forradalmi tartalmakat hordoz; a szimbolista Ady a forradalmi demokratizmus legkövetkezetesebb harcosa. Még az avantgarde útja is sok tekintetben más a magyar irodalomban: a művészi játékoktól visszarántotta a sors. A magyar irodalom a legjátékosabb költői kísérletezések idején is megőrizte a nemzeti-népi mondanivalót, s az értelemmel bíró logikus kifejezést. Talán ez is magyarázza, hogy míg az avantgarde a huszadik század lirájában a nyugaton egész korszak, a magyar irodalomban következetesen igazában csak egy ember képviseli, az indító Kassák Lajos.

Míntha a magyar líra már a század elején is más „stílus-kényszer” alatt állott volna, mint a nyugati. Ezért is szakadt le a különben jól ismert nyugati példaktól s tért le az avantgarde újáról. A kísérletezés izgalma kevesebb lett benne, az apostolkodás szándéka – és kényszere – felerősödött. Amit a próza és a dráma a történelmi körülmények következtében nem tudott elmondani, a líra annak a kimondását is vállalta. Ez a vállalás szerencsésebb pillanatban más műfajok lefojtott erejét is lírába lobbantotta, többször azonban a lírát romlandó, publicisztikai elemekkel terhelte.

A magyar lírai fejlődés – többek között – ezért is tűnhetik lassúbb fejlődésűnek és hagyományosabbnak a modern nyugati fejlemény, Mallarmé és Apollinaire, Rilke és Eliot mellett. A réginek, a népnek és a történelminek nagyobb benne a szerepe, a közvetlen élményszerűnek, a tárgyias leírásnak helyt adnak benne még a leginkább kísérletezők is. A hagyományos versformák is elevenebben élnek benne, az egyik legjelentősebb költő, Szabó Lőrinc életműve talán legszebb vallomását (*Huszonhatodik év*) szonett-ciklusokban írta, – a XVI. század jellemző lírai műfajában – 1957-ben. Persze, a szonett modern forma lett a huszadik századi magyar költészetben, a líra korszerűsítő kitágításának eszköze. A mértékes formákhoz való gyakori kapcsolódás nem formai konzervativizmus feltétlenül; mint Somlyó György fejtegeti: a magyar nyelv lehetőségeit is jelzi. A magyar nyelv, mint finnugor nyelv szinte kínálja magát minden európai versforma adaptálására. Mikor a XVI. században Antoine de Baif, a tudós reneszánsz költő oly sikertelennek tetsző kísérleteket tett a hexameter meghonosítására, a magyar humanista, Sylvester János disztichonjai már anyanyelvi természetességgel folynak, s később, a német és az orosz mellett a latintól legtávolabb eső magyar nyelven szólalnak meg legtermészetesebben talán az Odüsszeia hexameterai, Szophokles jambikus trimeterai, az Ovidius táncos disztichonjai. Az antik mérték bevonult a magyar költészet standard versformái közé, még Radnóti is hexameterben írta antifasiszta eclogáit. Az időmértéken természetesen átüt a magyaros tagolás, s még a szabadversek mögött is ott lüktet a klasszikus mérték.

Az újabb magyar lírának is, mint a régebbinek, változatlanul gondja: hogyan tud kapcsolódni Európához, egyeztetni a hazafiságot és az európaiságot. A nagy példa József Attila népit, nemzetit és európaiat összefoglaló teljessége, szigorú kemolysága és játékos könnyedsége, elvont fogalmisága és képszerű érzékletessége, s a *Kalevalától* a szürrealizmusig minden értékesíthető nyelvi pompája.

Ehhez a magassághoz keresi az utat az újabb líra. A félszázados lírai láncolás – Ady–Babits–Szabó Lőrinc–József Attila–Illyés – a kifejezőeszközök gazdag változatosságát hozta létre, elfogadható formájú verset magyarul szinte minden gimnazista tud írni – volt esztendő, mikor egyetlen folyóirat 114 költőtől közölt verset – de a nagy hagyományok méltó folytatását ez a tény csak részben könnyíthette.

A felszabaduláshoz a líra is nagy veszteségekkel érkezett. József Attila már nem élt, a Nyugat nagy lírikusai is elpusztultak, a fiatalok sorait megritkította a fasizmus. A megmaradó erők azonban még így is nagyon jelentősek voltak. (Áprily Lajos,

Füst Milán, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Fodor József, Zelk Zoltán, Weöres Sándor, Vas István, Jékely Zoltán stb.), s az időnkénti akadályok ellenére folytatták életművük betetőzését, s az irodalompolitikai elképzelésektől függetlenül magukat, az újonnan jelentkezőknek is termékenyítő sugallatokat adtak. Különösen Illyés és Weöres. Illyés az élményköltészethez kapcsolódóknak, Weöres a merészebb formai kísérletezésekre vállalkozóknak. Az antropológikus lírára ő adott leginkább példát; először nézett szembe radikálisan a lírai személyiség kérdésével, az elidegenült énnel.

A háborús esztendőekben indultak líráján (Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Rákos Sándor, Rába György, Szabó Magda, Végh György) a faszizmus iszonyatával való találkozás hagyott mély nyomot. A világ hagyományos rendje előttük – és bennük – tört először darabokra, ők érezték meg először – Weöres után – a személyiség átrendezéseinek szükségességét. Zászlójukra Babitsot írták. A nyugati líra kísérleteihez húztak, Rilke, Valéry, Mallarmé és Eliot voltak a klasszikusaik. A háborús élmények rémületéből ocsudva egy szublimált esztétikába húzódtak. Egyéniségük önmagába zártsága is nehezítette, hogy az új érzések és hangulatok felfedezői legyenek. A szocialista realizmus meghirdetése után egy ideig nem is nagyon volt módjuk a megnyilatkozásra. Egyesek útja (Devecseri Gábor, Somlyó György) eltért a közéleti-politikai líra felé, s helyüket – átmenetileg – abban a csoportban vélték megtalálni, amelyik a politikai-társadalmi feladatok költői szolgálatára is vállalkozott, ameddig jó lélekkel vállalkozhattak. (A derékhad költői: Benjámin László, Zelk Zoltán, Kuczka Péter, Kónya Lajos, Tamási Lajos stb.)

A legtöbb lírai újat azok a fiatalok ígérték, akik a felszabadulás után a népből jelentkezték. A háborút még kisdíákként élték át, mindent meghatározó élményükké a felszabadult nép első öröme lett. A faluvégekről, a külvárosokból jöttek az egyetemre, a népi kollégiumokon keresztül. Volt esztendő, mikor az egyik pesti bölcsész-kollégium egyik szobájában három fiatal költő lakott: Juhász Ferenc, Nagy László és Simon István. Ugyanakkor jöttek a szomszédos népi kollégiumba a nagytehetségű színi növendékek (Berek Kati, Horváth Terike, Soós Imre, Sinkovits Imre, Avar István) és képzőművész hallgatók (Somogyi Árpád, Kondor Béla), akik szinte tanulmányaik befejezése óta a magyar színészek és képzőművészek legelső sorába tartoznak. Mintha a megkésett nemzeti és társadalmi felszabadulás bennük akarta volna világgá énekelni mindazt a szépet, ami egy népben századokig gyűlt, s azt is, ami a század idegében fészkel.

Konszonánsnak érezték magukat a vajúdo világgal, alakítói akartak lenni a valóságnak. Más irodalmat elképzelni sem tudtak, mint a népet szolgálót. Külön lelkesítette őket az a hit, hogy az új szocialista lírát ők teremthetik meg. Hitték, hogy eljött a proletár utókor, amelyről József Attila énekelt.

Csodálatos költőiséggel dolgoztak ezek a kócos kollégista költők: újra felfedezték a természetet és a hazát. Kezdő lírájukban a dolgok megelevenednek, a természet átemberesedik, szinte eggyé olvad szín és muzsika, költő és tárgy. Az egész akkori magyar irodalomnál modernebbet teremtettek: a rusztikus falusi paraszt hangot egy vizionáló modernséggel ötvözték. Juhász Ferenc olyan természetességgel magyaráította a szürrealizmust, mint valamikor Csokonai a rokokót, Nagy László ösztönösen a magyar vers új útjaira talált, és Simon István is érett költőre valló erővel ölelkezett lírájában a gondolatot az élménnyel.

Megszólalásuk időpontja is szerencsés volt: az elődöktől elsőrangú lírai eszközöket örökölték, a sorstól meg nagy lehetőséget, sőt feladatot kaptak: egy történelmi forduló lírába emelését, a személyiség új helyének a megéneklését. A Nyugat, s a harmincas évek nagyjai (József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc) után a század harmadik nagy nemzedékét ígérték ezek a fiatalok, s a megújulásra kész idősebbekkel együtt a magyar líra új, nagy korszakát. A művészet és a szocializmus végleges találkozása volt a remény; a társadalmi és művészi forradalom összefonódása.

Az elgondolások azonban nem mindenben valósultak meg. Az új líra megszületett ugyan, egy új lírai forradalom lejátszódott – de lassabban és sok tekintetben másképpen, mint az esztéta kedv akkor elképzelte. A művészi és társadalmi forrada-

lom nem tudott következetesen egybeforrni, az ígéretes tehetségekből nem lett nagy nemzedék. Az egyes utak is megrekedtek; zavar, felemáság volt bőven. Olykor azt érezhette a figyelő kortárs, hogy az élő magyar költők legtöbbje eltévedt lovas. Betemetett, hínáros utakon gázol.

Ez a fiatal költői gárda, mint a véle egykorú népi értelmiség általában, 1948 táján már a beteljesülő élet kapujában érezte magát. Szent volt a meggyőződése, hogy a szegénység és a politika 1945-ös találkozása mindörökre szóló. Már a felhőkarcolókat látták emelkedni az alföldi pusztákon és szinte megvalósultnak hitték a népek egyenrangúságát és szabadságát. S akkor jöttek a személyi kultusz évei; konstruált perek, szektás irodalmi koncepciók; eltorzult parasztpolitika. Az oly közelire álmodott jövőt egyszerre távolodni érezték.

A roppant tévedések föltárása a XX. kongresszus után átmenetileg még inkább megtépázta a hiteket. A kérdések olyan özönét zúdította a fiatal lelkekre, amelyet nem hogy tisztázni, de elfogadni is alig bírtak. Egy félévszázad minden rettenetét kellett megélni pótlólag, a jelen kínjai mellé. Szinte kiszámíthatatlannak tűnt előtük a történelem menete, a szocializmus és a magyarság sorsa is. A forradalmat torzulónak érezték; kezükben a rózsát – lefejezve.

Ennek a megrendültségnek és csalódottságnak a talaján hajtott újabb virágokat írójuk. Cselekvőkből egyre inkább megfigyelőkbe váltak, s az élet alakulásából kiszorulva egyre inkább „föbelőtt német szédületével” éltek és szóltak, kimondhatatlan erőfeszítéssel, szinte a sírból fölénekelve, hogy hitüket megtartsák és halálcsipkés látomásukat is kimondhassák. A szűkebb haza kérdései mellett a létezés kérdéseivel is bírokra keltek, a szaggatott világ látomásával. A mosolygó idill, amellyel indultak, széttöredezett; az élménylírától egyre inkább elszakadva az antropológikus költészethez közeledtek. A közvetlen politikumból a létezés élményének a kifejezéséhez. Egy filozófikus igényű, az emberi és általános lét törvényszerűségeit kifejező líra lett a céljuk. Elsősorban a Juhász Ferencé. Álmaival magára maradva egy olyan létezésformáról álmodott, amelyben a természet és materiális lét összhangba kerül az emberi, értelmi törekvésekkel.

Gondolataikhoz, érzéseikhez kifejező eszközöket és sugallatokat ezek a fiatalok nemcsak a modern polgári költészetben kerestek; a népiség, a folklór tárnái felé is nagy figyelemmel fordultak. A muzsikus Bartók lett József Attila mellett a nagy példájuk, aki a modernség és a népiség szintézisét teremtette meg zenéjében, s Lorca, aki az andalúziai folklórban modernséget tápláló forrást talált. Náluk is, mint a bartóki zenében, a modern törekvések adják a távlatot, a rendező normatív elveket, a népiség pedig az ősi forráságot; az emlékezetet, a minden emberben közöset.

Juhász Ferencnél, Nagy Lászlónál ez a vállalkozás már 1951–52 körül kezdődött. A történelem megglódulása azonban, különösen az 56-os események a magyar líra egészét mozgásba hozta. A költészet társadalmi szerepéről, a versről, a költői szépségről alkotott fogalmak rendre revízió alá kerültek. Új költői ízlés és attitűd kezdett jelentkezni, általános szemléletváltást jelezve. Nemigen akarnak többé proféták lenni, csak költők. A nagy szavaktól viszolyognak; az ígéret földjét a térképben jelzett országok egyikétől sem igen remélik. Egyik pólust a magány, az elidegenedés élményét izzó személyességgel kifejező kassáki és weöresi líra jelzi, a másikat a társadalmi elkötelezettség élményéből áthatott „pártos aktivizmus”. Ez a harcos politikummal telített líra a *Tűztánc* (1958) c. antológiában szólt meg. Fő képviselői (Váci Mihály és Garai Gábor) olyanféle hangot szólaltattak meg, mint Jevtusenkö és Vozneszenszkij a szovjet lírában. A politikum később áttételesebb lett költészetükben, élménylírójuk történelmi-filozófiai eszmélkedésekkel színeződött. Az egykori derékhad költőinél méginkább szembetűnő az élménylira ilyen színeződése; ügyészként, bíróként és vádlottként néznek szembe korábbi magukkal s a történelem megélt szakaszaival. Legnagyobb költői eredménnyel Benjámin László és Zelk Zoltán.

Illyés az érzékletességet és képi konkrétságot megtartva visszanyúl számos darabjában ifjúságának avantgardizmusához. Vas István az angol barokk líra fogalmi tisztaságát és a Villon-i vallomásosságot olvasztja egybe, Juhász és Nagy László a

költészet határain, a filozófia és mítosz körén egy új lírai személyesség alapjaira bukkant. A fiatalok egy részében avantgarde elképzelések munkálnak. De van példa a hermetizmusra is, a szándékolt homályra; van alkotó, aki a szó-mágia varázslatainak földidézésében véli megtalálni a költészet hivatását. A világlíra sokféle árama termékenyít a jelenkori magyar költészetben; az európai költészet csaknem egész java termése olvasható magyar nyelven is, többségében az eredetivel egyenrangú fordításban.

Ennél a jelenségnél érdemes volna időzni. Nyugaton inkább tudósok munkája a fordítás – Baudelaire Poe-ja, Stefan George Dante-ja, Eliot Saint-John-Perse fordítása inkább csak kivételes ünnepi vállalkozás – a magyarban azonban a legjobb lírikusok vállalkoztak idegen költők fordítására, (Arany János, Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Nagy László stb.), költészetük teljes fegyverzetében. S a filológia modern követelményei szerint ültették magyarra a remekműveket. A költő-fordítók által összegyűjtött vers-antológia szinte külön műfaja a magyar irodalomnak; a fordítások a nemzeti irodalom szerves részévé váltak. Babitsról jegyezték fel: a legszebb magyar versnek Shelley ódáját tartotta; (*Óda a nyugati szélhez*) Tóth Árpád fordításában.

A magyar líra külföldön való ismeretének korlátot szab a nyelv testvértelensége: egy kis nép finnugor nyelvének a megtanulására csak kevés fordító vállalkozik. József Attila, Radnóti, Illyés, Kassák, Weöres és Juhász fordítások azonban így is több nyelven megjelentek, összefoglaló magyar lírai antológia is van már angol, francia és orosz nyelven. A legjelentősebb s a legjobb a Gara László szerkesztésében megjelent francia antológia (*Anthologie de la Poésie hongroise*, 1962. Edition du Seuil.)

POMOGÁTS BÉLA

AZ OTTHONKERESŐ

„Naptestű szüzek, pásztorok és nyájak” köszöntik Radnóti Miklós első verses-könyveiben az olvasót. Pogány imák, természetbűvölő zsoltárok, szeretkezéstől mámoros himnuszok követik egymást, mintha csak egy modern szavú, „avantgardista” Pán lépne a magyar versbe. Pedig ez a pantheista líra nem gondtalan örömből sarjad: egy elhagyatott költő keresi inkább otthonát. Mert Radnóti többszörösen is árva és magányos volt: anyját születésekor, apját tizenkét évesen veszítette el; üzletember nagybátyja, aki neveltetéséről gondoskodott, idegen és ellenszenves sorst szánt neki, midőn költőnek és tanárnak készülő unokaöccsét egy csehországi textilipari szakiskolába iratta. És a társadalomban is „idegenségét” kellett éreznie: az antiszemitizmussal fertőzött közéleti gondolkodás idegennek tekintette – végül a nemzeti közösségből is kitaszította – a zsidó származású fiút. Radnóti sorsán és költészetén ezért vonul végig az árvaság, az otthontalanság érzése és szólama. „Éjfélre szült az anyám, hajnalra / meghalt, elvitte a láz és én a / mezőkön szülő erős anyákra / gondolok cifra szavakkal. / Apámat éjjel elvitte egyszer / a kórházi ágyról, szájatató / orvosok közül a gond; akkor / otthagytam a vörösszemű / embereket, egyedül éltem / és élek a házakon kívül / régóta már” – olvassuk *Csendes sorok lehajtott tejjel* című versét: egy állapot szükségavú, tárgyias magyarázatát. De hét évvel később – a *Huszonnyolc évben* – is árvaságáról beszél. Egész pályáját végigkíséri ez a hiány: az otthon, az oltalmat adó, befogadó közösség hiánya. Költészete úgy is értelmezhető, mint a tragikusan nélkülözött otthon megszerzéséért folytatott évtizedes küzdelem.

Az otthon oltalmát és melegét először a természet kínálta Radnótinak; vagyis inkább a természetről kialakított mítosz. A harmincas évek fordulóján egy egész nemzedék vélte megtalálni a természet örök formáiban, idilli nyugalmában a társadalom életében oly fájdalmasan nélkülözött harmóniát. Weöres Sándor, Jankovich Ferenc, Takáts Gyula vagy az erdélyi Dsida Jenő, Szemlér Ferenc és Kiss Jenő ekkor írott verseiben ez a harmónia-kereső vágy ölt alakot. Radnóti városban született, városban nőtt fel. A természettel akkor találkozott igazán, midőn végre – teljesítve régi vágyát – a bölcsészeti fakultásra iratkozott, a szegedi egyetem hallgatója lett, s barátaival – falusi sétákon vagy tátrai kirándulásokon – megismerhette az alföldi vagy hegyvidéki tájak varázslatát. Rousseau programját újította fel: ő is vissza akart találni a természetes egyszerűséghez, a natura ép és egészséges világába. De minthogy minden idegsejtjével „urbánus”, városi ember volt, a természet bukolikus vonzását mítoszként élte át. A „pásztori” élet romlatlan szépségének mítoszáat alakította ki: „naptestű szűzekkel, pásztorokkal és nyájakkal” népesítve be az idillnek álmódott falut.

Az első Radnóti-kötetek olvasója néhány motívum alapján azt hihetné, hogy a fiatal költő az akkoriban terjedő „népi” lírai törekvések vonzásába került. Ezeket a törekvéseket ugyanis nemcsak Erdélyi József, Illyés Gyula és Gulyás Pál képviselte, hanem – alkalmilag – olyan költők is, mint Szabó Lőrinc vagy József Attila. Radnóti témái és szavai között is egyre gyakoribb a falura, a népi életre utaló. Sőt a népi líra – a népballada – kompozíciós formáitól is tanult. Csaplár Ferenc elemzi azt a hatást, amit a népballadák töredezett szerkezete, kihagyásos előadásmódja tett Radnóti – és a fametsző Buday György – műveire. Bori Imre mégis helyesen állapítja meg, hogy Radnóti „népi” vonzódása nem lehet azonos a kor tudatos és poétikailag érvényesülő népiségével. A „pásztori” versek költője inkább a hellénisztikus Arkádiakultusz vagy a rokokó pastorale nosztalgikus szellemiségével rokon. Nem véletlen, hogy Radnóti korai verseihez a Kolozsvárról kiránduló-menekülő Dsida költészetét érezzük igazán közel. A *Pogány köszöntő* verseiben is van valami menekülés. Radnóti érdeklődése a népi élet és a népi líra iránt – legalábbis eleinte – ebből a menekülésből következik. Érdeklődése később tudatossá vált: ekkor azonban már nemcsak a magyar népi kultúrára figyelt, hanem elsősorban a primitív – főleg afrikai – folklórra is. Ortutay Gyula emlékezik meg arról, hogy Radnóti milyen izgalommal foglalkozott az afrikai népek költészetével és meséivel. *Karunga*-fordítása és primitív-népdal átköltései igazolják ennek a visszaemlékezésnek a hitelét.

Radnóti nem vált „népi” költővé: csak otthonkereső küzdelmei vezették a népi élet nosztalgikus Arkádiájának képzetéhez vagy a természet bukolikus mítoszához. S ez a vágy vonzotta az érzéki szerelem kultuszához is. A szerelemből ugyanúgy mítoszt formált, mint előbb a természet iránt ébredt nosztalgiából. Illetve, a két mítosz egyidőben jelentkezett: az első, kötetben megjelentetett vers – a *Köszöntsd a napot!* – egyszerre idézi meg az „ütődve szárba szökkenő buzát” és a „szerelmi cimert”, amit a heverő költő és szerelme hagyott a búzatáblában. A természet pogány szerelemmel telik meg, az érzékiség emlékei és képei adnak elevenebb életet a táj nosztalgikus ábrázolásának. A *Tavaszi szeretők verse* és a *Pogány köszöntő* ezt a himnikusan elragadtatott, a fiatal testek örömét hirdető „pogány” szerelmet ünnepli.

*Tegnap még sínek mellett álltam
a páristjárt fiatal magyarokkal,
de most már egyedül élek egy lengő
pipacssal a lábam előtt és a lányok
messzi dalával az alkonyodó
faluvégén, ahol még néznek csak
egymás szemébe hosszan, néha tudós
szeretők, akik ölelni bújnak éjre
a bokrok alá, hol csóktól tullad a lány
és teli csókkal szökik haza reggel!*

– hangzik a *Táj, szeretőkkel*, a fiatal Radnóti lelkiállapotának egyetlen jelenetbe sűrített summázata. Szinte kihívó ez a szerelmi elragadtatás, ez a pogány életélvezet. Radnóti Pán után Erosz híve lesz: profán vallássá éli át a szerelmet, a szeretkezést. „Szőke, pogány lány a szeretőm, engem / hisz egyedül és ha papot lát / rettenve sutog: csak fű van és fa; / nap, hold, csillagok s állatok vannak / a tarka mezőkön” – olvassuk ennek a pogány szerelmi vallásnak az egyik crédóját (*Pírul a naptól már az őszi boggyó*). Hitvallás ez, amelynek szenvedélyét, féktelenségét az otthonkeresés heves indulata élteti.

A természet és a szerelem azonban nem pótolhatja a kollektív vállalkozás és küzdelem, a közösség dolgaiban megszerzett illetékesség élményeit. Radnóti is tudta ezt, s ezért boldogan vegyült el a szegedi egyetem baloldali diákjainak mozgalmába. Szeged különben is komoly fordulatot hozott életében: férfivá érlelte a nosztalgikus érzelmeknek élő ifjút. Itt ismerkedett meg a baloldali politikai törekvésekkel, a marxizmussal, de itt találkozott kedves professzorával: Sik Sándorral is, akinek haladó szellemű katolicizmusa, modernebb irodalomszemlélete egyaránt hatással volt emberi és költői fejlődésére. S itt lesz tagja a Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiumának, amely hosszú időre valóságos otthont adott neki. Radnóti a Kollégium szociográfiai vállalkozásaiban, falujárásaiban is részt vett. E tapasztalatok nyomán írta például *Tápé, öreg este* című versét, amely nemcsak Juhász Gyula tápéi verseinek szociális hagyományát folytatja, hanem – a korábbi „neorokokok” nosztalgiák után – a fiatal költő nép- és faluszemléletének is realisabb, korszerűbb tartalmat adott.

A Kollégium munkája és vállalkozásai – meg József Attilához hasonlóan, egy párizsi utazás eszméltető élménye – révén került kapcsolatba a munkásmozgalommal s ennek ideológiájával, képviselőivel. Verseiben fokozatosan szerepet kapnak a külvárosi sors, a szociális nyomorúság képei. Egy sokáig kiadatlan verse: a *Helyzetjelentés* így ábrázolja az életnek ezt a komor, szomorú oldalát: „Férfiöklökön kiül a penész / s fehérén hahotázik; gyerekanyák / száját fekete éhség üli vacogva...” Mennyire más képek ezek, mennyire más világ, mint a természeti idill vagy az erotikus lázadás mámoros jelenetei! De Radnóti nemcsak új témát, egy komorabb és valóságosabb költői világot talált a proletár élet keretei között, hanem új közösséget is. S a mozgalom harcosai között valóságosabb emberi szolidaritást: azt a kollektív érzületet, azt az „otthonosságot”, amit hosszú ideig romantikus ábrándok között keresett. Elvtársairól írt verset, Farkas Lászlóról és John Loveról, a mozgalom vértanúiról; vagy éppen a párizsi japán orvosról: Maki Hiroshiról, aki a népbetegségek grafikonjait magyarázta neki a Rotonde kávéház teraszán. Egy nagy család tagjának érezte magát. „Most minden proletárok anyja / fogja hideg fejét; közös anyánk!” – írta a tüdővészben elpusztult munkásköltő: Farkas László emlékére; egyszersmind elkötelezettséget vallva egy tágasabb közösség iránt. A szerelmi kapcsolat igénye is megváltozik: az erotikus elragadtatás pogány vágyából a közös küzdelem etikus szövetségének szükségletévé alakul át Radnóti József Attila sokat idézett szavaihoz hasonló fordulatokkal fogalmaz. „A szeretőm harcaim társa és / ősméri életemet... dolgos kezével / átfogja kezem, ha ügyész fizet / a verseimért s mosolyog. Csókjait / úgy hordom mint vértet a hősi csatán” (*Férfinapló*, 1932. május 5.) Ő, akitől annyira idegen minden erőszak, akár a forradalmi erőszak is, most konok lázadást hirdet. Az elnyomás és a meghunyászkodás alternatívái között élő kor számára egy harmadik lehetőséget mutat: a lázadást.

*Gondold ell hogyha lázadsz, jövőd
fiatal koroknak embere hirdet
s pattogó hittel számot ad életeredről;
számot ad és fiának adja át
emlékedet, hogy példakép, erős fa
legyen, melyre rákúszhat a gyöngye növendék!*

– mondja ennek a forradalmi indulatnak és vállalkozásnak az esélyeiről (*Kortárs útlevelére*).

A munkásmozgalom küzdelmeiben – akárcsak a Kollégium munkájában – egy időre otthonot talált. S bár a később elkövetkező idők – az erősödő hatalmi nyomás, a szegedi diákok baloldali mozgalmának felszámolása – ennek az otthonnak a falait is ledöntötték körülötte, a megtalált közösség bizalma, melege nem tűnt el nyomtalanul. Évek múltán Párizsban élhette át ismét a progresszív mozgalmi szolidaritás fel-emelő erejét, midőn a spanyol köztársaság védelmére siettek párizsi barátai és a világ népei.

*De jönnek új hadak, ha kell a semmiből,
akár a vad forgószelek,
sebzett földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.*

*Népek kiáltják sorsodat, szabadság!
ma délután is érted szállt az ének;
nehéz szavakkal harcod énekeltek
az ázottarcú párisi szegények.*

– hangzik ennek a szolidaritásnak, közösségi tudatnak az ismét bizakodó költői dokumentuma: a *Hispania, Hispania*.

A kor azonban egyre inkább elsötétedett Radnóti körül, a világ korábbi viszonylagos rendje darabjaira hullt. Hitler uralomra jutása, külpolitikai sikersorozata, a spanyol köztársasági hadsereg kudarca s a hazai politika elkötelezése a fasizmus mellé komor és fenyegető horizontot rajzolt a költő otthonkereső igyekezete köré. Radnóti talán környezeténél, társainál is jobban sejtette, hogy valami borzalom következik, hogy Európa történelme a pusztulás, a tömeggyilkosság és a gyűlölet nagyszabású kataklizmái felé halad. Midőn mások még az ellentétek elsimulásáról ábrándoztak, békés megoldásban reménykedtek, vagy legalább abban, hogy Magyarországot elkerüli a nagy történelmi vihar, ő már a kegyetlen jövőt latolgatta, a pusztulás rémképeivel viaskodott. 1933-as – az *Ujhold* című kötet élére tett – verse: a *Mint a bika* már a közelgő halál szorongató fenyegetéséről beszél:

*... úgy élek mostan is, mint a bika, de mint
bika, aki megtorpan a tücskös rét közepén
és fölsszagol a levegőbe. Érzi, hogy hegyi erdőkön
az őzbak megáll; tülel és elpattan a szélllel,
mely farkascorda szagát hozza sziszegve, –
fölsszagol s nem menekül, mint menekülnek
az őzek; elgondolja, ha megjön az óra, küzd
és elesik s csontjait széthordja a tájon a horda –
és lassan, szomorun bög a kövér levegőben.*

*Igy küzdök én is és így esem el majd,
s okulásul késő koroknak, csontjaim örzi a táj.*

Ebben a versben „konkrét” halálfélelem jelentkezik: Radnóti szorongása nem hasonlít az ifjúság romantikus halál-képzeteire; sötétebb, történelmileg motivált.

A halál látomásai elől menekült a munkába és az értelemhez. Az újabb otthon-szervező erőt a józan észben és a kultúrában találta meg. „És mégse hagyj el karcsu Ész! / ne éljek esztelen. / Ne hagyj el meggyalázott, / édes Értelem” – olvassuk *Talán* című versében. S tudjuk, hogy a „2x2 józanságá”-hoz az „erőltetett menetek” poklaiban is, mindhalálig hűséges maradt. De ugyanilyen hű maradt a kultúrához is. Már 1935-ben az *Írás közben* arról tanúskodik, hogy Radnóti a fogalmazásban, az alkotó munkában keresett menedéket a történelem fenyegetései elől:

*Igaz, jó szerteütni néha, de békében
élni is szép lenne már s írni példaképen.
Biztatnom kell magam, hogy el ne bujdokoljak,
mert jó lenne messze és műhelyben élni csak.
Ó, véled gondolok most, tollas jobbkezemmel
s egyre jobban értelek, Kazinczy, régi mester.*

Ezekben a sorokban még a nosztalgia tesz vallomást: a menekülés vágya, az undorító valóság megtagadásának ábrándos igyekezete. Radnóti azonban hamar felismerte azt, hogy a nosztalgia nem segít, s hogy a kultúrától – a költészettől – nem azt kell várni, hogy idilli menedék, hanem hogy az ellenállás fegyvere legyen. Műfordítás-kötetének – *Orpheus nyomában*, 1943 – utószavában már úgy ír a költészetről, mint a világ humánus átalakításának eszközéről. „Mikor Orpheus – mondja – megpendítette lantját s énekelve útnak indult, madarak szálltak fölötte, a vizekben halak úsztak felé, bokrok guggoltak köré, fák ballagtak, sziklák cammogtak utána, a vadállatok előbújtak oduikból s a hegyek és a völgyek nimfái könnyezni kezdtek. A költők többé-kevésbé Orpheusok ma is s a madarak, halak, bokrok, fák, sziklák s vadállatok ma is követik őket, a nimfák szívét ma is meghatja énekük...” Szerb Antal elégikus vallomására emlékeztet ez a néhány sor; arra a vallomásra, amely a *Száz vers* bevezetőjében olvasható: „Kedves olvasó, légy régimódi, szerezd be a kapcsos albumot és ird bele a legszebb verseket, amelyekkel utadon találkozol; hidd el nem kárba veszett idő, amit ezzel töltesz. Írd tele a kapcsos albumot és tedd el vagy vidd magaddal. Ki tudja, mit tudsz megmenteni ezekben a szörnyű időkben, és ki tudja, mit tudsz megmenteni ifjúságodból, amely nem kevésbé rohamos tempóban szokott elnyargalni, mint a rohanó idők. De ha kedves verseid véled lesznek, nem maradsz üres kézzel üres ég alatt. Ha a versek megmaradnak, talán a lényeg marad meg. Legalább is így hisszük néhányan és így tanította a csodálatos Hölderlin: „Was bleibet, aber stiften die Dichter.”

A költészet, a kultúra így lesz az emberi értékek őrzője és védelmezője, hirdetője és fenntartója egy öldöklésbe zuhanó, barbár korszak közepén.

És így lesz az emberi élet humánus normáinak fenntartója és jelképes értelmű közege az az „idill”, amit Radnóti teremtett az üldözés éveiben, a munkaszolgálatos lét poklaiban. Az idill fogalma itt idézőjelbe kívánczik (szemben az indulás valószínűleg természeti vagy szerelmi idilljével). Az idillikusnak mondott versek ugyanis nem pusztán a szokásos idillt, hanem az emberi élet természetes – vagyis békés – helyzetét szembesítik a háborús korszak erőszakos, torz állapotaival. A kései versekkel foglalkozó irodalom többször is hangsúlyozta, hogy Radnóti „idilljei” a tiltakozás vágyából születtek, s a költői személyiség önvédelmét szolgálták. Vagyis az emberi élet természetes és ép normáit képviselik. Ezek a normák kapnak jelképes erejű megfogalmazást az utolsó versek megrendítő soraiban: a *Levél a hitveshez* a szerelmet, az *À la recherche*... az emberi kapcsolatokat, az *Erőltetett menet* pedig az otthon képeit idézte fel az emlékezet és a képzelet színpadán:

*Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
ha volna még! s mint egykor a régi hűs verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen,
és Fanni várna szőkén a rőt sövény előtt,
s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt, –
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s lölkelek!*

Ezeknek a képzeletben és álomban élő képeknek adott alakot Radnóti egyik legszebb s legnépszerűbb verse: a *Hetedik Ecloga* is. Ennek a versnek a csodálatos drámaisága éppen az összehasonlított szférák ellentétéből bontakozik ki. E két szféra a valóság és az álom. A valóság: „a szöges dróttal beszegett, vad tölgykerítés, barak”; s az álom: „a bűvő otthoni táj”. Az előbbi egy abszurd – az „emberi lényeket” tekintve képtelen – helyzet leírása, az utóbbi pedig egy természetes állapot, amelyet ábránddá és álommá kényszerített a történelem. Álom és valóság szembesítése – vagyis a természetes emberi élet és a sarkaiból kifordult történelmi korszak drámai ellentétbe állítása – okozza a kései versek tragikus izzását, felemelő és felszabadító katharzistát.

Úgy tetszik, ez a szerkesztő eljárás alakította ki Radnóti érett nagy verseit. Bennük tárta fel helyzetét, szenvedéseit, s bennük vallott arról az elképzelt sorsról, amelyet minden ember jogos osztályrészének tudott. E versekben tehát egyszerre van jelen a lírai beszámoló – azokról a szörnyűségekről, miket át kellett élnie – és a humanisztikus ideál – annak az életnek az ideálja, amely után vágyakozott. Radnóti mintegy képzeletben, nosztalgiában és emlékezetben – a költészet terepén – teremtette újjá azt az otthont, amit végül is sohasem sikerült teljesen felépítenie, meghódítania. A reális kép és az „ideálkép” kontrasztja legteljesebben eklogáiban van jelen. Az ekloga műfaja maga is az „ideálkép” iránt érzett nosztalgiát fejezte ki. A klasszikus ekloga – akár a görög Theokritos, akár a római Vergilius költészetében – az emberi teljesség „aranykorát” idézte fel a pásztori élet köntésében egy romlottabb, megosztottabb korszak közönsége előtt. Ugyanez a szerep jutott a hazai Vergilius-kultusznak a háború előestéjén. Ez a kultusz a természetes emberi viszonyok nosztalgiáját és apológiáját juttatta érvényre. Ahogy erről a költői örökségről a *Pásztori Magyar Vergilius* című műfordításgyűjtemény 1938-as utószavában Trencsényi-Waldapfel Imre írta: „stilizált háttérét adja a pásztorköltészet alapvető jelentésének, az aranykor mythosának, a tudós költészet és allegorikus szerepjátszás sokszorosan megtört sugaraiban is annak a pásztori életnek mutatva be egy-egy darabját, mely a végső romlásba jutott világban már a legtöbbet őrizte meg az aranykoriságból”. Radnóti is a „Pásztori Múzsá”-hoz fohászokodva próbálta – legalább képzeletben – megőrizni az emberi létezés rendjét és méltóságát.

*Pásztori Múzsá, segíts! szerelemről zengjem a dalt már,
karmol folyton a bú, új tájdalom űz a világban,
mindig, újra csak új! elpusztulok itt hamar én is.
Görbén nőnek a fák, sóbányák szája beomlik,
falban a téglá sikolt; így álmodom én, ha elalszom.*

– hangzik a fohász és a panasz a *Harmadaik Eclogáiban*.

Az eklogák az otthonkereső küzdelemnek adnak újabb – nosztalgikus és fájdalmas – alakot. Eredményük, hogy a nyomorúság, az üldöztetés vermeiben is általuk fogalmazódtak meg az emberi élet természetes törvényei. Ezeknek a törvényeknek a megfogalmazása mindenképpen a barbár erők ellen viselt küzdelem egyik fontos fejezete. Radnóti azonban nemcsak az otthon „képét” teremtette meg, hanem a tágasabb otthon: a haza eszményét is. Az eklogák közelében keletkezett *Nem tudhatom* a kései versek ellentétekben szerkesztő módszerével fejezte ki a költő hűségét és hazaszeretetét. Ebben a versben is egy-egy ellentétes értelmű képsor jelenik meg előttünk: az egyik azt a látványt idézi meg, amely az ellenséges bombázó pilótája elé tárul: „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj”. A másik – kidolgozottabb – képsor pedig a haza valóságát mutatja be, úgy ahogy a költő emlékezetében, idegsejtjeiben és szívében élt. Radnóti ugyanis – és szemléletmódjának éppen ez ad eleven erőt – a személyes kapcsolatok hitelével ábrázolja mindazt, amit neki Magyarország jelent.

*Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton,
s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalakról csorgó, vöröslő fájdalom.
Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály;
annak mit rejt e térkép? gyárat s vad laktanyát,
de nékem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát;
az gyárat lát a látcsőn és szántóföldeket,
míg én a dolgozót is, ki dolgáért remeg,
erdőt, fűttyös gyümölcsöst, szőlőt és sírokat,
a sírok közt anyókat, ki halkán sírogat,
s mi főntről pusztítandó vasút, vagy gyárüzem,
az bakterház s a bakter előtte áll s üzen,
piros zászló kezében, körötte sok gyerek,
s a gyárak udvarában komondor hempereg;
és ott a park, a régi szerelmek lábnyma,
a csókok íze számban hol méz, hol áfonya,
s az iskolába menvén, a járda peremén,
hogy ne feleljek aznap, egy köre léptem én,
im itt e kő, de főntről e kő se látható,
nincs műszer, mellyel mindez jól megmutatható.*

A távoli magasságból feltárulkozó látványt – vagyis egy absztrakciót – és a személyes emlékek, kapcsolatok sorozatát – vagyis a konkrét valóságot – méri egymáshoz Radnóti verse. Ez az összemérés szolgál az ország iránt érzett elkötelezettség kifejezésére; a költő érzelmeinek, hűségének az emlékképek személyes igazsága ad hitelt.

Érdekes, hogy Bálint György – maga is Radnóti barátja és sorstársa – ugyan-csak személyes jellegű konkrétumok közegében fejezte ki a magyar nép és kultúra iránt táplált érzelmeit. *Egy kép alá* (1937) című írásában olvassuk: „Csendesén, de erősen érezzük, hogy tartozunk valahová. Egy fizikai és szellemi tájhoz, mely elidegeníthetetlenül a miénk. Néhány mező vagy domboldal, amit talán csak a vonatablakból láttunk; egy-két kép, szobor és regény; egy budapesti utcaszöglet; néhány Vörösmarty- vagy Ady-strófa; egy-egy nagyon régi népdal a legújabb gyűjtésekből; színehagyott ruhájú, csendes parasztok és félmeztelen, külvárosi gyerekek, akiket szavak nélkül is megértünk; az alanyi és tárgyias ragozás, a hangrendi illeszkedés és az ikes igék, melyeket a külföldi oly nehezen tanul meg – nagyjából ez az, amit sohasem lehet elvenni tőlünk, amitől nem tudunk, és nem is akarunk megszabadulni, és amit a legtöbbször meghamisított, leggyakrabban félrehangsúlyozott szóval így szoktak jelölni: haza.” Van abban valami felemelő s egyben tragikus, hogy az absztrakt jellegű hűségnyilatkozatok, nagyhangú fogadkozások és nemzetieskedő frázisok idején a magyar kultúrának éppen azok a hősei fejezték ki a legtisztábban a haza fogalmát és az iránta érzett elkötelezettséget, akiket magyarságukból, minde-nükből kiüldözött, végül pedig halálba kergetett az idegen érdekeket szolgáló al-hazafias politika.

Mint mondtuk, Radnóti kései versei az emlékek és a képzelet szférájában építik fel az otthont, teremtik meg a méltó emberi életet. A valóság – az ismétlődő munkaszolgálatos behívások, a légerek és az „erőltetett menetek” – azonban egyre nehezebbé tették e teremtmény munkát. Radnóti morális erejét dicséri, hogy a legkeser-vesebb percekben sem szűnt meg az emberi létezés természetes törvényeit hirdetni s szembeállítani az erőszak világával, tobzódásaival. A pusztulás élménye fokozato-san mégis átítatta eszméletét; s költészetét a halál látomásai vagy sejtelmei árasztot-ták el. Hivatkoztunk *Mint a bika* című versére, amely már 1933-ban konkrét törté-

nelmi szorongásról beszélt. Ezután is megjelentek költészetében a pusztulás képei, különösen mestereinek és barátainak halála idején. 1937-ben Kosztolányit és Juhász Gyulát siratta el, 1938-ban József Attilát és Garcia Lorcát, 1941-ben Babits Mihályt, 1943-ban Bálint Györgyöt és 1944-ben Dési Huber Istvánt. Ez a sorozat egészen a negyedik *Razglednicáig* tart: Radnóti utolsó verséig, amelyben saját halálának ijesztően valóságos képét alkotta meg.

E siratók és halotti himnuszok egy „másik” Radnótit rajzolnak elénk: a nosztalgikus otthonkereső után a haragvó lázadót, aki harcot hirdetett, s törvényt ült az üldözők serege felett. Már a *Negyedik Ecloga* nosztalgiáját is haragos vallomás követte: „Ring a gyümölcs, lehull, ha megérik; / elnyugtat majd a mély, emlékekkel teli föld. / De haragod füstje még szálljon az égig, / s az égre írj, ha minden összetört!” A *Töredék* és a *Nyolcadik Ecloga* pedig már az Őszövetség ellenállásra bűjtogató, ítélkező és fenyítő prófétaíait – „a rettentő szavak tudósát, Ésaiaást” és „a harag teli zsákját”, Náhumot – idézte meg. Ezekben a versekben már nem tündöklük az idill, nem épít képzeletbeli menedéket a szívárványos nosztalgia. Radnóti leszámolt saját életével; tudta, hogy a gyilkosok csapását nem kerülheti el. Szép emberségre vágyott, otthont szeretett volna találni, s ehelyett a pusztulást kellett várnia, éber figyelemmel kellett lesnie a biztosan megérkező halált.

Emberi nagyságának talán legnagyobb bizonyítéka, hogy ebben – a személyiség alapjait is megtámadó – helyzetben sem mondott le a küzdelemről és a gondolkodásról. Ugyanazzal az erkölcsi méltósággal s önzetlen fenséggel fürkészte a jövőt, mint néhány évvel korábban József Attila, aki maga is a pusztulás kapujában „tűzhelyet, családot már végre másoknak remélt”. *Sem emlék, sem varázslat* című versében így mérte össze személyes sorsát és a jövő másoknak megnyíló reményeit:

... aki egyszer egy vad hajnalon arra ébred,
hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet,
kis holmiját elhagyja s jóformán meztelen,
annak szép, könnyűléptű szívében megterem
az érett és tűnődő kevésszavú alázat,
az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről,
az már egy messzefénylő, szabad jövő felé tör.
Semmim se volt s nem is lesz immár sosem nekem,
merengj el hát egy percre e gazdag életen;
szívemben nincs harag már, bosszú nem érdekel,
a világ újraépül, – s bár tiltják énekem,
az új falak tövében felhangzik majd szavam;
magamban élem át már mindazt, mi hátravan,
nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem
sem emlék, sem varázslat ...

Ebben is József Attila örökségét vállalta, talán akaratlanul. Van abban valami megnyugtató, hogy éppen e két költő – József Attila és Radnóti Miklós – képét helyezte egymás mellé az idők során a nemzeti emlékezet.

EMLÉKEK...

A Szucsich család a Mecsek tövében, a Nyúl utcában lakott. Ma is ott áll a kis, kertes, földszintes ház, ahol Szucsich Mária, édesanyám, gyermekként élt. A századforduló idején tizennégy éves volt. Gyermekkorát felidéző, *Tavasztól télig* című regényét hangulatos Nyúl utcai képpel kezdi: „Olyan tavasz van, hogy nyárnak is beillik. A simogatós szellőcskék telesöprik rózsaszín barackvirág szirmokkal az utcákat. A kertünkben vidám tarka jácintok illatoznak...”, Majd így folytatja: „De azért nem vagyok vidám, sőt néha nagyon is szomorú, elhagyatottnak érzem magam, mert nincs senkim, akivel beszélgetni tudnék.”

A *Tavasztól télig* Pozsonyban jelent meg először a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Irodalmi és Művészeti Társaság szépirodalmi könyvsorozatában 1936-ban. Akkor csak néhány példány jutott el Magyarországra, de a haladó hazai kritika felfigyelt az érdekes napló-regényre. A munkaszolgáltatásként elpusztult *Braun Soma*, az akkori idők egyik kiváló kritikusa, így összegezte véleményét a *Népszavában*: „Ha a szerző svéd vagy orosz írónőnek születik, már ennek az egy műnek az alapján világhírűvé lenne.” De *Illyés Gyula* a *Nyugatban*, *Bálint Lajos* a *Magyar Hírlapban* nem kisebb mértékkel mérve adtak nagy rangot ennek a regénynek. A hazai olvasók a felszabadulás után több mint egy évtizeddel ismerkedhettek volna a regénnyel, amikor a Szépirodalmi Kiadó 1956 októberében megjelentette. De ki figyelt akkor egy könyvre, amely nélkülözötte a rendkívüli politikai aktualitást. A zűrzavarban visszhang nélkül kallódott el a mű egyetlen hazai kiadása. A 3000 példány nyilván elfogyott, de a magyar szocialista irodalom tehetőségei *női* úttörőjével szembeni közönyt nem sikerült áttörnie.

„Fekszem a padlón, már alszik a család, csak én vagyok ébren, előttem a padlóra ragasztott vastag gyertya ég, lapos üvegben gyertya áll; én meg egy kékipiros vonalas vastag füzetbe írok, egyre írok... De írok néha a fáskamrában, a padláson is. Még a szőlők alá, a „Békás Kút”-hoz is elmegyek, fekszem a kővér fűben, és írok. És állandóan félek, nagyon félek, hogy a napló anyám kezébe kerül.”

Így emlékezik meg az írónő a *Tavasztól télig* előszavában a gyermekfejjel írt naplóról, amelyre később az önéletrajz-ihletésű regény épült. Tizenhat éves korában már novellái jelentek meg a *Pécsi Naplóban*. Ezekért fizetség nem járt, legfeljebb pofonok a „nem éppen szabadon gondolkodó, de nagyon szabad kezű” anyától. Hogyan nőtt ki környezetéből, hogyan döbbsen rá a társadalom szociális igazságtalanságaira, hogyan lett újságíró és végül is a szintén Pécsről induló radikális lapszerkesztő és író, *Barta Lajos* felesége, mindezt élvezetesen ábrázolja a *Tavasztól télig* folytatásában, *A lányok elindulnak* című ugyancsak önéletrajzi fogantatású regényében, amely 1965-ben, röviddel az írónő halála után jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál. Megszökött, hajnalban, az ablakon át, anyai áldás nélkül, mint valami romantikus hősnő. Kis kofferrel a kezében beült a konflisba, amellyel jövendő férje jött érte, és elindult egy kemény, nehéz, nélkülözésekkel teli, harcos élet útján, amely nagy nemzetközi kerülővel – Berlin, Bécs, Pozsony, Prága, London – kanyarodott vissza a hazába.

Édesanyám nagyon szerette a gyerekeit, sok áldozatot hozott értük. Amikor 1910-ben apámmal Budapestre költözött, három éves voltam. A forradalomig két húgomnak adott még életet. Szép mély hangja volt, egy ideig olasz mestertől énekelni is tanult, de a gyerekek miatt abbahagyta. Mint gyermekírónő lépett az irodalomba. Csakhamar nagyon becsült munkatársa lett a *Gaál Mózes* szerkesztette *Az én újságom*, illetve a *Benedek Elek* által kiadott *Jó Pajtás* című gyermeklapoknak. Új vonást vitt a gyermekirodalomba. A Tanácsköztársaság idején megbízást kapott

a *Lányok Újságja* szerkesztésére, mely a régebbi Herczeg Ferenc-i irányt követő Magyar Lányok helyébe lépett. Mielőtt írói tehetsége valóban kibontakozhatott volna, megbukott a Tanácsköztársaság. Követte férjét az emigrációba.

Sokszor emlegették már az emigrációs sors keserves kenyerét. Hogyan, miből él egy idegen nyelvet alig tudó író-házaspár, hogyan, miből tartja el három gyermekét? Sőt négy gyermekét, mert mire szüleim Németországba értek, útban volt a negyedik gyerek. A háború utáni összeomlásban, az inflációtól széttűllesztett, forradalomtól és puccsoktól rángatózó Németországban született.

Nyár volt. A *Feketeerdő* egy kis üdülőhelyén, *Todtmosban* húzódtak meg. Talán azért itt, mert fordítójuk, *Stefan J. Klein*, közelében nagyobb biztonságban érezték magukat. De múltak a hetek, őszi esőktől gőzölögtek a fenyvesek, fogytán volt a pénz, a gyermek születését novemberben várták. A panzióban már hetek óta nem fizettek. A helyzet egyre kilátástalanabbá vált.

Apám akkor elhatározta, hogy zálogban hagyja anyámat Todtmosban, maga pedig Berlinbe utazik, hogy pénzt szerezzen és valahol egy kórházi ágyat a szüléshez. Sok reménye nem volt a sikerre. Úgy indult el, mint a mesék hőse szerencsét próbálni.

A márka stabilitásának első éveiben Berlin izgalmas hely volt. A vállalkozási kedv geizirként szökött a magasba. Gomba módra szaporodtak el a megalapozott és a fantasztikus ötletekre épülő „gründölások”, amelyeknek nagy része a csecsemőkort sem élte túl. Az új művészeti ág, a film, a benne rejlő üzleti lehetőség vonzották a tőkét. Mit lehetett gyorsan viszonylag sok pénzre váltani? Filmötletet, filmnovellát, filmforgatókönyvet. A mesebeli királyfi hamupogácsát vitt tarsolyában, apám filmnovellát, amelyet fantáziadús anyám süített ki a Feketeerdő mélyén. A szövevényes mesére már nem emlékszem. A fáraók bosszújának lényeges szerepe volt a filmben, amely izgalmas és titokzatos jelenettel kezdődött: egy angol kutató megérintette a British Museum-ban az ősi Egyiptomból származó gyűrű gyémántkövét, és nyomban porrá vált. A bonyolult meseszöveg fantasztikus lehetőséget nyújtott egy méregdrága kalandfilm forgatására, mint amilyeneket valóban készítettek tíz évvel később. Anyám filmnovelláját megvették, de a film forgatására nem került sor, mert a filmvállalkozó hamarosan megbukott. Fejünk felől elhárult viszont a katasztrófa. Apám kifizette a todtmosi adósságot, kiváltotta a zord őszi esőktől már-már búskomor anyámat a feketeerdei rabságból. Berlinben egyesült a család.

A filmmel szerencséje volt anyámnak, a szüléssel kevésbé. Negyedik gyermekének egy jótékonyági egyesület kórházzá előléptetett, borzalmasan elhanyagolt, primitív katonabarakkjában adott életet. Csoda, hogy nem pusztult bele.

A kis Bözsi alig volt három hónapos, amikor a tél közepén nagy útra indulunk. Bölöni György Bukarestbe hívta apámat. Szerkesztői állást ígért a romániai magyarság számára indítandó napilapnál. Törött ablakú, fűtetlen vagonban utazunk Prágán keresztül Bécsbe. A monarchia összeomlása következtében túlszűfolt „császárvárosban” hamarjában még albérletet sem igen lehetett kapni. A Ferenc József pályaudvarhoz közeli Metropól szálló hatodik emeletén laktunk rövid ideig, de sohasem étkeztünk a szálloda éttermében. Anyám petróleum gyorsforralón, a „*primusz*”-on, főzött titokban, dugva, hogy ne haljunk éhen.

Hat hét múlva apám visszatért Bukarestből, csaldóttan, leverten. A remény, amiért a kulturális élettől pezsgő, mindenféle lehetőségtől villódzó német fővárost otthagytá, füstbe ment. A magyar napilap számára ígért papír eltűnt valahol a román bürokrácia útvesztőjében. Ha visszatérhettek volna Berlinbe, írói útjuk is másképp alakul talán. De erre már nem volt sem anyagi fedezetük, sem erejük. A Berlinhez képest csendes, provinciális Bécsben kellett tartósan berendezkedni – négy gyerekkel.

Ezek a bécsi évek óriási súllyal nehezédtek anyámra. Nemcsak az állandó, kilátástalan nyomor, az idegőrlő létbizonytalanság miatt, legjobban talán az fájt neki, hogy gyermekeinek semmit sem tudott nyújtani, sőt végül is ideiglenesen meg kellett válnia tőlük. A város peremén épült, kiszolgált katonai barakkta-
bo-

rokban nyert néhány gyermekotthon elhelyezést, ahol nyomorúságos körülmények között, többnyire árva vagy félárva gyermekeket gondoztak. A jedlersee-i barakkokba sikerült némi protekcióval beszerezni két hűgömat, jómagam pedig a város másik végén, a hietzingi barakktáborba kerültem, amelynek három kátránypapírral fedett, betonpadlójú hosszúkás faházában néhány száz fiúgyermeket óvtak a züllestől. Néhány hét a barakkban úgy elkeserített, hogy éneket idején hóban-fagyban szólni akartam, pedig cipőm sem volt. Később megbarátkoztam helyzetemmel, beleolvadtam a többi nyomorúságos sorsú fiú szedett-vedett tömegébe. Anyám csak ritkán látogatható meg, mert villamosra sem volt pénze. Ha tehetné, a kislányokat látogatta, akik lelkileg nehezebben bírták sorsukat. A nagy pénztelenségben a három gyerek nélkül is nehéz és nyomasztó volt az élete. Albérletről albérletre vándorolt, a primuszon főzött, tehetősebb emigránsoktól ruhát koldult nekünk, a csecsemőt dajkálta. És közben írt. Írt, mert nyüzsgöttek a fejében a témák, írt, mert néha ezzel is lehetett valami kis pénzt keresni.

Csodálatos lelkierővel bírta ezt az életet. Sírni soha nem láttam. A szomorúság belülről fojtogatta, de önérzete, büszkesége nem tűrte, hogy mások előtt gyöngének tűnjön. Sokszor még vidám is tudott lenni. És soha nem felejtette, hogy azért vállalta sorsát, mert a szegények, a kizsákmányoltak, az elnyomottak mellé szegődött. Akkor már szocialista öntudattal csinálta, amit csinált.

Szucsich Mária feltűnően egyéni, érdekes művelője volt a szocialista élű társadalmi szatírának. Sokat írt saját neve és különböző álnevek alatt a bécsi emigráns sajtóba, a *Bécsi Magyar Újságba*, a *Panoráma* című képes heti lapba (amíg ezek a lapok megjelentek), de szatírái helyet kaptak Stefan J. Klein fordításában a nemzetközi rangú bécsi és németországi polgári liberális napilapokban is, többek között a Frankfurter Illustrierte Zeitungban. Persze, a lehetőségek szerint dolgozott a kommunista berlini Rote Fahne-nak és a Berlin am Abend-nak is, ingyen engedte át írásait az amerikai, kanadai magyar nyelvű kommunista sajtónak. Néhány évvel ezelőtt, a lipcei könyvtárban kutatva, bukkantam rá a Német Kommunista Párt egyik nagyformátumú illusztrált hetilapjában, a *Das Wort*-ban, édesanyám tucatnyi szocialista meséjére, elbeszélésére, szatírájára, amelyek mind 1923-ban jelentek meg. További kutatás bizonyára felfedezné más lapokban megjelent írásait is.

Joggal lehet Szucsich Máriát a magyar szocialista meseirodalom első művelőjének nevezni *Silvanus* című műve kapcsán, amely a világhírű *Malik Verlag*-nál jelent meg 1923-ban. Ez a sajátos hangvételű „mesekönyv” inkább a felnőttekhez szól. A gyarmati népek szabadságharcának mesészerű ábrázolásában csillogóan dús fantáziával ötvözi egybe a keleti mesék hagyományát az osztályharcról szóló marxista-leninista gondolatokkal. Ismereteim szerint *ennek a könyvnek nincs párja a világ-irodalomban*. Ugyancsak 1923-ban jelent meg a *drezdai Freidenker Verlag*-nál a *Die Träume des Zauberbuches* (Az álmoskönyv valósága) című szocialista meséit magában foglaló könyve is. A Silvanust a háború után, 1948-ban kiadta a bécsi Globus Verlag is 25 000 példányban, amiből 10 000 példányt átvett az NDK. Értelmetlen mulasztás, hogy ez a maga nemében egyedülálló, ma is érdekes és tanulságos mű magyarul még nem olvasható.

Az emigráció pozsonyi éveiben (1932–38) keletkezett a már említett *Tavasztól télig* című regény és annak folytatása, az *Egy lány felszabadul*, amely 1965-ben került kiadásra, erősen átdolgozva és kibővítve a Szépirodalmi Kiadónál *A lányok elindulnak* címmel. De az író sok irodalmi riportja jelent meg a szlovákiai demokratikus magyar sajtóban, előbb a *Reggel*-ben, majd a *Magyar Újságban*. Még egy érdekes, pszichológiailag alátámasztott bűnügyi regénye is, a *Tilos átjáró*, a Magyar Újság húsvéti mellékleteként.

Nyugodtabb, kevésbé nyomorúságos életkörülmények között Szucsich Mária sokoldalú tehetségéből – verseket, színdarabokat is írt – többre is tellett volna. De az állandó létbizonytalanság, a hajszoltság, a közlési lehetőség rendkívüli korlátozottsága erősen fékezte írói munkásságát. Egyre nagyobb távolság a hazai élettől időben is, térben is, a gyökeretvesztettség elhatalmasodó érzése sokszor bénítóan hatott kedélyére. Különösen így volt ez a bombázások alatt vergődő háborús

Londonban, ahol csak az esetleges hazatérés reménye tartotta ébren az alkotó lángját. Nyolc év Londonban, összesen huszonhét év, fél élet, emigrációban – nagyon hosszú idő bárkinek, de különösen írónak, aki akkor érezte magát igazán elemében, amikor a hazai talajból, a hazai életből meríthetett ihletet.

Nem tudom, mit várt Szucsich Mária a felszabadult hazától, amikor Barta Lajossal együtt 1946-ban végre haza tudott térni, mert erről sohasem beszélgettünk. De azt biztosan nem várta, hogy mellőzzék, háttérbe szorítsák, mintha semmi érdeme sem lenne, hogy külföldön megjelent könyveit hazai kiadók évekig figyelemre se méltassák. Pedig ez történt, és ez nagyon elszomorította. Tetejébe cukor-bajjal küszködött, leesett a lépcsőn, eltörte a lábát, utolsó éveiben nehezen mozgott, visszavonultan élt. A család, amelyet mindig szeretett volna összetartani, a gyerekek, akikért annyit áldozott, szerteszét szóródtak: Bözsi halálát a nációk okozták, Juci Bécsben él, Baba Ausztráliában. Amikor Barta Lajos eltávozott, fél év múlva követte, 1965. március 15-én.

Kaffka Margit kortársa volt. Ha Kaffka nem hal meg fiatalon, talán túlélt volna a kritikai realizmuson. Szucsich Mária korán eljutott a szocialista látásmódig, a szegények és gazdagok osztályharcának megértéséhez, a Tanácsköztársaság vállalásához, a szocializmusért folyó harc igenléséhez, aktív támogatásához. Kevés írónőnk van, akit a magyar szocialista irodalom úttörőjeként tarthatunk számon. Szucsich Mária esetében is van még mit törleszteniünk, hogy tehetséges művei az olvasóközönség tudatában az őket megillető helyet elfoglalják.

KOLTA FERENC

ÍV

Egy pécsi folyóirat 1945-ben

1945-ben Pécs rendkívül élénk szellemi pezsgés otthona volt. A városban már a felszabadulás előtt jelentős haladó szellemű értelmiség tömörült, és ennek tagjai a felszabadulás után nyomban munkához láttak. A szovjet csapatok 1945. november 29-én vonultak be a városba, és már december 27-én – amint az Új Dunántúl 28-i számában olvashatjuk – „népes gyűlésen megalakult az írók, művészek és tudósok szabad szakszervezete”. Elnöke dr. Lissák Kálmán egyetemi ny. r. tanár lett, a szépirodalmi szakosztály vezetője pedig Csorba Győző. Hamarosan irodalmi estek, hangversenyek, színházi bemutatók és ismeretterjesztő előadások sora jelezte, milyen élénk tevékenység követte a megalakulást. 1945 májusában Várkonyi Nándor szerkesztésében megjelent a Sorsunk felszabadulás utáni első két, összevont száma, alighanem megelőzve minden más hasonló kezdeményezést az országban.

A pécsi értelmiség erőfeszítései sok segítséget kaptak azokról az íróktól, esztétikusoktól, tudósoktól, akik 1945-ben rövidebb-hosszabb időt ebben a városban töltöttek. Pécs viszonylag kevés sérülést szenvedett a háborúban, „a béke városá”-nak is nevezték, a szellem emberei tehát szívesen kerestek a falai között alkotómunkájukhoz nyugalmasabb lehetőségeket. Itt, Pécsen, ebben az időben történtek pl. az első kísérletek egész zenei nevelésünk megreformálására, és Kodály Zoltán, aki akkoriban ugyancsak huzamosabb ideig városunkban tartózkodott, 1945. november 19-én, egy, a tiszteletére rendezett hangverseny bevezető előadásában megállapította: „Máris megindult itt egy olyan próbálkozás, amelyhez hasonló a fővárosban nincs, és amelynek döntő fontossága lehet egész zenei nevelésünkre... Ez az eljövendő magyar zenei műveltség magvetése.”

Ebben az atmoszférában született az a kezdeményezés is, amelyre a címben utaltunk. Egy folyóiratkísérletről van szó, amelyből ugyan csak egyetlen szám jelent meg, mégis mindenképpen megérdemli, hogy megszabadítsuk a feledéstől, amely mind a mai napig méltatlanul körülveszi.

A címlapon ezt olvashatjuk: *Ív, szépirodalmi és művészeti folyóirat*. Megjelent 1945 utolsó heteiben.

Pécsnek ebben az időben már ismét volt rendszeresen megjelenő rangos irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirata, hiszen a Sorsunk újból él; mi indokolta tehát, hogy az akkori papirhiányos világban még egy irodalmi folyóirat megjelenjen? Az olvasó első gyanúja nyilvánvalóan az, hogy valamiféle egészen más művészi vagy politikai állásfoglalás, esetleg személyes ellentét húzódik meg a háttérben. Egy pillantás a tartalomjegyzékre azonban azonnal eloszlatja ezt a feltevést: az új folyóirat gárdája szerepel a Sorsunk lapjain is, az Ív beköszöntő cikkét pedig éppenséggel a Sorsunk főszerkesztője, Várkonyi Nándor írta.

A helyes választ megkapjuk, ha megfigyeljük, kik szerkesztették az Ívet, és ha elolvassuk a beköszöntő cikket.

Az Ív szerkesztője Csorba Győző volt, a társszerkesztők pedig András Endre, Csányi László és Kopányi György. A legidősebb, a főszerkesztő 29 éves, a többiek fiatalabbak, jócskán innen a harminc éven. Arról volt tehát szó, hogy egy új nemzedék igyekezett magának saját fórumot kialakítani. Várkonyi Nándor *Nemzedékek* című bevezető cikke abban fogalmazta meg a nemzedéki tudat föltételét, hogy „a feltörő nemzedék új mondanivaló és új kifejező eszközök birtokában érezze magát.” Nos, 1945-ben egy Pécssett tömörült fiatal gárda úgy érezte, hogy megfelel ennek a feltételnek.

Ez azonban nem jelentett egyben valamiféle szembefordulást az idősebbekkel. Csorba Győző szóbeli közlése szerint már a cím is jelképezni kívánta ezt: ív szeretetnek volna lenni a továbblépni szándékozó fiatalok és az általuk nagyra értékelt, de konzervatívabb idősebbek között, egyben ív a jelen és az új életet hozó jövő között. Ezért írhatta Várkonyi Nándor őszintén cikke befejezésében: „... az öregedő embert ritkán érheti tisztább öröm, mintha látja, hogy fiatal barátai otthont építenek, s helyet kínálnak benne.” Ne felejtjük el azt sem, hogy az egész vállalkozáshoz egy idős, nyugalmazott egyetemi tanár, dr. Entz Béla adott papirost saját készletéből, a megjelenéshez az engedélyt pedig a város akkori főispánja, a már ugyancsak nem fiatal dr. Boros István adta. Az sem véletlen, hogy a folyóiratban nemcsak Várkonyi Nándort szólaltatták meg az előttük járó generáció tagjai közül, hanem kéziratokat kértek és kaptak Kodály Zoltántól, Martyn Ferencről és Bárdosi Németh Jánostól is. A fiatal nemzedék tagjai tehát valóban úgy építettek maguknak otthont, hogy benne helyet kínáltak idősebb barátaikat, sőt – és ez a körülmény ugyancsak figyelmet érdemel – a folyóirat elvi vonatkozású cikkeit éppen tőlük kérték.

Milyen főbb elvi problémák és meglátások szólalnak meg az Ív egyetlen számában?

Az egyik problémakör, amely a különböző írásokban vissza-visszatér: a közvetlen múlt helyes megvilágítása. Ebben a vonatkozásban a szemlélet egyöntetű.

Kodály Zoltán cikkében, amely 1945. november 19-én, Pécssett, a már említett Kodály-hangverseny alkalmából elhangzott előadását tartalmazza, egyértelműen elmarasztalja a 45 előtti magyartalan kultúrpolitikát. A közönség műértő része „tisztá idegen zenére van nevelve, a magyar jelleg iránt semmi érzéke, sőt sokszor ellen-szenves neki” – írja. Megállapítja, hogy nálunk „Műveltség annyi, mint idegenség, magyarság annyi, mint műveletlenség... magyar és zenei műveltség mintha nem férne meg együtt...” Aztán hozzáfűzi: „Súlyos történeti okai vannak ennek”, – s nagy örömmel üdvözlö a Pécssett megindult próbálkozást a hangszeritanítás magyar módszerének gyakorlati kidolgozására.

Ugyancsak elmarasztalja a felszabadulás előtti kultúrpolitikát és kiszolgálóit Martyn Ferenc is, *Levél egy fiatal testőnhöz* c. írásában. „Soha nemzedék így meg nem lapult, nem szürkült el” – sóhajt fel, s fél, hogy „az évtizedek óta tartó szellemi leromlás legfiatalabbjaink pusztulásához vezet.” Legfőbb hibaként a német ex-

presszionista képzőművészet hatásának egyeduralmát jelöli meg, s hibáztatja, hogy „a hazai kórusban Nyugat és Párizs egyáltalában nem kapott szerepet, de még gyöngé hangot sem. Párizs szidása divat volt, előkelően hatott...”

Bárdosi Németh János Illyés Gyula: *Egy év* című kötetét mutatta be, amely a költőnek 1944 szeptemberétől 1945 szeptemberéig írt verseit tartalmazza. Bárdosi Németh János a háború utolsó évét a „szenny, nyomorúság, szenvedés, iszonyat, bűn, pusztulás” évének nevezi, amelyben „a vér, a gyász, a könny és a pusztulás hazája lett az ország.” Aztán így folytatja: „Sötét sarok, Magyarország – írja Illyés is, pedig talán csak a szenvedés próbái nagyobbak itt, és nem a lelkek kisebbek, se a hit, se az emberség.” Bárdosi Németh János azonban a jövőbe is néz, és példaként említi Illyés Gyula korabeli aktív politikai tevékenységét, termékeny, töretlen hitét, elszántságát.

Feladatainkkal, tennivalóinkkal kapcsolatban visszatér a folyóiratban az a probléma, hogyan biztosíthatjuk méltó helyünket a nagyvilágban. Erről beszélt Kodály Zoltán is, természetesen a magyar zenei nevelés összefüggéseiben. Az Ívben megjelent cikke egyértelműen fogalmazta meg véleményét. A nacionalizmust elutasítja, de megállapítja: „... azok a művek terjedtek el a legjobban világszerte, amelyek legerősebben fejezik ki a maguk nemzeti sajátosságait... Minden nagy előadóművészen kimutathatók nemzete jellemző vonásai... Az előadótól is maga népe magyarázatát várják legelőbb... Nemzetközi érdeklődésre annál inkább tarthatunk számot, mennél magyarabbak vagyunk... Az olasz idegen művek előadásába is beleviszi a maga sajátos, élesen megkülönböztető nemzeti jellegét.”

Nagyon hasonló gondolatokat fejteget Martyn Ferenc is már említett írásában. „Egy európai műveltségű francia például francia marad, össze nem téveszthetően, és egyedül francia” – írja. De ő sem valamiféle kuruckodásban látja a nemzeti jelleg helyes megvalósulását, hiszen azt is megállapítja, hogy „Ifjúságunknak, ha életét a művészetnek akarja áldozni, kettős a feladata. Egyfelől meg kell tanulnia mesteriségét, épp annyira kell ismernie, mint ahogy tudja ezt legképzettebb nyugati kortársa, másrészt ismernie kell a korszerű európai művészet problémáinak összességét, egészét, mert csak mindezen túl fogalmazhatja meg jellemzően a magyar feladatokat, csak ilyen módon felelhet magyarul.”

Látjuk tehát, a tanulmányok fontos elvi kérdéseket vetnek fel, s ha nem is érthetünk velük mindenben egyet (pl. Martyn Ferenc pesszimista hangvételével és a szocialista realizmussal kapcsolatos megjegyzésével), lényegében az akkori nehezen áttekinthető helyzetben elfogadható, hasznos gondolatokat foglalmaztak meg. Még nem a szocializmus szemüvegén át elemzik a valóságot, de ne felejtjük el, 1945-ben a fasizmussal szembeforduló polgári humanizmus is nagy lépést jelentett előre.

A folyóirat versanyagát szinte kizárólagosan a fiatalok adták. Vajon mit árulnak el magukról és világukról?

Az első, ami feltűnik, kétségtelenül az, hogy rendkívül igényes, igazán színvonalas és modern hangvételű művekkel jelentkeztek. Nem a szélsőséges avantgardizmus képviselői, de láthatóan ismerik a legújabb nyugati irodalom eredményeit, és tehetségesen igyekeznek a mi nyelvünkön hasonló módon alkotni. Tartalmi vonatkozásban azonban még nem szólal meg műveikben a legkorszerűbb problematika és mondanivaló. A Pécsi Szabad Szó 1945. december 25-i száma kissé meg is rója őket, mondván, hogy csupán a Babits iskola új hangszerelését nyújtják, és „az elefánt-csonttorony hűvös hidege, desztillált szép az, ami elsősorban megkap.”

Ez azonban nem jelentett egyúttal valamiféle retrográd szemléletet, csupán a közéleti problémák kerülését, és – nyilván a fasizmus, a háború okozta – kiábrándultságot. András Endre igen jó technikával megírt verseiből pl. valami titokzatos ismeretlentől való félelem csendül ki. A legszebb zenébe is „belebőg öt tehén” – írja jellemzően, s úgy érzi, a „ránkhunyorgó alkonyat” csak „lemondó győtrelem”. ~ Csányi László még csak 24 éves, mégis így sóhajt fel:

„Ó mennyi év
kellett, hogy megtudjam, hiába
nincs segítség.”

Kopányi György kissé népies hangvétellel arról ír, hogy „bánatokkal teli hegy” nehezül rajta, s meghalt barátaira emlékezve nem tudja, ki valójában a szerencsés: aki meghalt, vagy aki életben maradt.

Csorba Győző és Weöres Sándor kitűnő verseire vonatkozik legkevésbé ez a pesszimizmus. Csorba Győző egyik versében a mindennapiságot, a középszerűséget, a langyos, törvény által biztosított nyugalmat utasítja el, a másikban arra kéri társát, vigyázzanak egymásra, hiszen „Ki más takarná ránk a lelke lepleit?” *Homo politicus* c. szellemes szatírája pedig az önző, törtető politikusokat pellengérezi ki.

Weöres Sándor ebben a számban jelentette meg azóta közismertté vált s a gyermekek által különösen kedvelt, játékosan kedves *Liba pék* c. költeményét, ezen kívül *Kulcsok* címmel 12 rövid, szellemes, aforizmaszerű verset közölt. A korabeli valóság nagy kérdései azonban nem foglalkoztatják.

A szépirodalmi alkotások közül csupán Morvay Gyula *Kubikusok* c. novellájának van társadalmi problematikája. A kubikusok régi, nyomorúságos életét festi izes, zamatos nyelven. A változástól azonban nem remél sokat. „Országok, vagy világok dőlnek össze, menni kell a kubikba – szólt Préda Gáspár kubikos, és leül az asztal mellé” – olvassuk a novellában. Aztán megtudjuk, hogy folytatódik a kubikos sors úgy, mint azelőtt.

Összegezeként mégis azt állapíthatjuk meg, hogy az ív megjelenésével 1945-ben jelentős dolog történt. Ha a folyóirat mondanivalóival ma már nem is lehet mindenben egyetérteni, és ha hiányoljuk is a szépirodalmi alkotásokban a korabeli nagy problémák megszólalását, természetesen korlátai ellenére tartalmi szempontból is hasznos, előrelendítő volt. Szerkesztése idején nagy volt még a lelkekben a zűrzavar; 1945-ben a közvetlen múlt egyértelmű elutasítása, a polgári humanizmus is a jövőnek szántott utat. Művészi szempontból pedig határozottan színvonalas volt az ív. Mindezek mellett mindenképpen elismerésre méltó, hogy a fiatal pécsi írók abban az időben, amikor sokan elfordultak az új élettől, szerepet kértek benne. Nem panaszkodtak és nem is várták a csodát, hanem a megjelenéshez engedélyt kértek és kaptak, papirosért kunyeráltak, előfizetőket gyűjtöttek, vállalták az anyagi kockázatot és áldozatot is, hogy elindulhassanak. Csorba Győző később, 1949-ben a Dunántúl 3. számában ezeket írta: „Az eredmény mindig a legjobb érv igazunk mellett... vidéken is lehet élni és alkotni, s az „elhagyatottságra”, „mellőzésre” ez az orvosság, nem a tétlen siránkozás.” (I. m. 200. l.) A pécsi fiatal költők az ő vezetésével eszerint cselekedtek már 1945-ben.

Várkonyi Nándor beköszöntő cikkében többek között ezeket írta: „...tudom jól, vállalkozásaikat maga alá temetheti a gazdasági zuhanás, hogy szétszóródhatnak, hogy életük elbotolhat az egyéni sors ezernyi véletlenén.”

Igen: vállalkozásukat maga alá temette a gazdasági zuhanás. „Megjelenik évente négyyszer” – olvashatjuk a címlap belső oldalán. Az infláció azonban közbeszólt, s már a második szám sem jelenhetett meg. És valóban szétszóródtak. De nem egy közülük országos rangra emelkedett, és egyikük sem süllyedt vissza az ismeretlenség semmivilágába. Hogy így történt, abban bizonyára van része fiatalkori vállalkozásuk előrelendítő kísérletének is, annak, hogy a nagy kataklizma után bátran és sikerrel nekilendültek a munkának, első ízben alapítva Magyarországon a fiatalok számára szépirodalmi és művészeti folyóiratot vidéken.

Vállalkozásuk úttörő jellegű volt. Megérdemli tehát, hogy értékeink között tart-suk számon.

SZÁNTÓ TIBOR

Kéziratot kértem, s január 13-i válaszleveledben azt írtad, ha lesz újabb novellád, útnak indítod. Leveled zárómondata: „Az én szemem lassacskán már csak rádiózásra való. Egyébként primán volnék.”

Az „egyébként” kamaszos-derős hetykesége, mint régebben, most is tetszett: vártam a novellát.

De nem tartottad meg az ígéretedet, először, amióta ismerlek. Kéziratod helyett itt vibrálnak szemem előtt az újsághír betűi: „rövid szenvedés után...”

Rövid szenvedés, rövid élet után.

Rövid, de tartalmas élet után.

A triciklis kifutó gyerek egyik napról a másikra pályát változtatott: irodalmi életet szervezett, folyóiratot szerkesztett. És írt.

Könyveid itt sorjáznak a polcomon. A Triciklin-től kezdve az Élet, halál, cigarettá-ig.

Mit írtál meg bennük?

A romlandó test, szemed gyérülő világossága helyett belső látásod, a lélek látása erősödött, egyre tágabb horizontokat befogó könyveidben. Deklarált ars poetica helyett az embert írtad, hol nagy, hol kisbetűvel; reményeivel és esettségével. Minden leírt szavad művészi és emberi tisztaság: ezt soha nem választottad külön. Az emberi világot elárasztó tisztességtelenség, aljasság, gáncs, képmutatás és igazságtalansággal szemben az emberi jóságra apelláltál; az egyetlen fogódzkodóba kapaszkodtál; abba, hogy boldogságra születt az ember, tevékeny, alkotó öröme, jobb sorsra, mint amit a reménytelen pesszimizmus sugallhat. De azt is tudtad, hogy ez a jobb sors, a boldogabb emberi élet nem terem meg fűtyszóra, se lelkes, vagy léleknélküli éljenzésre. Ahogy egyik hősödről – vagyis magadról – mondod: „... valamennyi fontos döntésénél volt lehetősége, hogy a sorsát alakítsa. Ezt így kimondani nagyon egyszerű. Az ellenkezőjével védekezni még egyszerűbb. Az igazságot megkezesni és felmutatni a legnehezebb.”

Erre vállalkoztál írói munkásságodban, hiszen ennél alább nem lehet adni.

Játékos derű és dráma, groteszkes humor és minden jóra szövetkező cin-kosság, s valami különös lírai lebegés, bölcs, bizakodó szeretet, életesség öt-vözte írásművészetedet; a magányosságtól rémülők tétova mozdulata; a kül-városi lépcsőházak embersége, gyarlósága és kíméletlensége; az összegabalyo-dott világ fiataljainak és kevésbé fiataljainak helykeresése: mindez nagyerejű ábrázolással, kevésbeszédű, kitűnő atmoszférateremtéssel él és hat munkáid-ban. Az olvasó szinte nem is veszi észre, hogy a mondandó súlyából-terhéből részt vállal.

Egy kis újságíróskodás után csaknem gyerekfejjel megszervezted az iro-dalmi életet, írókat „telepítettél” Pécsre; szerkesztetted a Dunántúl-t, a Sor-sunk hagyományára építve, összegyűjtve a dunántúli erőket úgy, hogy a vi-déken szerkesztett folyóirat mégse ragadjon provincializmusba. És a másik szép hagyomány: az induló fiatalok fölfedezése, útjuk egyengetése; s mind-ezt még a harmincadik éveden innét, már-már legendába illő jókedvvel és jó-ízű kópésággal.

Az emberi tisztaságra és tisztességre-törekvés volt a vezérlő csillagod; ezért tudtál őszintén örülni mások megérdemelt sikerének, és sosem azért, mert esetleg részed volt benne. Nem pózolóással és agresszív föllépéssel, (ilyen gesztusod is volt: a könyöklőkkel, a pöffeszkedő vállveregetőkkel szemben) de egészen különös, sajátos módszerrel, sokszor még „marhaskodással” is ki tudtad „taposni” a kéziratot, ha (tehetségük szerint) jogos volt ez a szerzők-kel szemben. És nem lehetett más tekintély, csak az, hogy milyen a kézirat.

Az író-felfedezés öröme-izgalma legutóbbi éveid magányában is lelkesí-tett. Egyik tavalyi leveledben írtál az újabb fölfedezettéről: „... figyelmedbe ajánlom ezt a fiút. Ismerem a többi írását is, egészen különleges tehetségnek tartom. Remélem, nem tévedek.”

Példát adtál, hogy fölfedezettek, elindítottak és idősebb pályatársak: mi-vel tartozunk egymásnak szeretetben, emberségben, megbecsülésben; s hogy amire szegődtünk: a szépség, tisztaság és igazság ne írott malaszt legyen, de valósággá váló erő, amiért érdemes élni.

Nem kegyeletsértés – Te legalábbis nem veszed annak –, ha gyakran arra ütöm föl a fejemet, hogy: na most! és nagy hahotával kivágod az ajtót: „Áá, gyerekek, engem nem lehet megijeszteni holmi halállal; csak tévedés volt az egész!”

Mert így élsz már bennem, bennünk: elpusztíthatatlan kamaszkodással, derűvel, melegszívű emberséggel és tisztasággal, hogy – ha már megváltani nem lehet – legalább otthonosabb legyen a világ.

PAKOLITZ ISTVÁN

FIATAL PRÓZAÍRÓK

„A nemzedékek is szervezkednek: egymás mögött... és egymás ellen... fálánsz fálánsz után! „Hol vannak a húsz évesek?” – kérdeztük még nemrég, eltűnődve, ... A húszévesek pedig ott meneteltek az ablak alatt, összeszorított foggal és benéztek. „Ezek már akadémikusok” – gondolták magukban, – „már megcsontosodott ellenségei az Újnak: ezek ellen már küzdenünk kell.” Tudom, hogy így beszélték – sohasem volt még ily űr a nemzedékek között... Néha eljöttek hozzánk, ... olykor hoztak egy-egy verset is, novellát. – Tehetséges íróra vall, – mondtuk ilyenkor, – de még nem elég fejlett... az ízlése... a technikája... titánkodó és naiv: az életet nem ismerheti még: minden során kéri a fiatalság... érne, üllepedni kell... – Igen, – felelték docilis arccal, de nem minden mellékgondolatok nélkül: és többit aztán nem is láttuk őket. Összeszorított foggal jártak az utcán és benéztek az ablakon. – Nehéz manapság érvényesülni a fiatal íróknak.” – E friss illatú sorokat Babits Mihály fogalmazta meg jó félszázaddal ezelőtt, 1916-ban, Ma, holnap és irodalom című tanulmányában. De idézhetnénk sokkal régebből, akár Szokrátesz korából zsongéknak, frissen fölvetettnek tűnő gondolatokat. A türelmetlen fiatal nemzedékek tíz, húsz vagy – szerencsétlen esetben – ötven éves hullámokban lökészerűen jelentkező harsány föllépései rendszerint nagyot lendítettek a fejlődés soha nem kellő gyorsaságú szekerén. (Néha persze az is előfordult, hogy kilendítették a szekeret a helyes irányból; arra is idézhetnénk történeti példát, amikor a fiatalság könnyen lobbanó lelkesedését aljas szándékok vagy téveszmék használták föl a maguk javára-hasznára.)

A mai fiatalok is türelmetlenek, helyet követelnek maguknak Türelmetlenségük országunkint más formában jelentkezik; a példákat nyilván mindenki ismeri. Aggodalmas idősebbek (sokszor már alig harminc fölött) ma is a lázongó fiatalok felelőtlenségétől és főleg modortalanságától féltik a világot; s a másik oldal vádjai lényegében szintén azonosak. A kérdést érdemesebb lenne úgy föltenni, hogyan viszonyul a fiatalsággal kapcsolatos problémakör korunk alapvető, nyitott feladataihoz, a tudományos-technikai és a világnézeti forradalom szűkebb és tágabb következményeihez? Milyen összefüggések vannak társadalmunk tudományos-technikai, világnézeti fejlettsége és rugalmassága között? Főleg pedig, milyen tudati szinten nyilvánul meg a fiatalság említett türelmetlensége? Minderre és a kérdések sorára a szociológiának kell választ keresnie, az irodalomkritikust csak a probléma irodalmi vetülete foglalkoztatja.

Irodalmi életünk – pontosabban: a könyvkiadók és folyóiratok szerkesztőinek egy része – hosszú ideig bizalmatlanul, mereven kezelte a jelentkező fiatal írójelölteket. Ma divatba jött a fiatalság. Azok a fővárosi szerkesztőségek, amelyek sokáig készségesen átengedték néhány vidéki folyóiratnak a fölfedezés dicsőségét és kockázatát, az utóbbi egy-két évben több új szerzőt mutattak be, mint a korábbi évtizedben összesen. A külső szemlélőnek néha már az benyomása, a helyzet ellenkező oldalára billent át: néha bizony tekintélyes lapok is mintha elfeledkeznének az igényes mércéről. A fiatalok azonban változatlanul elégedetlenek.

S itt szabadjon valamit közbeszúrni. Az a gyanúm, a mi fiataljainkat nem egyfajta merev elzárkózás ingerli legjobban. A magyar gazdasági és művészeti életben a fiatalok támogatása a vezetés hivatalos alapelvei közé tartozik, tartozott. Nem is a „támogatással” van baj, hanem az előbbrejutás föltételeinek kiszámíthatatlanságával. Szép számmal vannak fiatalok, akik a mostani divat beköszöntése előtt is gyorsan vezetőszerephez jutottak. Valóságos társadalmi gyakorlattá vált, hogy amikor az ifjaknak elégedetlenkednek valahol, kiválasztanak közülük valakit, néha a

legtehetségesebbet, legszorgalmasabbat, legfölkészültebbet, gyakran a legjobban „helyezkedőt”, átugratnak vele néhány lépcsőfokot, kinevezik művezetőnek, üzeme-
vezetőnek vagy soronkívül kiadják a műveit. A többiek lehetőségei ezzel nem nőnek,
hiszen ez – a dolog természetéből adódóan így – csak kivételes eset lehet, viszont
minden fiatal úgy érzi, néha indokolatlanul, néha indokolatlanul, hogy a följebb ugrás
„joga” őt is megilleti. Művészetben persze nem könnyű megítélni az újonnan jelent-
kező tehetségének mélységét, távlatait. Kérdés, ha ismernénk Móricz Zsigmond el-
égetett fiatalkori írásait, biztatnánk, segítenénk-e ezek alapján pályája folytatására?

Egyértelműen örülnünk kell, hogy egyszeriben tucatjával jelentkeznek eddig
ismeretlen szerzők. A vérfrissítés minden irodalomnak, minden szellemi életnek csak
előnyére válhat. Nem az a baj, ha elvétve gyengébb művek is a közönség elé kerül-
nek, hanem az, ha tehetséges alkotások és szerzőik elsikkadnak. Ki tudná megmon-
dani, szerkesztőségi kálváriák hány tehetséges fiatal írónak vették már el a kedvét
és főleg a kísérletező bátorságát? Ha a mostani divat csak ebben a vonatkozásban
hozna maradandó eredményeket, akkor is kalapot kellene emelnünk. Mert lehet,
hogy azoknak van igaza, akik szerint valóban tehetséges művészeknek nem lehet kedvét
szegni, a tehetség fogalmába az is beletartozik, hogy minden körülmény között ér-
vényesülni tud. Lehet, mert sajnos az ellenkezőjét képtelenség bizonyítani.

E hosszúra nyúlt bevezető után nézzük, hol tartanak fiatal prózáiróink. Milyen
művészi eredményekről, törekvésekről, szemléletről tanúskodnak megjelent műveik.
Okom van rá, hogy a megjelent szót erősen hangsúlyozzam: úgy tűnik, a novellák
megjelenéséről döntő szerkesztők meglehetősen bizonytalan mércével mérnek. Anél-
kül, hogy kéziratból ismert (tehát csak az én szubjektív ítéletemmel igazolt) művek-
re hivatkoznék, könnyű bizonyítani, hogy egyáltalában nem a legjobb novellák szer-
zői szerepeltek eddig legtöbbet a különböző folyóiratokban, s bizony, még a korábbi,
úgy nevezhetjük: fiatalokkal szemben szigorúbb időszakban is megjelentek teljesen
jelentéktelen elbeszéléskötetek. Vagy itt van a *Naponta más* című antológia példája.
Vajon milyen elvek alapján szerkesztették ezt a kötetet? Szerzői között több, mint
két évtized korkülönbség van. Vilt Pálnak (úgy tudom) itt jelent meg az első írása,
Nádas Péternek viszont már két kötetét is olvashattuk. Kimaradtak ugyanakkor bi-
zonyítottan erős tehetségű fiatal novellisták, Lengyel Péter, Zimre Péter, Kurucz Gyula,
Czakó Gábor, Munkácsi Miklós, Vámos Miklós, és így tovább. Szerepel a kötet-
ben merészen új utakat kereső szerző és utánérzések minden eredetiség nélküli meg-
szólaltatója. A legnagyobb baj azonban az, hogy az antológia a fiatal novellisták ellen
tanúskodik. Átlaga szürke, hiányzik belőle a merészség, a frissesség, a mai fiatalok
magas szintű tudatossága, gazdag élmény- és érzélemvilága, az élet ismerete, a ki-
állítás bátorsága, általában mindaz, ami ifjúságunkra a viselkedés felszíne alatt jellem-
ző, amiről – többek között – a legtehetségesebb fiatal költőink versei is tanúskod-
nak. Kérdés: mennyire marasztalhatók el mindezért a fiatal prózáírók és mennyire
a szerkesztők? (Nem csupán e kötet dicséretes ügybuzgalmú összeállítójára hárítva
az egész felelősséget.) Olyan kérdés ez, amire majd csak a jövő fog válaszolni, most
nem tehetünk mást, meg kell elégednünk a nyilvánosság rendelkezésére álló művek-
kel.

Ritkán éri meglepetés a fiatal novellisták műveinek olvasóját. Különböző okok-
ból. Írásaik általában szerkezetileg, stílusban és a téma kifejtésében kifogásolhatat-
lanok. Jó tanulók dolgozatai. Tudják a földadott leckét, ismerik a kötelező olvasmá-
nyokat, kitapinthatók kedvenc szerzőik, – példaképeik, akiket azonban nem vállal-
nak következetesen. Féltekenyen vigyáznak önállóságukra, belső függetlenségükre,
noha saját világukat még nem építették föl, nem tudták fölépíteni. Komolyak, ez
azonban nem szemléletük mélységében, hanem a játékoság hiányában nyilvánul
meg. Esményük a tárgyilagosság, az érzelem mentesség és az állásfoglalástól való
tartózkodás. Többnyire arra törekszenek, hogy élesen és tárgyilagosan megmutassa-
nak valamit, így írásuk ereje azon áll vagy bukik, mit akarnak megmutatni. S bizony
valóságismeret, olvasott vagy személyes élmények dolgában meglehetősen rosszul áll-
nak. Általában alaposan „elhasznált” ismeretanyagot dolgoznak föl, könyvekből, hir-
közlő apparátusból, filmről ismerős eseményeket, életérzést, divatos magatartás for-

mákat, szellemi jelenségeket. Vagyis, amit megmutatnak, önmagában érdektelen – a művészi többlet hozzáadása nélkül.

A fiatalok kedvenc problémája a természetes szexuális igény. Témáik világa nagyon szűkre szabott, hiányzik belőle a munkás, a paraszt és az alkotó értelmiség élete; az öröm, a jókedv és főleg a humor; érzelmek kifejlődése és megszűnése; torzulások kialakulása és általában a dráma; hiányoznak a jellegzetes, érdekes jellemek és főleg az emberi kapcsolatok (szerelem, barátság, szülői szeretet) ábrázolása. Leggyakoribb hősük az unatkozó, helyét kereső fiatal (rendszerint humán) értelmiségi. Sok tényleges problémát vetnek föl, de általában megállnak a szélesebb és mélyebb összefüggések kibontása előtt, nem figyelnek a viselkedés látszata alatt meghúzódó okokra. Értelmiségi hőseikre csak elvétve jellemző, hogy értelmiségi szinten élnek és gondolkodnak.

Hiánylistám végén hadd említsem meg az általános nyelvi igénytelenséget. Ez abban nyilvánul meg, hogy csupán nyelvtani és stilisztikai szabályok betartására törekcszenek, a kilúgozott, erőtlén köznyelvet használják. Senkit nem tudnék kiemelni közülök, akinek írásaiban a nyelvezet eredeti ízeire figyelhetnénk föl. Úgy látszik, egyikükben sem él az önálló sajátos írói nyelv megteremtésének vágya. Talán ez is egyik oka, hogy tájat, embert, jelenetet vagy hangulatot hitelesen megidézni csak nagyon kevesen tudnak.

E lehangoló általánosításokhoz azt is hozzá kell tennünk, hogy még mindig a legerőteljesebbnek tűnő bemutatkozó kötet (az Új Termés sorozatban és azon kívül is) Szakonyi Károly tíz éve megjelent Középütt vannak a felhők című novellagyűjteménye. És bizony Módos Péter vagy még inkább Szántó Erika újabb kötetei ugyancsak visszaesést jeleznek Simonffy András, Nádas Péter vagy Lengyel Péter első műveikhez képest. Másrészt azonban sokkal biztatóbbnak tűnik a nemrég bemutatott Ajtony Árpád, Bereményi Géza, Kurucz Gyula, Lugossy Gyula vagy Vathy Zsuzsa tehetsége, első írásaik alapján.

A fiatal prózairók közül elsőnek Simonffy András kötete jelent meg. Örömmel és várakozással írtam róla annak idején a Jelenkorban (1966/VIII.), lényegében ugyanazokkal a főntartásokkal, amelyeket sajnos ma is el lehetne ismételni. Jellegzetes képviselője nemzedékének. A fiatalok antológiájában szereplő elbeszélése színvonalas, ügyesen fölépített, valóságos problémára alapozott, de erőtlén, modoros írás. Szorosan beletartozik e nemzedékbe Lengyel Péter is, akinek szintén aránylag régen, már 1967-ben megjelent első kötete. (Két sötétedés címmel). Írásainak szokatlanul erős lírai hitele van, de ő is csak megmutat, s ahhoz, hogy ez igazán fontossá váljék, a földolgozott gyermekkori élmények nem elég gazdagok. Észreveszi a világ, világunk kis ellenmondásaiban az egyén számára sorsdöntő mozzanatokat, de megáll a rácsodálkozásnál. Néha azonban az elbeszélés fonálának hirtelen megállításával, – filmszerű vágásokkal, – sikerül mondanivalójának távlatot adnia. Nyár című elbeszélésének befejezése sokat ígérő írói telitalálat. Fiatal hőse szerelmese elé utazik, egy megállóval korábban száll föl a lány vonatjára, aztán észrevétlenül megközelíti a mitsem-sejtő fülkét és nézi szótlanul, mozdulatlanul azt, akiért egész éjjel utazott. Ennyi az egész, de többlet mond a fiú érzelmeiről, mint hosszú, érzélgős oldalak. Lengyel Péter finoman tudja érzékeltetni a durvaság okozta lelki megrázkódtatásokat, az egyensúlyt kereső fiatalok belső bizonytalanságát, s ami talán a legrokonszenvesebb első kötetében, vállalja a szerelmet úgyis, mint emberek közötti érzelmi kapcsolatot. Az emberi kapcsolatok, érzelmi reakciók ábrázolásában ezen a ponton ő sem megy túl, de itt legalább nem szexuál-centrikus és nem érzélgős. Sikerül is két mai fiatal egymásbaépült életének hiteles légkörét megteremtenie. A harmadiknak beérkezett Nádas Péter (első kötete, a Biblia jelentős sikert aratott!) érdekesebb és gazdagabb anyagú élményvilágával emelkedik az átlag fölé. Térben és időben az ő világa is szűkre szabott, de a maga nemében ismeretlen rétegekbe nyúlik. A szocialista társadalom vezető kádereinek mindennapi életében állítja szembe a kényelmes gyakorlatot a magas erkölcsi normákkal. Kedvelt hőse az érzékeny igazságérzetű, tiszta gyerekek, aki nem valamiféle komoly bűnnel, csak a múltból átvett életstílus és a vallott világnézeti elvek ellenmondásaival kerül szembe. Ő sem drámákat ír, félve óvakodik

mindenféle túlzástól, ezért azokban az írásaiban éri el a legmagasabb színvonalat, ahol szabadon engedí fanyar humorát. Az ironia, – e nemzedékében oly ritka írói erény – ad sajátos zamatot a szocialista társadalom cseléd problémáját tudati szinten, a maga torzságában bemutató Klára asszony háza című elbeszélésének új, Kulcskereső játék című kötetében. Az antológiában szereplő írása keményebb szatíra, de a hősök vázlatos jelleme miatt sokat vesz erejéből. Az Eltévédtek botcsinálta káderei túlságosan sablonos körülmények között kerülnek tragikomikus helyzetbe. Nádas bonyolultabb feladatokra is vállalkozik. Gyakran kísérletezik a többrétegű szerkesztéssel, a téma áttételesebb ábrázolásával.

A Naponta más című antológia szerzői közül – ezen kívül – csak Módos Péternek és Szántó Erikának jelent meg eddig kötete. Módos írásaiban van valami rokon-szenves naivság, üdeség. Jó megfigyelő, de a megfigyelt jelenségek rögzítésénél többet nem akar. (Remélem: egyelőre.) Írói kiforratlanságát tükrözi eddigi legnagyobb igényű írása, a kötetünkben szereplő Futás. A bonyolultabb, több rétegű novella építkezés még meghaladja erejét. Szántó Erika írásai csiszoltabbak, ügyesebben meg-szerkesztettek. Kulturáltan dolgozza föl az irodalomból és a sajtóból merített témáit. Divatos problémákat fogalmaz át jóformán minden eredetiség nélkül. Bágyadt, ötlette-len írásaiból a valóság ismerete bántóan hiányzik. Szereti emlegetni az éhséget, a két étekezés közötti szünetben jelentkező, táplálkozást sürgető érzést. Egyik éhes hőse utolsó pénzén vendéglői fehérasztalnál kávé-t iszik, másik franciasalátát vásárol ma-gának. Ez az örömdetesesen magas életszínvonalra, kiegyensúlyozott, jó körülmények-re valló beállítás persze lehetne az írói ábrázolás eszköze (kétségtelenül Szántó Eri-kánál is betölti ezt a szerepet!), itt azonban a problémák mélységi szintjét jelzi. Az antológiában Mit csinálnak télen a hobók? című, egy divatos életérzésről szóló tör-ténettel szerepel.

A kötettel nem rendelkező szerzőkről nehezebb véleményt mondani. A fiatal nemzedék legerősebb tehetségének Ajtony Árpád tűnik, az antológia kiemelkedően legjobb, legérettebb elbeszélésének a szerzője. Országos lapokban eddig mindössze három novellája jelent meg (egyik a Jelenkorban), de valamennyi hibátlanul zárt, ön-törvényű alkotás. Azt hiszem, senki nincs a fiatal prózaírók közül, aki hozzá hason-lóan tudná kezelni a hangulatteremtés művészetét. Néhány mondattal feszültségeket sejtető, hiteles légkört képes létrehozni. A földolgozott élményvilág az ő novelláiban sem különösen gazdag, de eredeti hangvételű történeteinek mélységi háttere van. Tud bánni anyagával, szűkszavú, kemény stílusú író, szerkesztő képességét azonban majd csak hosszabb, bonyolultabb fölépítésű novellák alapján lehet megítélni. Az antoló-giában szereplő, Elmentem Cselebihez című írása az első hiteles tudósítás irodalmunk-ban a fiatalság megváltozott erkölcsi fölfogásának mélyebb rétegeiből. Ajtony Árpád-nak egy disztelen, mindennapi történetben könyörtelen meggyőzőerővel sikerül érzé-keltetnie, hogyan válnak évszázadokon keresztül tabuként tisztelt, vitathatatlan nor-mák magától értetődően mellékessé. Itt végre tényleg fiatalokról, a mai tizegynéhány évesek igazi világáról, a zavaros külsőségek látszata alatt már kikristályosodott új erkölcsről, életfölfogásról kapunk élesre exponált képet. Ajtony Árpád fölényes biz-tonsággal érzékelteti fiatal lány hősenek tudati szintjét, kifejeletlen érzelmi világát; ugyanakkor sem a téma tökéletes ismerete, sem az első személyes elbeszélő mód nem teszi a történet lírai részesévé; ellenkezőleg: írói kívülállását, tárgyilagos szemléle-tét, hűvös, tartózkodó modorát mindvégig meg tudja őrizni. Mindhárom elbeszélése merész kísérletező kedvről, egy sajátos írói világ kialakításának tudatos szándékáról tanúskodik. Ő az, aki leginkább azt próbálja adni, amit minden fiatal írótól elvár-nánk: valami újat.

Az antológia (és ezzel majdnem egyidőben a Jelenkor) figyelemre méltó fölfe-dezése Bereményi Géza erős tehetsége. Nem egyenletes színvonalú írás sem A svéd király (az antológiában), sem a Történelem (Jelenkor, 1970/I.). Lényegében azonban mindkét elbeszélésben sikerül a fiatal írónak egy sajátos világot létrehozni, különös izeket, merész gondolati asszociációkat előállítani. Módszere mindkét esetben ha-sonló: történelmi parabolában próbálja az emberi magatartás belső és külső határait, etikai tartalmát, öniényességét bizonyos szempontokból kitapogatni. Megjelenítő

ereje máris jelentős, ügyesen bánik az idősikkel, a múlt és jelen összejátsztatásával. Kísérletező bátorsága miatt hibáit is megbocsáthatóbbnak érzem.

Lágyabb parabola Mócsi Ferencé. Az elszalasztott lehetőség következményeiről szóló írása kicsit naiv, áttetsző, de ígéretes munka. Sokat sejtető, igényes szándékú, de erősen túlírt és modorosságokba tévedő Ungváry Rudolf elbeszélése. Vágó Péter a kötetben alig érintett területre, a fizikai munka és műveletlen munkások világába merészkedik, de egyfajta tudati állapot ábrázolásánál mélyebbre nem hatol. Az egyszerű írói megoldásokat keresi, érdekesen induló történetét iskolás csattanóval zárja. Érdemes megjegyezni Vathy Zsuzsa nevét, bár önéletrajzi írása itt-ott kissé kidolgozatlan. Ő is értelmiségi fiatalokat választ hőséül; az átlagtól abban tér el, hogy – csodák csodája – egyetemista hőse értelmiségi szinten gondolkodik. Nem a földolgozott gondolatok bölcséleti tartalmának eredetisége, hanem a világ értelmezésének igénye, a tudományos ismeretanyag intellektuális földolgozásának szándéka teszi – egyéb írói erények mellett – jelentőssé novelláját.

Végül még két fiatal prózaíróról szeretnék röviden megemlékezni. Lugossy Gyula nem a legjobb írásával szerepel az antológiában. A gyűjlet című elbeszélésében erősen zavar néhány mesterkélt részlet. Az Új Írásban megjelent Levélhordó című írása eredetibb, határozottabb tehetségnek mutatja. A kötetből kimaradt Kurucz Gyula a legtöbbet ígérő fiatal prózaírók közé tartozik. Számos írását olvashatjuk az Alföld különböző számaiban, köztük éretlen próbálkozásokat. De ő is a kísérletezők közé tartozik. A többiekénél színesebb ismeretanyagot tudott máris összegyűjteni, van érzéke a hangulati csomópontok megteremtéséhez és a kemény, groteszk modorhoz is.

„Túl szigorúak voltunk? Inkább az ellenkezőjét hisszük” – írta annak idején Babits Mihály tanulmánya végére. Hadd tegyem hozzá, ő azért marasztalta el a Tett köré csoportosuló költőket, mert túlzottnak tartotta a hagyományokat megtagadó törekvéseiket. Jó lenne, ha a most föltűnt fiatal prózaírókat is a merész szellemi kalandoktól kellett volna óvnom. Egyelőre azonban nem ez tűnik a fő veszélynek, hanem a modorosság, a másodlagosság, a szürkeség. De vigasztaljuk magunkat: a magyar és világirodalom legtöbb nagy novellistája és regényírója aránylag későn találta meg a maga sajátos hangját, aránylag későn építette föl műveinek öntörvényű világát.

KISS DÉNES

LEVÉL AZ „ELÉRHETETLEN FÖLD”-RŐL

Kedves Szerkesztőm, tudatom veled, hogy jönnek! Zárt csapatban, magabiztosan. Erő van bennük és hit. Teljesebb, mint a mi nemzedékünkben volt, mert több benne a szükséges kétkedés, szavuknak aranyfedezete van. Még nem mindig felismerhető a külön arcél, a sajátos tartás, de már tiszteletet követel szándékuk. Fiatalok, lüktet bennük az indulás lendülete, izgalma.

Nem is ítélkezésre készültem, hanem befogadásra, barátkozásra. Mindannyian az Elérhetetlen föld állampolgárai akarunk maradni, az igazság és emberi tisztaság hódítói. E cél megfogalmazásában nem egyenlők a megtett utak, nem is egyirányúak. Akad még harsányság, de azt is láz robbantja, s a mindent-szétkiáltás vágya. Néha felsorolás építgeti a verset, a tömörítés, az elemi erejű képek helyett. Mégis más-ként kamaszosak, mint mi voltunk. Talán korábban ér hozzájuk a felismerés és gádzagabban. Tisztultabb a látóhatár is. Özönlik rájuk a világ, kapkodják fejüket – és kezüket is írás közben –, mert megsejtik azt a kegyetlen valóságot, amit viszont

vállalni kell. A kötet előszavában Nagy László szól erről: „a fehér papír fölött mindenki egyedül van,” egyedül tartunk az elérhetetlen birodalom felé, amelyből kiszakadtunk, de mégis hozzákötődünk az utolsó moccanásig. Molnár Imréről kiáltás fakad: „Ó, csak lennék olyan, akár ti.” Nem lesz, nem lehet olyan. Mindenkinek fel kell ismernie a maga küldetését, sors-irányát. A költőnek százszerosan. De éppen a sorsvállalás, a cél elérésének beláthatatlansága ad erőt a lehetetlenhez. Ennél kevesebért nem is érdemes elindulni. Győri László, aki mögött már kötet áll, érinti a gondolatot:

*Ki erre adta életét.
mossa tisztára magát –*

(Jövevény)

Ez az elkülönülés nem elidegenedés. Ebben a sajátos magányban szellemi gyűjtőlencsévé válik az ember, élesebben lát a szem, pontosabban mér az agy. Ez a fajta távolodás – közeledés is. Nem szeretjük-e jobban, áthatóbban anyánkat, tőle távol élve? Nem látjuk-e világosabban tetteink összefüggéseit a távolságok magaslatairól visszatekintve? „Kiver a láz, földem eltemet” című versében Győri László: „Anyám idenéz, ő sem értheti, / miért lettem idegen neki.” De a költő érti-e vagy csak érzi még, amikor feljajdul? Ez a fajta tömörítés a kötetben nem általános, inkább áradásra, zuhatagra emlékeztetnek az antológia versei. Mintha több teret kívánnának. Am közben belső kényszerre válik a pályák meghatározása, bemérése. Mintha ennek következménye lenne, hogy Győri László „Nyitány” című versének már csak az utolsó két szakasza került önálló kötetébe. A hetykeség majd keménységgé erősödik, ha lesz elég hit végig az úton és erő.

Ünnepi felütéssel lép a könyv kórusába Mezey Katalin: „Istenem, adj eleséget, / harchoz halálíg ellenséget,” majd később ugyancsak a „Fohász utoljára” című versében írja: „eressz bizással, buktatóval, / élni és meghalni valóval.” Adott és eztán is ad a sors életben, irodalomban és önismerésben tűzpróbákat. Talán jobb is, hogy Mezey Katalin a nehézsre készül, bár amit eddig hordozni kényszerült, az sem könnyű. Mindenekelőtt önmagát és felismeréseit vállalja sorsban, szerelemben: „Én nem tudlak szeretni így, / hogy érted magamat adom fel,” s később még pontosabban: „Ki attól félttem, elveszítlek, / megtartani már nem akarlak.” Az emberi tartás ranggá nő benne. Az elérhetetlen táj után kutatott ő is a magyar vidéken, „boldogtalan Amerikánkban”, ahova

*hoznak, csak hoznak egyre minket
kéményes, szeles reggelek.*

(Új város)

A vállalt út neheze ember-, és költő-érlelő. A tisztuló látás mind sűrítettebb megjelítést követel.

A forma fegyelme, ha szigorúan gyakorolják, visszahat a versfogadásra, a gondolat pontosságára, felelősségére, fegyelmére. Molnár Imre legszebb sorait is a gyerekkori táj érlelte: „A dombokon, hol púpra púp nőtt, / bukfcencet hány az alkonyat, / az éjszaka fekete kazla / talán téged is befogad.” A falusi udvar szürke képei emelkednek egyetemessé, tiszteletreméltó egyszerűséggel, a „Borzong a vén tyúk” című versében:

*Egy jércének kazal fölötti
magasságokba száll a lelke*

*Fonnyadó tők kettévágva
hangtalan szájjal jajgat, jajgat.*

Verseiből már magunkat figyelmeztető sorokat tudunk felírni: „mindig véletlenül / veszítjük el a jókat.” Ez a két sor a versben szelid sóhajtás, kiemelve onnan, fájdalom kiáltásnak hat.

Nem szándékosan kerestük a rokon-tartás motivumait, mégis mindenütt beléjük ütközünk. Kiss Benedek „Szögletes világ” című versében olvassuk: „husángjaira támaszkodik, / ki végképp menthetetlen!” A gyermekkori világ széttörik, mégis múlhatatlan. Átalakul szemünk, megváltozik a látás tartalma. A gyerekkorban véletlenül verődnek mellénk társak, barátok, az érettség akkor következik el, amikor tudatosan keressük a végleges szövetségeseket, hiszen: „Be kell járnom mi bejárható, / megfogni minden messzeséget, / hogy összeálljon, s álljon a szó!”. A társakra szükség van, de nem minden áron. Van amikor lemond erről az ember és magányosodása olyan lesz, mint a tájból kiemelkedő hegycsúcsoké. Figyelni kell rá, mert méltóságot hordoz. S ha nincs más kiút: „kövé lesz a kövő ember”. Törvényként felírható sor. Ám hogy igazán magunkra találjunk, az eszmélés ösvényein meg kell keresni anyánk örömeit, szomorúságát, saját sírásunkat, hogy újra és végleges alakban megszülethessünk:

*Csalán-zúgásban, tergetegben
mellemre szorított kezemben
kardvirág lobog, dobog:
születésemre Betlehembe
így indulok.*

(Örök Betlehem)

És újra kell rajzolni történelmi és lélektérképeket, ahogy Kiss Benedek is a ráérés reflexeivel ezt megkezdte a Füst száll, História, Dal című verseiben.

Lavina sodrású képek zuhognak magukkal ragadóan Oláh Jánosnál. Elszántságát szüntelenül edzik és erősítik a felismerések. Örömteli, hogy indulatait már most ennyire fegyelmezni tudja, nemcsak rombolni képes, hanem építeni is. Ő tűnik a legkiforrottabbnak.

*Éjszaka van, áttetsző, sötét szikla már
a város, a kinemfaragott szobrok,
a fölnehlázadt lázadók nyugalma
torz haragvássá növekszik bennem,*

*ajkamat harapnám, vágnám magamat földhöz,
de hányódó dachban, futó reszketésben
kibomlanak az erdők, fölnyílnak
síró évszakok, látom a holdat,
meghajszolt lovam, e sovány és borzas
állat félholdalakú harapását.*

(Lázadók)

Az elérhetetlen föld nem más, mint amit elhagytunk, az ifjúság. Amikor: „Nem volt a szívünkben semmi, / ami kioltotta volna / az évszakok roppant illatát,”. Tömörség jellemzi a Kövek, a Birkapásztor című verseket. De a többiekben is ott világít mindenféle háttérrel átsütve, az elérhetetlen tartomány arca, amely talán nem is annyira elérhetetlen, inkább elhagyhatatlan. Oláh János sem hagyta el.

Ez a nemzedék tisztább homlokkal és a nemes vadak természetes bátorságával vág bozotosnak és tisztásoknak. „A két kézzel keresett kenyér becsületéhez máig sem ér fel semmi a szememben.” vallja Konc József, akinek évei „mint legelésző csikók úgy széledtek széjjel az őszben”, de a „Köves utcákon” lábdobbantása „tüzet csíhol”. A csikó-kép öntudatlanul, s ki nem mondottan erősödik a városban paripává. Úgy jött, ahogy közülünk sokan, cementes zsákba kötözött kincsekkel, minden vagyonával, a könyveivel. Vidéki csodálkozással és összeszorított ököllel, amiket szorongat és fúj: „mint a krumplit vagy paraszt / Állva ettem mint a golyák / futva ittam mint a

vadak". Egyszerre világmegváltás szándékával és tiszta alázattal: „vagyok szélből vagyok porból”, de nem egyedül jött, kíséri az otthoni ég: „Vadludak húzzák az eget” utána s természetes lendülettel beúsznak a versbe. Emlékezéseit a távolság tisztítja és keményíti. Ezek meghatározzák emberré válásunkat, simogatnak és ütnek, átforgatnak tűzben és zenében. Szüntelen üzőttségét, mely Konc József szándékaiból következik, nem tagadja, nem fékezi lázát, érzékenységét: „többször gyanakszom mint a partizánok”.

„Apám a földre tapadt jégvirágnak”, Kovács István az apátlan, háborús nemzedék, a becsapott „hősi halottak” utódja. Verseiből az „ernyedő ágyúk”, „fagy-aknák”, „Most páncélokunk a csend”, „A völgyek elesett katonák sisakjai,” látások dobódnak elénk borzongatóan. A háborút nem tudatosan élte át, mégis örök sebet kapott. Soraiban alaktani szikla-indulatok gördülnek, erő lödítja őket. Nem is hihető el, hogy „A tűz-szavak / kihültek már a számon”. Ő maga bizonyítja ennek ellenkezőjét, például az „Ágyúöntők” című és más verseiben is. A nagy visszatérés vágya sóvárog a „Temetheted-e” című verséből és aggódás, már-már a vészharang szavával: „És golyóálló üveg szemként / mered Földünk a fénybe / Temetheted-e vérző arcod / a bodzák tenyerébe”. Egyetlen meleg öleléssel akar magánál tartani történelmet, jelent és jövőt.

Rózsa Endre „Anyám és én” című verse az antológia egyik legérettebb műve. Méltóságos szomorúsága, akár a balladáké. Világos tekintetű lázadó ő is; „Amit én földobtam madárnak, / mind visszahullott rám – kőnek,” hasonló szellemű a tömören felépített „Honfoglalás” című vers is. Összetorlódott tájakat, ismereteket és indulatokat től maga előtt és hűz maga mögött, s egyszerre akar mindent versbe foglalni. Ember és mindenség szoros együttesét érzi: „s úgy imbolyog fel tündöklő / az égi testek rendje / mintha az égre mindörökké / mélyeidből kerengne”. S önmagának is leírja a tudatos eszmélés szabályát; „Bűvár előbb, hogy pilóta legyen”. Rózsa Endre lázas markokkal kap társadalomhoz, haladáshoz, eszmékhez és mindent érzékelni akar, s akár a jó földet, morzsolgatja ujjai között.

A mi nemzedékünk ernyedtségén határozottan lép át már első kötetében Utassy József: „ifjan emberré borzadok.” e sor megvilágítja tartását, elvezet a többi vershez. Hisz a gyökerekben, melyek szülőföldjéhez kötik: „a fészlő fák erejére mondom: / győzni, győzni kell a gyökereknek!”. A városba verődés sem változtatott friss és eredeti felismerésein. Rögtön keményen fogalmaz: „Itt / liheg a mell, füst fojt, láng leng, huzat van, / hasogat, fáj, sorra kihull a fog, / unalmában a lustaszép higganszál / nyolcvanfokig nyújtózkodik s ragyog. / Itt / sóvirág nyit! Szódavízét vedelnek,” s később: „ha föl kacag a nagy kirakatablak, mert bérüknél még fejfel magasabbak / itt / az árak, s a kis nyugdíjból sóra, / kenyérre telik. S egy szép koporsóra!” Talán Utassy vállalja legtudatosabban elhivatottságát, s mindezt kamaszos lelkesedéssel és felnőtt szigorúsággal ötvözi versekké. Bárhova is jut el Palócföldről, otthon marad, de egyúttal örökös útonjáró is. Nyugtalanúsága az elérhetetlen földet keresi, vigyázza, „A csodaszarvas igazságot” űzi a költészet nagy „Senki földjén”. Több versét szívesen ideírnám teljes egészében, mint például „A nagy szavak körútján”, a „Senki földjén”, az „Ember az őszben”, vagy a „Zúg március” címűeket örömben.

Keveset tudtam róluk elmondani, talán nem is egészen így igaz minden, de a köszöntés szándéka vezetett. És tart a menet, már addig is változtak az arcok, amíg tollam futott a papíron. De annyi bizonyos, Kedves Szerkesztőm, hogy jönnek, talán már itt is vannak. Konokon, határozottan. Szándékuk: „csak a törvény a tiszta beszéd”, szavaikban mind több a parancsolat, holott sok kortársuk versei inkább újságműfajokra, glosszákra, széljegyzetekre emlékeztetnek. Őket nem a divat sodorja, hanem a hit. Végezetül, még annyit el kell mondanom, hogy az elmúlt huszonöt év egyik legerősebb antológiája az, amit Angyal János és Gáll István szerkesztői munkája elének tett az Írószövetség KISZ-szervezetének kiadásában. Reméljük, a példányszámot nem azért titkolják, mert olyan kicsi az a szám.

TÜZEM, LOBOGÓM

Utassy József első kötetes költő. Költeményei azonban azt bizonyítják, hogy mégsem „kezdő” költő. Pontosan eltalált hang, a nyelv könnyed, mesterien biztos kezelése, a kialakult és a maga nemében teljes világkép, a hagyomány felhasználásának módja és összeolvadása egy keresetlen, üdén természetes, egyszerű hanggal, – mindez már az első olvasásra is bizonyítja, hogy vele nem a „jövő nagyreményű ígéreteinek tábora” szaporodott egy újabb poétával, – már első kötetével is érett költőként, önmagukban is teljes értékű versekkel lépett az olvasó elé. Ha pedig figyelmesebben végigolvassuk a verseket, egy olyan költői magatartás, olyan élet- és világszemlélet bontakozik ki előttünk, amely számára már első kötetével is kivételes helyet biztosít a mai magyar lírában. A kötet alcíme: „Versek, 1962–67.” De nemcsak a két évszámmal lezárt egységnek mutatózó öt esztendő, hanem a kötet belső zártsága, a költeményekben kiteljesedett világ is azt sugallja, hogy ez a kötet egyrészt – az olvasók előtt – bemutatkozást jelent ugyan, másrészt azonban Utassy számára lezárása és összegzése ez első költői korszakának.

Egyéni hangja még szembeötlőbb, ha összehasonlítjuk azokkal a fiatalokkal, akikkel együtt indul. A „Kilencek” néven emlegetett költői csoportról van szó, amelynek közös és évtizedek óta egyedül álló antológiája Utassy kötetével majdnem egy időben jelent meg „Elérhetetlen föld” címmel.

Ami bennük közös, az vonatkozik Utassyra is: szinte kivétel nélkül vidékről, fizikai dolgozók gyermekeiként kerültek a fővárosba, a háború éveiben születtek, néhányuknak (leginkább éppen Utassynak) fájdalmas, visszavisszatérő emléke a háborúban, a Don-kanyarnál vagy a hadifogságban elpusztult apa, a nélkülözésektől terhes gyermekévek, – de közös bennük az állandó természetközelség, a népköltészet, a hagyomány állandóan ható, idegeikben magukkal hozott ismerete is; valamennyien az ELTE Bölcsészkarán végeztek. Jórészt Eötvös-kollégisták voltak, majd 3–4 éve belőlük került ki az akkor beindult, de néhány szám után elakadt folyóirat, a bölcsészkar Alkotókör „Tiszta Szívvel”-ének törzsgárdája is.

A csoport tagjai nem csak eredetükben hasonlóak. A több éven át tartó közös munka, a közös szemléletmód eszmei közösséggé kövacsolta őket; az eszmei közösség azonban nem vezetett *költészetünk* uniformizálódásához, nem akadályozta őket saját, eredeti hangjuk kialakításában.

Utassy nem intellektuális költő a szó általánosan elfogadott értelmében. Számára az elsődleges mindig az érzéki, a tapasztalat útján megragadható, – nevezhetnénk a „kis dolgok költőjének” is. A dolgok, a tárgyak, a tapasztalatok verseiben nem valamely elvont idea vagy gondolat képi megjelenítésének eszközei; költőiségüket, szépségüket nem önmagukon kívül, hanem magukban hordozzák Utassy számára, – a költőnek „mindössze” annyi a feladata, hogy ezt megragadja bennük. És a Fény ünneplése is költészete; mintha sarkig tárná a világ ablakait, elárasztaná minden kis zugát napfénnel, és így venné számba a „köregyöngyösült világ” dolgait. De a ragyogáshoz hozzászólt szem annál keményebben és pontosabban csap le az árnyékokra. Nem azért, hogy hosszan elidőzzön rajtuk; tekintete megállapítja és tudomásul veszi létüket, de nem válik rabjukká.

Élesen kontrasztosított fényekből és árnyakból, erőből duzzadó jókedvből és visszafojtott haragból, a kis dolgokkal szemben is érzett gyöngédségből, melegségből, ujjongó életszeretből tevődik össze az a gazdagon árnyalt költői magatartás, amely Utassy minden költeményét és minden témáját egységbe fogja, ugyanannak a belső világnak a szerves részévé teszi. Ez a szokatlan magatartás az, ami a legmélyebb sajátossága verseinek. Mondhatnánk úgy is, hogy egy rég elfeledett költői szemlélet támad itt új életre, egy „anakronisztikus” magatartást fedez fel a költő, és – mint egyikét a lehetséges költői magatartásoknak – saját világszemléletének alapjává teszi. Ennek a magatartásnak a legfőbb jellemzője az élet és a világszemlélet, az élet és a költészet legteljesebb belső harmóniája és egysége, az a rég elfeledett egység, amit teljességgel a magyar irodalomban utoljára Petőfi tudott megvalósítani.

Petőfi említése Utassy verseivel kapcsolatban nem önkényes irodalmi analógia; már verseinek témája is hasonlóságokra utal. A természet, a szerelem, a haza, a hámozókön elpusztult édesapjának emléke, édesanyja alakja, a „kék szabadság”, a forradalom – e témák valamelyikére kristályosodik ki majd minden verse. De Petőfire emlékeztet versei

nek hangja: az előbeszéd közvetlenségét idéző természetesség, az az egyszerűséggé tisztult belső biztonság, amellyel megnevezi, és ezzel meghódítja költészete számára a világot.

Utassy ezt a magatartást mint sajátját fedezte fel és arra talált rá, ami eleve benne volt, – így amikor maga is tudatosan nyúl vissza Petőfi példájához, ezzel csak önmagát tudatosítja, önnön világát mélyíti el Petőfin keresztül. Ezt érezzük egyetlen, közvetlenül is Petőfit idéző versében, amelyben a forradalmár költő alakját idézi:

„...Szedd össze csontjaid, barátom:
lopnak a bőséges kosarából,

a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!

Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.

Talpra? Petőfi! Sirodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!”

(Zug március)

Utassy jókedvű, fénytől mámoros világa nem rekeszti ki magából a közéleti és forradalmi indulatot, képe pontos és hiteles akkor is, amikor az árnyékokra fordul tekintete:

Utassy közéleti költeményeinek állandóan visszatérő motívuma: egyrészt a nyomasztó emlékek, a fojtogató mindennapok tapasztalatainak számbavétele, másrészt velük szemben a lobogó, cselekvésre vágyó forradalmi indulat; a „horkoló Magyarország”, a „Nagy Szavak körutja” és a „száműzött Március” között érzett ellentmondásokat Utassy a maga számára sem tudja megnyugtatóan feloldani, megmarad a „tézis-antitézis” szembeállításánál. Ez a polarizált szerkesztésmód adja ilyen témájú költeményeinek izgalmas gondolati feszültségét, amely mintha arra ingerelné az olvasót, hogy a verset magában továbbgondolva, maga alkossa meg a szintézist.

Közéleti költeményeket említettem, – de egy-két kivételtől eltekintve „tisztán” közéleti költeménye Utassynak nincsen. Témái annyira egygyefonódva vannak jelen az egyes versekben, hogy ezek alapján felosztani őket lehetetlen: a természet képeit át-meg átszövi a szerelem, az erotika, más esetben a babonásan visszatérő hónap, a Március jelentése sok-

szorozódik meg egy költeményen belül is. A költői világ belső egységét bizonyítja a minden téma és hangulat megragadására alkalmazott kép- és szimbólumrendszer, amelynek legfőbb sajátossága talán éppen a jelentések megsokszorozódása, az a vibráló többértelműség, amely az egyik versszak konkrét, tárgyias képét a másikban már átvitt, szimbolikus jelentésben ismétli újra – minden külső változtatás nélkül.

Annak a magatartásnak az alapjairól, amely verseit úgy teszi derűtől, hittől sugárzóvá, hogy nyílt tekintettel fordul az árnyékok felé is, másrészt ezek láttán sem vesz erőt rajta a pesszimizmus, a melankolikus beteg bánat, így ír:-

„Hangulataim hegyvonulatait hatalmas földi.
De hallgasd meg, hogy micsoda erő
döngeti bordám!”

Erre a hatalmas belső erőre épül föl Utassy egész világa, ebből meríti az erőt a „Mégis: / szép itt, csakazértis!” dacos bizonyításához és a néha kirobbanó gargantuás életörömhöz, amikor „kötömb-jókedvvel” így kiált:

„Ó, éljen minden szoknyás,
minden nadrágos ember!”

Egy ilyen vázlatos áttekintés keretében természetesen lehetetlen részletesen kifejteni Utassy költői magatartásának, sajátos szemléletének minden összetevőjét és költeményekben való objektiválódását. Annyit megállapíthatunk, hogy első csatáját Utassy ebben a vértetben vívta meg, és kötete a bizonyíték rá: győztesen került ki belőle. De az első öröm után óhatatlanul fölvetődik a kérdés: vajon tud-e továbbhaladni Utassy ezen az úton, sőt, lehet-e egyáltalán továbbhaladni? Vajon nem lesz-e még az ő „kötömb-jókedve”, belső ereje is kevés ahhoz, hogy egy olyan költői magatartást tartani tudjon, amely korunkban a robusztus életerő, a nagyfokú erkölcsi önállóság talaján kivételes egyéni teljesítményként ugyan megvalósítható, – de ennél általánosabb érvényre nem emelhető? Ezek a kérdések azonban csak a következő kötet megjelenése után kaphatnak választ. Mintha Utassy József is egy elkövetkező belső változás sejtetésével búcsúzna a kötet utolsó versében az olvasótól:

KÖNCZÖL CSABA

TANULMÁNYOK A DÉL-DUNÁNTÚL TÖRTÉNETÉBŐL

Hazánk felszabadulása huszonötödik évfordulója megünnepléséhez értékesen kapcsolódik az a nemrégiben megjelent tanulmánykötet, mely Pécsen és Baranyában a felszabadulást követő évek legfontosabb eseményeit, a demokratikus hatalom első intézkedéseit, új társadalmi rendünk kialakulásának bonyolult fejlődését, a haladást, az újat akarók becsületes erőfeszítéseit mutatja be. A tanulmány írói Pécsen közismert szakemberek, akiket az vezérelt, hogy a marxista történettudomány módszereivel áttekintést adjanak erről a jelentős történelmi időszakról. A tanulmánykötet újabb értékes darabja az egyre szélesedő pécsi-baranyai helytörténeti kutatásnak, mely feladatul tűzte hazánk e területe történeti és munkásmozgalmi emlékeinek feltárását. Ez a törekvés eredményezte többek között, hogy elkészülhetett egy esztendővel ezelőtt Pécs-Baranya munkásmozgalmá válogatott dokumentumainak első kötete, és nyomdakész állapotban van már a második kötet is.

A most megjelent tanulmánykötet első írója *Fehér István* munkája: *A népi demokratikus forradalom kibontakozása Dél-Dunántúlon az 1945. évi nemzetgyűlési választásokig*. A szerző a tanulmány első részében áttekintést nyújt a munkáspártok szervezeti kiépüléséről és politikájáról Pécsen és Baranyában. Pécsen 1944. december 4-én, mintegy 50 taggal alakult meg a Kommunista Párt. Elsősorban a megtizedelt illegális törzsgárda tagjai, az 1919-es veteránok, de szép számban új tagok is jelentkeztek a pártba. Különösen a bányatelepeken alakultak egymás után a körzeti párt-szervezetek, de hasonlóan erős volt a szervezkedés az üzemekben is. Képet kapunk az első falusi párt-szervezetek létrejöttéről is, melyek sorában a tanulmány Szentlőrinc, Harkány, Dióviszló, Hegyszentmárton, Szava, Terehegy, Mánfa nevét említi meg. Érdekesen alakult a párt szervezeti felépítése 1945 nyarán a Dél-Dunántúlon. A Kommunista Párt Pécsi Területi Bizottsága irányítása alá tartozott a Baranya megyei, a Somogy megyei, a Tolna megyei vezetőség, saját járási bizottságaikkal és alapszervezeteikkel, valamint a Zala megyei vezetőség is. 1945-ben, a júliusi felmérés szerint Baranya és Pécs kommunista párttagjainak száma 10 374 volt. A párt szervezését, erő-

sődését akkor a legjobban azok a szektás nézetek akadályozták, melyek a pártot szinte el akarták szigetelni a közeledők táborától. Ez ellen a kommunista vezetőknek határozottan fel kellett lépniök, és ahogyan a szerző bemutatja, ez nem volt könnyű feladat. De hasonló küzdelmet folytattak a pártba befurakodott jobboldali, karrierista elemekkel szemben is. Ilyen körülmények között kellett küzdeniük a kommunistáknak, hogy elvi politikájukat, célkitűzéseiket, programjukat mind több emberrel megértessék. A Kommunista Párt szervezkedésének és fejlődésének áttekintéséhez hasonlóan mutatja be a tanulmány a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazda-Földmunkás és a Polgári Párt szervezkedését, elveit és tetteit a Dél-Dunántúlon. Külön fejezetet szentel a Nemzeti Parasztpárt tevékenysége elemzésének. A pártok szervezkedésének és politikájának, intézkedéseiknek áttekintése után kerül sor az újjáépítés és az 1945-ös választások legfontosabb eseményeinek, tanulságainak elemzésére.

Komanovics József: A népi demokratikus forradalom és a telepítés Baranya megyében 1945–1947 között című tanulmányát közli másodikként a kötet. Azt kívánja a tanulmány megmutatni, hogy a földreform végrehajtása során a szükségszerűen bekövetkezett áttelepítés, melynek egyik alapja a hazaárulók, a németeket kiszolgálók birtokainak elkobzása, a másik a Dunántúl alacsonyabb népsűrűsége mellett, a jogos igények teljesítésén felül maradó földtartalékok voltak, milyen hatást gyakoroltak Baranya megye társadalmi életére. Baranyában a telepítés szükségszerű volt, mert e nélkül, a menekülés és a kitelepítés következtében megürült, főleg németlakta falvak, szinte elnéptelenedtek volna. De a gazdasági okokon túl, a telepítés végrehajtása egyben a demokratikus erők politikai térhódítását, a reakció visszaszorítását is célozta, illetve eredményezte. A belső telepítés 1945-től 1947-ig folyt a megyében, majd ezt követte 1947–1948-ban a Szlovákiából áttelepítettek elhelyezése. A szerző igényesen elemzi a Népgondozó Hivatal, illetve a Megyei Földbirtokrendező Tanács telepítési tevékenységét, a telepesek gazdasági és általános helyzetét. Feltárja, hogy kezdetben, milyen sok gonddal küszködtek, többek között a saját létük fenntartásán túl, legnagyobb gondjuk az állatállomány ellátásához szükséges takarmány előteremtése volt. Csak nehezítette helyzetüket a később létrehozott telepfelügyelői intézmény, mert ezek a megbízottak arra használták fel beosztásu-

kat, hogy a telepeseken megszedjék magukat, meggazdagodjanak. Érthető, hogy ez a panaszok áradatát váltotta ki. Hajdu Gyula országgyűlési képviselő a parlamentben emelte fel szavát működésük ellen, s a közös fellépés eredményeként ez a megbízatás fokozatosan megszűnt. A telepések bizonytalan helyzetét fokozták a földek telekkönyvelésével kapcsolatos bonyodalmak, a kitelepítettek által terjesztett rémhírek, fenyegetések, tudatos kártevések. A telepítés tehát éles osztályharc közepette zajlott le megyénkben, mely kiváltotta a reakciós erők dühét, de a megtörténteken változtatni nem tudtak. A telepések pedig mind inkább szerves részévé váltak Baranya társadalmi és gazdasági életének, megbecsülést vívtak ki maguknak munkájukkal, megküzdöttek az eléjük tornyosuló akadályokkal, nehézségekkel, egyre jobb termelési és gazdálkodási eredményeket értek el.

A kötet harmadik tanulmánya *Szentistványi Gyuláné* munkája: *A népi demokratikus kormányzat művelődéspolitikai programja és megvalósítása Baranya megyében 1944 őszétől 1945 őszéig*. Az oktatásügyi politika demokratikus átalakításáért folyó országos küzdelem, a Kommunista Párt elvi állásfoglalásának áttekintése után a szerző bemutatja Baranya és Pécs oktatási intézményeinek nehéz helyzetét a felszabadulás után, majd elemzi a Horthy-rendszer oktatásügyének szellemi arculatát, iskolarendszerét, annak hatásait Baranya és Pécs oktatásügyére. Ezt követi a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok oktatáspolitikai felfogásának bemutatása, bizonyítva, hogy a Kommunista Párt közoktatásügyi reformjavaslatai a várt társadalmi átalakulás jogos igényeiből fakadtak, figyelembe vették, hogy a közoktatásügy megújításának igénye a demokratikus változások híveinél általánosnak tekinthetők. Idézi többek között Darvas Józsefnek a Sorsunkban megjelent cikkéből az erre vonatkozó sorokat: „Valamennyiünk számára világos, hogy a magyar demokratikus államszervezet és a népi Magyarország átnevelése sohasem lesz komoly valóság a szellem átformálása nélkül.” Természetesen a kommunisták oktatásügyi politikáját elfogadó koalíciós pártok a demokratikus átforgatást mégis egymástól eltérően kívánták megvalósítani. A legfontosabb ekkor az oktatás szellemének demokratikus áthangolása, a fasiszta népellenes fertőzés elleni harc az iskolában, a pedagógusok sorainak átrendezése, átképzése, az új tankönyvek kiadása volt – bizonyítja a szerző. Értékes része a

tanulmánynak, melyben az oktatáspolitikát érintő legfontosabb 1945-ös intézkedéseket elemzi, mint például: a fasiszta maradványai, a fasiszta jellegű törvények következményei ellen irányuló intézkedések; a háborús eseményeknek az oktatásra, oktatókra és tanulókra vonatkoztatott hatásainak rendezése; a tanügyigazgatás rendezése; az oktatás személyi feltételeinek javítása; az oktatási reform gondolatok kimunkálása; az általános iskola törvénybeiktatása, mely 1945-ben a demokratikus köznevelési reform középpontjában állt. Újszerű intézkedés volt a felnőttoktatás megszervezése is, melynek ügyét már ekkor számos tanfolyam szolgálta. Napirendre került az egyetemi reform, a nevelőképzés korszerűsítése is. A szerző levonja azt a tanulságot, hogy az 1945-ben végrehajtott művelődési intézkedések bizonyítják: Magyarországon a felszabadulás nyomán kibontakozó népi demokratikus forradalom, a korszakra jellemző követelményeket támasztotta a kultúra területén is. Ez az oktatáspolitikában új korszakot nyitott meg, mely a múlt ellen küzdve a jövő felé fordult.

Mindhárom tanulmány értékét fokozza, hogy nagy mennyiségű dokumentumra, még kiadatlan forrásanyagra támaszkodnak, melyek gazdag ismereteket nyújtanak az olvasóknak. Emlékeztetnek és ismertetnek egyaránt, hiszen sokan élnek még azok közül, akik az idézett korszakok politikai küzdelmeinek személyes résztvevői voltak; élményeket ébresztenek, élénk állítják azokat a politikusokat, akiknek elévülhetetlen érdemeik vannak Pécs és Baranya társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésében. A később felnőtt nemzedéknek segítséget nyújtanak a tanulmányok az alapismeretek bővítéséhez, a helyi politikai és társadalmi küzdelmek összefüggéseinek megértéséhez, felkeltik az érdeklődést a további, részletesebb tanulmányozás iránt. A tanulmányok tudományos értékét igazolja, hogy mindhárom egy-egy kandidátusi értekezés részlete, melyeket az arra hivatott tudományos fórumok és szakértők már a könyv megjelenése előtt is megfelelő elismeréssel illettek.

Végezetül: a szerény, de szép és ízléses nyomdai munka, a gondos és jól áttekinthető szerkesztés, a fontosabb mondanivalók, összegezések szöveggközi megfelelő kiemelései, a kötet előnyére váltak. A kiadással járó fáradságos gondoskodás Pécs Város Tanácsa Művelődési Osztályát dicséri.

MITZKI ERVIN

**A
PÉCSI
IRODALOM
KISTÜKRE
10**

MEGHÍVÓ

A JANUS PANNONIUS IRODALMI TÁRSASÁGNAK

1931. JÚNIUS HÓ 10-ÉN, SZERDÁN D. U. 5 ÓRAKOR

PÉCSETT, A NEMZETI KASZINÓ DÍSZTERMÉBEN TARTANDÓ

ALAKULÓ KÖZGYŰLÉSÉRE

AZ ALAKULÓ KÖZGYŰLÉS SORRENDJE:

1. Fischer Béla, az előkészítő bizottság elnökének megnyitó-beszéde. Az irodalmi társaság megalakulása.
2. Klebelsberg Kuno gróf magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter előadása.
3. Kocsis László, a Szent István-Akadémia tagja verseiből olvas.
4. Tolnai Vilmos egyetemi tanár előadása Janus Pannoniusról.
5. Babits Mihály, a Kisfaludy-Társaság tagja verseiből olvas.
6. Üdvözlések.
7. Surányi Miklós, a Corvin-Koszorú tulajdonosának záró-beszéde.

DUCATUS PÉCSI REPUBLICAE HUNGARICAE

Az alakuló ülés meghívója

A Kisfaludy Társaság nevében üdvözlöm a Janus Pannoniusról elnevezett pécsi irodalmi társaságot. A nagy humanista ugyanazt a harcot harcolta, amit ma harcolunk mind, akik a Szellem nevében gyűltünk és tartunk össze ebben a tépett és vad korban, ebben a nyers és legkevésbé sem szellemi erőnek kezdetétől fogva annyira kiszolgáltatott országban.

Nem tudnék nevet, mely jobban kifejezné az övénél azt, amire ma is szükségünk van: hív és büszke megállásra a régi szent európai kultúra kincses szigetein, minden vad és nyers és új erők között és ellenükre: mert ez a renaissance.

Üdvözlöt az alakuló Társaságnak, mely új tűzhelyt épít a számkiűzöttek bolyongó, árva fiú számára, akiről Vörösmarty dalolt.

Babits Mihály üdvözlőbeszéde a Janus Pannonius Társaság 1931. június 10-én tartott alakuló közgyűlésén.

Gépiratról készült másolat alapján. Nyomtatásban itt jelenik meg először.

„1931. június 10-én, Pécssett, a Nemzeti Kaszinó dísztermében megalakult a Janus Pannonius Irodalmi Társaság.”

Mi az, ami a hajdani újsághírt a pécsi irodalom múltjában korszakos jelentőségűvé s az egész magyar irodalom számára följegyzendő eseménnyé teszi?

Az első világháború utáni idő nem kedvezett a szellemi erők és az irodalmi élet kibontakozásának. Amikor 1924-ben Juhász Gyula Pécsre látogat, és előadásában azzal tünteti ki a várost, hogy „magyar Athén”-nek nevezi, föllángol a sajtóvita: valóban megilleti-e a várost a jelző? A Pécsi Est szövé teszi, hogy a matinén a város és a vármegye képviselői meg sem jelentek, pedig „ha Athént akarunk, akkor Perikleszek kellene az élre”. A Pécsi Lapok cikkírója ugyanakkor amiatt kesereg, hogy a város irodalmi élete „beteges vérszegénységben tengődik, s minden akarás megfeneklik a részvétlenségen...” Amikor 1930-ban a Dunántúl terjedelmes mellékletet szentel a pécsi és a Pécsről elszármazott költőknek, a bemutatást szemrehányó hangú bevezető kíséri: „Ez a nagy kultúrváros sose tudta szívére ölelni a legmelegebb szívű gyermekeit, a poétákat.”

Ezek voltak az előzmények...

Az irodalmi társaság megalakításának gondolatát a Bácskából idekerült, – Kosztolányi szavával: – „rezzenékeny lelku” költő, az OTI ügyvezető igazgatója, Lovász Pál ültette el. Ő lett később a társaság főtíkára. Felismerte, hogy a kísérletek és a viták után elérkezett a cselekvés ideje. Azt is tudta, hogy eredményt csak a korábbi ellentétek feloldásával érhet el. (A liberális-polgári és a konzervatív-klerikális érdekek nagy „csatája” zajlott le például 1910-ben Ady, illetve Kosztolányi pécsi látogatása alkalmával.) Először az egyetem tanárait – elsőnek Tolnai Vilmost – nyerte meg, majd megszerezte a társadalmi élet előkelőségeinek – elsősorban a művészetpártoló Fischer Béla alispán – támogatását. A közéleti személyiségek a tiszteleti tagok sorában foglaltak helyet. A társaság valódi jellegét és erejét a Pécssett és a Dunántúlon élő írók adták. A Pécsről elszármazottak közül először Surányi Miklós és Babits Mihály állt az ügy mellé. Surányi – aki iskolatársa volt

Babitsnak – számos regényében megörökítette pécsi emlékeit. A társaság megalakulása alkalmával felújította kapcsolatait a várossal. Helyet kapott az elnökségben, s a sikeres és népszerű író még a halálos ágyán is a pécsi irodalom ügyével foglalkozott. Később Kodolányi Jánost hívták meg a társaság elnökségébe. Tisztét nem üres címnek és rangnak tekintette: szavai, levelei, írásai, sürű látogatásai utat mutattak a társaság számára.

A társaság tevékenységének fő területe irodalmi előadások, felolvasó estek rendezése volt. A megyeháza faburkolatos, szép barokk termében negyedekenként sorra kerülő nyilvános üléseken a kor legjava írói szerepeltek. Móricz Zsigmond többször járt Pécssett (élményeiről riportokban számolt be), s úgy is mint a társaság vendége. Más alkalommal Szabó Lőrinc, Dsida Jenő, Mohácsi Jenő, Halász Gábor állt a közönség elé. Az elnöki megnyitót általában tanulmány, vers, elbeszélés követte. Németh László itt olvasta föl Széchenyi és a magyarság című tanulmányát, mely a Széchenyi-könyvnek – az író szavaival – „ha nem is gerince – egyik csigolyája” lett.

A társaság munkájába bevonták, s az üléseken szerepeltették – a későbbi években egyre szaporodó számban – a Pécssett és a Dunántúlon élő, vagy innét elszármazott írókat: Sásdi Sándort, Kocsis Lászlót, Dénes Gizellát, Weöres Sándort, Makay Gusztávot, Takáts Gyulát, Csorba Győzőt, Tatay Sándort... A társaság kapcsolatot tartott a szellemi élet más területén tevékenykedőkkel: Kiss Gézával, Berze Nagy Jánossal, Fülep Lajossal... A hazai nyilvános bemutatkozás lehetőségét biztosította az országhatáron túl élő, erdélyi, felvidéki és bácskai íróknak...

A társaság jelentős könyvkiadó tevékenységet folytatott. Csaknem másfél évtized alatt a Janus Pannonius Társaság Könyvtára elnevezésű sorozatban több mint negyedszáz kötet jelent meg: versek, műfordítások, tanulmányok. Köztük olyan jelentős mű, mint Huszti József Janus Pannonius-monográfiája, Weöres Sándor két verseskötete, Csorba Győző, Takáts Gyula, Bárdosi Németh János, Lovász Pál könyvei.

A társaság munkájának évről-évre nőtt

[illegible]

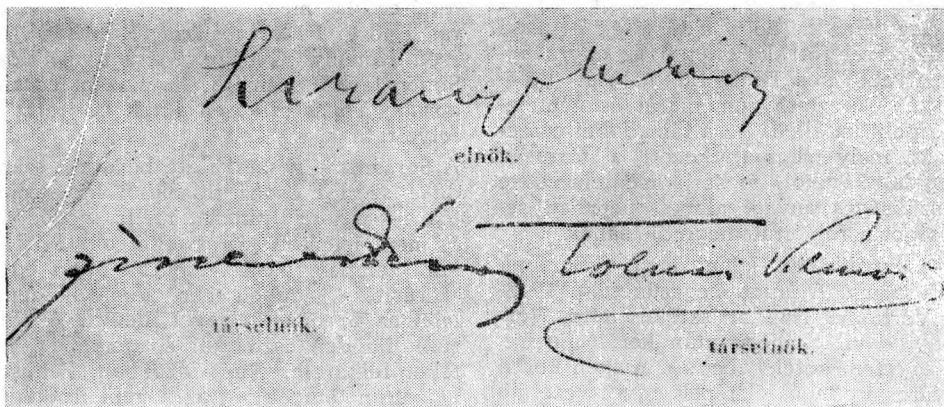
LOVÁSZ PÁL

A JANUS PANNONIUS
TÁRSASÁG TÍZ ESZTENDEJE
1931—1941.

PECS

A társaság emblémája

Az első elnökség

MEZŐKESZÉNYI VÁRKONTI NÁNDOR,
FŐMUNKATÁRS: BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS ÉS CSORBA GYÖZŐ.

Fig. 10. Diagram of the structure of the

TABLE 2

Szabados J. János a magyarságot élve
Gyönyörű Nagy Zoltán, Ady Endre, Kós Károly, Tóth László Gyula
Versek

Keddezők János Miklós vendéglátó (Regényírók)
Barnas János József László Tamás Aron
Gyula Gyula Nagy Zoltán János (Előzetes)
Károly Zoltán, A Nővérrel a magyarságot élve
Károly Csaba, Károly (Előzetes)

Béla Sándor, A Nagy Magyarok
Károly József, Károly, (Előzetes)
Károly József, Károly, (Előzetes)
Károly József, Károly, (Előzetes)

ELET ES IRÓDALOM

[illegible]

Kilofixatör d(1)
 100 mm 20 - P.
 120 mm 15 - P.
 150 mm 10 - P.

IV. *Asiaticus*, C. ordm.

SORSUNK

A PÉCSI JANUS PANNONIUS IRODALMI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

ÍRTA
LÁSZLÓ LAJOS

KIADJA PÉCS MJ. VÁROS TANÁCSA VB. MŰVELŐDÉSI OSZTÁLYA
PÉCS, 1964

Várkonyi Nándor
Martyn Ferenc rajza

társadalmi kisugárzása. Világnézeti különbség nélkül támogatta az írókat. Bár az adott társadalmi keretek elfogadásával dolgozott, rokonszenvet a haladó gondolattal érzett. A világháború éveiben is a humánus és az irodalom értékeit védte. A társaság utolsó – jelképes – szerepléseivel, a színházban rendezett munkásmatinék szervezésével az új közönység megnyerése és a jövőndő történelmi változás irányában kereste az utat.

A Janus Pannonius Társaság megalakulása óta éppen tíz esztendő telt el, amikor megindult a társaság folyóirata, a Sorsunk. Ez az egy évtized elegendő idő volt ahhoz, hogy felnőjön Pécssett, a társaság vonzásában egy olyan írónemzedék, amely elegendő erőt érzett magában, hogy a nyilvánosság elé lépjen. Emellett a Sorsunk életrehívásában közrejátszott az is, hogy a társaság a maga eszközeivel föl akart lépni az egyre agresszívebb, s a Dunántúl hatását különösebben éreztető németbarát és németesítő politika ellen. Az a társadalmi összefogás, mely megmutatkozott a társaság megalakulásakor, most is megteremtette a szükséges anyagi alapot, pénzbeli segítséget a folyóirat megindításához.

1941 áprilisában jelent meg a Sorsunk első száma. A lapot megszűnéséig, 1948-ig Várkonyi Nándor szerkesztette. Várkonyi a világháború után került Pécsre, az egyetem kötelékébe, s már igen korán a város irodalmi életének egyik vezetője lesz. Jelen van minden ígéretes vállalkozásban, szerkeszti a Symposiont, őt keresik meg lapalapítási tervükkel az egyetemen tanuló fiatal írók. Kiváló organizátor, tudós irodalomtörténész, remek esszéíró, nagy szellemi és erkölcsi tekintéllyel rendelkezik. Jó kapcsolatainak a fiatal pécsi és a Pécsről elszármazott írókkal. A csönd, mely körülveszi – a világháború idején vesztette el hallását – a termékeny gondolkodás és az értékes cselekvés forrása nála.

A Sorsunk – a Magyar Csillaggal, a Válasszal egyidőben megjelenő, velük összemérhető, egyenértékű folyóirat. Nem utánozta a nagy példát, a Nyugatot, s nem is akart mindenáron új és eredeti lenni. A szerkesztő figyelme a szépirodalom határára túl terjedt. Ezt hangsúlyozta a folyóirat címe és a Zrínyitől válsztott mottó: „Egy nemzetnél sem va-

gyunk alábbvalókl” A magyarság sorskérdéseinek, a nemzet jövőjének, a nép sorsának vizsgálata éppúgy a lap érdeklődési körébe tartozott, mint az igényes szépirodalom publikálása. A Sorsunkban helyet kaptak társadalmi kérdésekkel foglalkozó írások, a társadalmi átalakulás szükségességét feszegető tanulmányok, szociológiai elemzések. A folyóirat igényes irodalom- és művészetkritikai tevékenységet fejtett ki: tanulmányai, bírálatok az élő irodalom és művészet számos fontos kérdéséhez szóltak hozzá.

A lap írógárdáját elsősorban a pécsi és dunántúli írók alkották (Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Fábián István, Makay Gusztáv, Zsikó Gyula stb.), de szívesen fogadta munkatársai közé a más tájon élőket is. A Sorsunk biztosította az első megjelenés lehetőségét András Endre, Fodor András, Hunyady József, Kopányi György, Mészöly Miklós, Simon István számára. Az ország legrangosabb írói is szívesen adtak kéziratot a folyóiratnak.

A Sorsunk – a szerkesztő bevallott szándéka szerint és az írásokból kiolvashatóan – a népi irányzat mellé szegődött. Ez nem jelentett kizáró okot olyan írókkal szemben, akiket egy túlzottan egyszerűsítő – s éppen ezért torzító – szemlélet az urbánus jelzővel illetett. A Sorsunk minden esztétikai és gondolati értéket felkarolt. Amit azonban hangsúlyozottan támogatott, az a népi irodalom volt. Ennek jelképe az a szoros és termékeny baráti kapcsolat, mely Kodolányi Jánost a Sorsunkhoz fűzte.

1945 után a Janus Pannonius Irodalmi Társaság átadta helyét a Batsányi Társaságnak, majd az irodalmi társaságok feloszlásakor s a Magyar Írók Szövetsége megalakulásakor, 1948-ban a Sorsunk is beszüntette működését.

Azok közül, akik a Janus Pannonius Társaságot létrehozták, a Sorsunkat igényes és jelentős folyóirattá tették, sokan ma is élnek. Szemtanúk emlékezete ellenőrzi az utód szavát. Ugyanakkor az a tizenhét év, amely a Janus Pannonius Társaság megalakulása és a Sorsunk utolsó számának megjelenése között eltelt, ma már csaknem lezárt, irodalomtörténeti korszak, melynek feldolgozására az első tudományos kísérlet is – László Lajos munkája – megszületett.